

////////////////////

ירושלים

אשליית החלוקה

////////////////////

נדב שרגאי

ירושלים אשליית החלוקה

חלופה להיפרדות משכונות ערביות
התמודדות אחרת עם הבעיה הדמוגרפית

נדב שרגאי

2015, כל הזכויות שמורות למרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה

רחוב תל-חי 13, ירושלים 92107

טל': 02-5619281 | פקס: 02-5619112

דוא"ל: www.jcpa.org.il | jcpa@netvision.net.il

מסת"ב 4-124-218-965-978 ISBN

תמונה על הכריכה: מחסומים ומכשולים בשטח ההפקר בין שני חלקי העיר המחולקת לפני 1967 (באדיבות ארכיון עיריית ירושלים)

שְׁיִסֵּר מִחֶסֶד מֶה,
שְׁיִתֵּן בָּהּ לְנֶשֶׁם,
שְׁיִדַּד הַצֵּיִר בָּהּ,
נִדְד וְנֶשֶׁם.

וּמֵאֲפֶק עַד אֲפֶק שׁוּם גְּבוּל וְשׁוּם צוּ
לֹא יִחַתֵּן מִבְּטוֹ וְיִפְסִיק אֶת הַקּוּ.
(יִצְחָק שֶׁלּוֹ, מִתּוֹךְ 'תְּפִילָה', תִּשְׁכ"ח)

תוכן העניינים

9.....	פתח דבר
11.....	על הספר
15.....	ממצאים מרכזיים והמלצות
15.....	א. דמוגרפיה
16.....	ב. ביטחון
19.....	ג. המקומות הקדושים
20.....	ד. מרקם עירוני
21.....	ה. היפרדות בירושלים - ההיבט המשפטי
21.....	ו. הזכות והבכורה היהודית על ירושלים
23.....	פרק ראשון: הזכות והבכורה של העם היהודי בירושלים (הקרב על התודעה)
37.....	פרק שני: הבעיה הדמוגרפית - התמודדות אחרת
37.....	א. חתירה לרוב יהודי יציב - המדיניות הדמוגרפית של ממשלת ישראל בירושלים
39.....	ב. ב'מזרח' נמצאים גם הצפון והדרום - נתונים ומושגי בסיס
42.....	ג. שיעור הילודה והפריון בקרב היהודים גבוה מזה שבקרב הערבים - תמונת מצב ומגמות
44.....	ד. 32 השנים הרעות - מאזן ההגירה השלילי של ירושלים כבעיית יסוד
46.....	ה. הרוב היהודי יקטן עוד - תחזית אוכלוסייה עד שנת 2030
48.....	ו. מאות אלפים עזבו - נתוני ההגירה מירושלים ואליה מאז 1967 עד היום
50.....	ז. אין דירות - הסיבות לעזיבה את ירושלים ומאפייניה
51.....	ח. התרחישים האופטימיים - מה היה קורה אילו: מבט לעבר, מבט לעתיד
54.....	ט. תרחיש החלוקה - האמנם שיפור דמוגרפי?
56.....	י. מה עושים - איך משאירים את היהודים בירושלים?
66.....	יא. כינון עיריית גג
68.....	יב. הצעה להקמת מועצה אזורית חדשה לשכונות הערביות שנותרו מעבר לגדר
70.....	יג. הגמשת התנאים להמשך השמירה על מעמד התושב

פרק שלישי: המשמעות הביטחונית של חלוקה.....71

71 א. הנחות יסוד.....

71 עיר פתוחה.....

72 גבול השיפוט יהפוך לגבול המדינה.....

74 הערבים יהגרו שוב לצד היהודי.....

74 ישות תומכת טרור.....

75 אין 'שכן אחראי'.....

76 דבקים בפלסטין ההיסטורית.....

77 זכות השיבה בשלבים.....

80 התחזקות החמאס והתמיכה בטרור.....

81 עדות מומחה.....

84 ב. ירושלים - כיעד מועדף לטרור.....

84 האינתיפאדה הירושלמית.....

87 האינתיפאדה השנייה.....

88 ג. חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור.....

88 פיגועים.....

92 סיכולים.....

94 ד. התקדימים: טרור וירי לעבר שכונות יהודיות בירושלים.....

98 ה. העתיד: אפשרות חשיפה רחבה לטרור וירי בעקבות חלוקה.....

105 ו. טווחי הירי והקרבה בין השכונות היהודיות לערביות.....

108 ז. מסקנות.....

109 ח. הגנה על ירושלים בשעת מלחמה.....

פרק רביעי: הסכנה למקומות הקדושים ליהודים ולנוצרים במקרה של חלוקה..... 111

111 א. חופש הפולחן והגישה למקומות הקדושים בירושלים תחת שלטון ישראל.....

114 ב. המקומות הקדושים לשלוש הדתות בתחומי מזרח ירושלים.....

ג. התנכלויות פלסטינים באזור ירושלים לנוצרים ולמוסדות דת נוצריים,

115 ושימוש במוסדות אלה במסגרת המאבק בישראל.....

121 ד. התנכלויות הפלסטינים והרש"פ למקומות קדושים ליהודים.....

121 הכותל המערבי.....

123 קבר יוסף.....

125 בית הכנסת בירחו.....

125 קבר רחל.....

128 הר הזיתים.

132 הר הבית.

ה. העוינות הבסיסית של האסלאם כלפי היהדות והנצרות,

137 כמקור יניקה להתנכלות למקומות המקודשים להם.

139 ג. מסקנות.

141 פרק חמישי: משמעות החלוקה – ההיבט העירוני.

142 א. מרקמים של שיתוף ונורמליזציה.

148 ב. עובדות (ישראליות) בשטח.

150 ג. שוב עיר קצה?

151 ד. תזכורת מהעיר המחולקת.

153 ה. מה רוצים ערביי מזרח ירושלים?

161 פרק שישי: הפרדות בירושלים – ההיבט המשפטי.

161 א. החוק הקיים.

162 ב. דו"ח המשפטנים של מכון ירושלים לחקר ישראל.

165 ג. זכויותיה החוקיות של ישראל על ירושלים.

169 במקום סוף דבר.

171 אינדקס.

??? על המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה.

פתח דבר

הרעיון לחלק מחדש את ירושלים הועלה לראשונה בשיחות קמפ דייוויד בשנת 2000 בחסותו של הנשיא ביל קלינטון בין ישראל לאש"ף. אמנם המאמצים להגיע להסכם בין הצדדים בנושא ירושלים הן בשיחות קמפ דייוויד והן בשיחות טאבה שהתקיימו לאחר מכן - כשלו, אך הרעיון של הצורך בחלוקתה של ירושלים בכל הסכם שלום עתידי לא הוסר מן השולחן. הפזמון החוזר בושינגטון היה: "כולנו יודעים כיצד ייראה הסכם השלום בסופו של דבר, אך עלינו למצוא את הדרך המדינית להגיע אליו".

אך ככל שמתרחקים מהדיונים להשגת הסכם בין ישראל והפלסטינים, שהתקיימו לרוב בושינגטון, שטוקהולם ו'נבה ומתבוננים במציאות השוררת בשטח בירושלים, נוכחים לדעת כי חלוקתה של בירת ישראל איננה מעשית ואף מסוכנת. נדב שרגאי מראה במחקר זה כי ירושלים כיום היא עיר מתפקדת ותוססת ואילו ההצעות המדיניות שהועלו בעבר יגרמו לניווה ולהתפוררותה. אין פלא, אם כך, כי בסקרי דעת קהל שונים שנערכו בקרב הציבור בישראל ישנה התנגדות גורפת לחלוקת ירושלים.

מחקר זה, המשקף את המצב העכשווי בירושלים בסוגיות דמוגרפיות וביטחוניות, מהווה תרומה חשובה לשיח הציבורי בישראל ובעולם כולו, מתוך הכרה מושכלת של הנתונים העדכניים והמוסמכים ביותר.

ד"ר דורי גולד

נשיא המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה

על הספר¹

חיבור זה, העוסק בעתיד ירושלים, יצא לאור לראשונה לפני שבע שנים תחת הכותרת: סכנות החלוקה. הוא נכתב עתה מחדש, בראשית 2015, בסיומו של גל אלימות פלסטיני קשה שהתרכז בירושלים;² הורחב במידה ניכרת, ועודכן בנתונים, בעובדות, בתובנות, בניתוחים ובמסקנות. גל האלימות, שכבר זכה לכינוי 'האינתיפאדה הירושלמית', התרחש בעיקר לאורך קו התפר, בין השכונות היהודיות והערביות, באזורי מגורים מעורבים, וכן במתחם הר הבית, שהפך שוב מוקד להסתה ולעלילות כזב.³ מאז ה-2 ביולי 2014 נרשמו בעיר אלפי אירועים של הפרות סדר ותקיפת יהודים, ביניהם אירועי דריסה, דקירות ואירועי ירי, ששיאם בטבח המתפללים בבית הכנסת בהר נוף באמצע חודש נובמבר. 10 ישראלים נרצחו במאורעות הללו ועשרות נפצעו, חלקם קשה. שישה טרוריסטים פלסטיניים, ממבצעי הפיגועים - נהרגו אף הם. כן נהרג מפגין פלסטיני וכמו כן נחטף ונרצח, בידי טרוריסטים יהודים, הנער מוחמד אבו חדיר משועפט (תגובת קנאים יהודים על חטיפת ורצח שלושת הנערים מגוש עציון).⁴ הרוצחים נלכדו ועומדים עתה לדין.

נוכחותה של ירושלים במוקד העימות, הביא לשיח ציבורי מחודש בנוגע למעמד של ערביי מזרח ירושלים ולעתידה של העיר המאוחדת. שוב עלתה דרישה, בעיקר מצד תנועות שמאל כ'עיר עמים' ו'שלום עכשיו', לחתור לחלוקת ירושלים. מאחורי הקלעים עוסקים ללא הרף בסוגיה גם מכוני מחקר וגורמים מדיניים.

- 1 המחבר מבקש להודות לאנשי מכון ירושלים לחקר ישראל, שסייעו בתשתית עובדתית ובהערות מועילות במהלך איסוף ועדכון החומר לחיבור זה בשתי גרסאותיו, זו של 2008 וזו הנוכחית. יבואו על התודה מנהלת המכון לשעבר, אורה אחימאיר, מאיר קראוס, מנהל המכון כיום, ד"ר ישראל קמחי, ד"ר יצחק רייטר וד"ר מאיה חושן שניאואה גם הפעם לעבור על הפרק העוסק בדמוגרפיה ולנקותו משגיאות. תודה גם לפרופ' רפי ישראלי על עזרתו. מובן שאיש מהם אינו מחויב לתוכן הדברים, לדרך הצגתם או לדעות העולות מהם.
- 2 להרחבה על אירועי האינתיפאדה הירושלמית ונתונים אודותיה ראו למשל: גיליונות יום שישי של המקומון **ידיעות ירושלים** מהחודשים יולי, אוגוסט, ספטמבר, נובמבר 2014, דיווחים שוטפים בעיתון **הארץ** בתקופה זאת, וכן סדרת כתבות מסכמות על מסכת האלימות בירושלים מאת נדב שרגאי אשר פורסמו במוסף 'ישראל השבוע' של עיתון **ישראל היום** בתאריכים: 12.9.14; 19.9.14; 24.10.14 7.11.14.
- 3 להרחבת מה על אירועי הר הבית ראו באתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה סקירה על הסטטוס קוו בהר הבית, בקישור: <http://jcpa.org.il/article/%D7%94%D7%A1%D7%98%D7%98%D7%95%D7%A1-%D7%A7%D7%95%D7%95-%D7%91%D7%94%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA>
- 4 ב-12 ביוני 2014 נחטפו בידי מחבלים פלסטיניים אנשי חמאס שלושה נערים ישראלים מגוש עציון ונרצחו באותו לילה. גופותיהם של השלושה, גיל-עד שער, נפתלי פרנקל ואיל יפרח נמצאו ב-30 ביוני, 18 יום לאחר החטיפה, בתום מבצע חיפושים נרחב ממערב לעיירה לחול.

פעמיים בעבר התנהל מו"מ ממשי על חלוקת ירושלים.⁵ הפעם הראשונה הייתה בדצמבר 2000, במהלך ועידת קמפ דייויד, כשנשיא ארה"ב ביל קלינטון הציג מתווה לחלוקת העיר. הפעם השנייה התרחשה בסוף שנת 2007, בעקבות ועידת אנאפוליס, כשראש ממשלת ישראל דאז אהוד אולמרט ויו"ר הרשות הפלסטינית אבו מאזן דנו בהצעה לפתרון בירושלים. חודשים אחדים לאחר הוועידה הציג אולמרט בפני אבו מאזן מפה ובה שרטוט של חלוקת העיר.

בשתי ההזדמנויות - הן לאחר קמפ דייויד 2000 והן לאחר ועידת אנאפוליס - התגבשה למעשה הסכמה עקרונית לחלוקת ריבונות במזרח ירושלים על בסיס עיקרון דמוגרפי, באופן שהשכונות היהודיות יהיו בריבונות ישראל והשכונות הערביות בריבונות פלסטינית. בשני המקרים לא נחתמו הסכמים, הן בשל התנגדות רחבה, פלסטינית ויהודית, לחלוקת העיר במתווה זה, והן בשל היעדר הסכמה בשורה של סוגיות אחרות הנוגעות לירושלים.

לעומת זאת - בתקופת ממשלותיהם של אריאל שרון ובנימין נתניהו הוקפאו הדיונים על חלוקת העיר. רהמ"ש נתניהו אף הצהיר כי "ירושלים המאוחדת היא בירת ישראל... תמיד הייתה, תמיד תהיה שלנו ולעולם לא תחזור להיות חלוקה וחצויה".⁶ בינואר 2014 הוסיף נתניהו והבהיר כי לא יסכים שבמסמך המסגרת שעליו שקד באותה עת שר החוץ האמריקני ג'ון קרי, תהיה התייחסות לסוגיית ירושלים.⁷

עם זאת שלושה אישים מרכזיים במערכת הפוליטית הישראלית: שרת המשפטים לשעבר ציפי ליבני שהייתה אחראית על המו"מ עם הפלסטינים בממשלת נתניהו, יו"ר מפלגת העבודה יצחק (בוז'י) הרצוג ושר החוץ אביגדור ליברמן הביעו בהזדמנויות שונות תמיכה בחלוקת ירושלים, או שלא שללו אותה.⁸

רוב (משתנה) בציבור הישראלי מתנגד לאורך השנים לחלוקת ירושלים,⁹ אולם מצדדי החלוקה מעלים שני טיעונים מרכזיים בזכותה: טיעון דמוגרפי וטיעון ביטחוני. הטיעון הדמוגרפי נוגע לצורך בשמירה על הרוב היהודי בירושלים, באמצעות 'גריעת' שכונות ותושבים ערביים מתחום העיר.

5 לסקירה מפורטת בנושא המו"מ על ירושלים ראו: **משא ומתן על ירושלים, עיון בתהליכי המשא ומתן הישראלי-פלסטיני בסוגיית ירושלים 1993-2011**. ליאור להרס. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2013.

6 **חדשות 2**. 'בנימין נתניהו: ירושלים לעולם לא תחולק'. 21.5.2009.

7 ברק רביד, 'נתניהו: לא אסכים להכללת ירושלים בהסכם מסגרת'. **הארץ**. 10.1.14. עמ' 1. עם זאת, דיווח אחר מ-2010 ציטט מקורות אמריקניים שדיווחו כי נתניהו העביר הסכמה עקרונית להקמת מדינה פלסטינית על 92% מיר"ש, הסכמה לשליטה בינלאומית במקומות הקדושים והסכמה לכינון בירה פלסטינית בירושלים. הדיווח הופיע במוסף 'יומן' של העיתון **מקור ראשון** מאת העיתונאי אריאל כהנא (29.10.2010) והוכחש בתקיפות על ידי לשכת נתניהו.

8 ליברמן אמר זאת במהלך ביקור בעיר דוד בראשית שנות ה-2000. הייתי עד שמיעה לכך. הרצוג אמר את הדברים בריאיון ל**וואינט** ביום 6.12.13. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4461882,00.html>. לבני הייתה שותפה לממשלת אולמרט בעת שניהל מו"מ על ירושלים.

9 בסקר שערך מכון המחקר 'שווקים פנורמה', עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה באוקטובר 2014 הוצגה בין היתר השאלה: 'האם את/ת תומך/ת או מתנגד/ת להקמת מדינה פלסטינית כאשר התנאי הנדרש לכך הוא חלוקת ירושלים'. 76% השיבו שהם מתנגדים לכך.

'היפרדות' זו מוצגת ככורח שאין להימנע ממנו, לנוכח המשך מגמת צמצום הרוב היהודי בעיר והאפשרות שמגמה זו תואץ עוד. הטיעון הביטחוני עולה על רקע גלי אלימות וטרור היוצאים לא פעם מהשכונות הערביות במזרח ירושלים. הטענה היא שהפרדה בדמות חלוקה תשפר את ביטחון האוכלוסייה היהודית בעיר.

חיבור זה מבקש להתמודד עם שתי טענות אלה ולהפריכן. חלוקת ירושלים, כך מצאנו, וגריעת שכונות ערביות ממנה, עלולה לקלוע את ירושלים למצוקה ביטחונית קשה פי כמה, ואף למנוע טיפול ביטחוני-מודיעיני, שוטף ונקודתי, בטרור הפלסטיני והאסלאמי. חלוקה, כך מצאנו עוד, עשויה דווקא לערער ולפגוע ברוב היהודי בירושלים. הבעיה הדמוגרפית אכן קיימת, אך אנו מציעים כאן מגוון של דרכים להתמודד עמה, שלא בדרך המסוכנת של חלוקה. הדרך הנכונה היא להתמודד עם הגורם העיקרי לבעיה: עזיבת יהודים רבים את ירושלים (18 אלף בשנה); בלימת התופעה והפיכת מאזן ההגירה השלילי של ירושלים למאוזן, ואולי אף לחיובי. חיבור זה מעמיד לרשות מקבלי החלטות ומעצבי המדיניות 'ארגז כלים' עקרוני, שיסייע להם להשיג מטרה זו.

ממצאים מרכזיים והמלצות

א. דמוגרפיה

1. גריעת שכונות ערביות מהעיר כבר נעשתה דה-פקטו ב-2005, אם כי באופן מצומצם, באמצעות בניית גדר ההפרדה הביטחונית על התוואי הצפוני של 'עוטף ירושלים'. עשרות אלפי תושבים פלסטינים - שחיו מחוץ לגבולות העיר וחששו מפני פגיעה במעמד התושב שלהם ובהטבות הרבות הנגזרות ממנו - החליטו להעתיק את מקום מגוריהם אל הצד הישראלי של הגדר.
2. ישראל תתקשה למנוע גל הגירה דומה אל תוך תחומה, מאותן סיבות ממש, אם וכאשר הגדר תוזז עוד מערבה, דרומה וצפונה, אל עבר השכונות היהודיות. גם לשיטת 'המחלקים', עשוי במקרה כזה שכרם לצאת בהפסדם, כאשר הפעם - ההגירה תהיה אל תוך השכונות היהודיות ממש, ולא רק אל תוך השכונות הערביות שבתחומי ירושלים.
3. ירושלים כבר חולקה פעם אחת, עם קום המדינה, ורבות משכונותיה הפכו לשכונות ספר. כרבע מהאוכלוסייה היהודית עזבה אז את ירושלים. ניתוח העובדות והמגמות בקרב הצד היהודי והצד הערבי מלמד כי תופעה זו עלולה לחזור על עצמה במקרה של חלוקה חוזרת, ומספר רב של יהודים עלולים לעזוב אותה.
4. חלוקה עלולה אפוא להביא אל תוך ירושלים עשרות אלפי ערבים ולהבריח מירושלים עשרות אלפי יהודים.
5. הסיבה העיקרית לנחיתות הדמוגרפית המתמשכת של הצד היהודי בירושלים היא מאזן ההגירה השלילי של האוכלוסייה היהודית. כ-18 אלף יהודים עוזבים את העיר מדי שנה ורק כ-10,000 באים לגור בה. ב-22 השנים האחרונות עזבו את העיר כ-370 אלף יהודים.
6. 'הצד היהודי' בירושלים נטל בשנים האחרונות את 'ההובלה' מול 'הצד הערבי' בסעיפי הריבוי הטבעי ובשיעור הפרייון, וביצע מהפך. עם זאת, שינוי זה אינו מבטיח גידול מחודש של הרוב היהודי, אם לאוכלוסייה היהודית שתתוסף כתוצאה מכך לעיר לא יהיה היכן לגור.
7. הסיבה העיקרית לעזיבה היא מחסור חמור בדירות ומחירו הגבוה של המלאי המועט שקיים. בירושלים נבנו בעשור האחרון כ-2,000 דירות בממוצע לשנה, בעוד שהדרישה השנתית

- עומדת על למעלה מ-4,000 דירות. על מיעוט הבנייה משפיעים לחצים מדיניים מצד אחד ומאבקים של גופים ירוקים מצד שני.
8. עשרות החלטות ממשלתיות שנועדו לחזק את ירושלים ולמשוך אליה אוכלוסייה נותרו על הנייר או שמומשו באופן חלקי בלבד. מדובר בהטבות ותמריצים כספיים שנועדו להפוך את המגורים בירושלים לכדאיים ואת היזמות בעיר לרווחית במיוחד.
9. בלימת התהליך של עזיבת ירושלים אינה אפשרית ללא הכפלה של הבנייה השנתית למגורים ומימוש החלטות ממשלה רבות שנועדו למשוך אוכלוסייה לעיר.
10. קיימים מתווים נוספים שיכולים להשפיע ואף לשנות את מגמת הכרסום המתמיד ברוב היהודי, שעומד כיום על 62% בלבד, ושעל פי הצפי הדמוגרפי יקטן בשנים הבאות עוד:
- א. מימוש ההחלטה הממשלתית על כינון עיריית גג, שיכניס דה-פקטו (ניהולית) אל תוך תחומי ירושלים עוד כ-120 אלף יהודים. אלה ייכללו עקב כך בכלל מניין תושבי העיר.
- ב. הקמת רשות מקומית נפרדת, בריבונות ישראלית, עבור תושבי השכונות הערביות בצפון ירושלים, שנותרו 'מחוץ לגדר', ודה-פקטו - מחוץ לירושלים. הקמת רשות שכזאת תגרע פורמלית מתחומי העיר עשרות אלפי ערבים, בלי שתעודות התושב שלהם יישללו, בלי שהריבונות הישראלית באזור תשתנה, ובאופן שמצד אחד העול הכלכלי על עיריית ירושלים יפחת ומצד שני הבנוס הכלכלי לתושבים יגדל.
- ג. הגמשת התנאים להמשך השמירה על מעמד ה'תושב' שממנו נהנים היום ערביי מזרח ירושלים, גם אם אותם 'תושבים' חיים בפועל מחוץ לעיר. הגמשה כזאת תותיר מחוץ לגבולות העיר תושבים ערבים רבים, והם לא יטרחו לשוב אליה, מכיוון שלא יחששו לאיבוד זכויותיהם.

ב. ביטחון

1. גם לאחר חלוקת העיר תוסיף להתקיים מוטיבציה חזקה בקרב פלסטינים רבים להמשיך ולהוציא אל הפועל פיגועי טרור ולירות על שכונות יהודיות בירושלים המחולקת. לאחר חלוקה - המטרות היהודיות יהיו זמינות בהרבה, קרובות יותר, ואפשרות הפגיעה בהן תהיה רחבה ועמוקה. לעומת זאת - אפשרות הסיכול של ירי ופיגועים תהיה נמוכה בהרבה וקשה פי כמה. נגישות הפלסטינים לנשק ולאמצעי לחימה תגדל אף היא.

2. חלוקה תחשוף מאות אלפי תושבים יהודים לאורך הקו החדש לסכנה מוחשית של ירי נק"ל ומקלעים, מטווחים של עשרות עד מאות מטרים - טווח המרחק בין השכונות הערביות לבין השכונות היהודיות. בעבר ירו הפלסטינים מטווחים דומים מבית ג'אלה ומבית לחם על שכונת גילה. הירי נמשך לסירוגין כארבע שנים. קו חלוקה, שאורכו המוערך הוא 46 ק"מ, יחשוף לירי דומה אוכלוסייה יהודית בגזרה רחבה פי כמה ובהיקף אירועים רחב בהרבה.
3. חלוקה עלולה לחשוף שכונות בירושלים גם לירי מרגמות ורקטות, שהפלסטינים מנסים כבר כיום להבריח גם אל תחום הגדה, ואף עמלים על פיתוחן וייצורן בתחום הגדה. הארגון הפעיל ביותר בתחום זה הוא החמאס. בכיר החמאס, סלאח ערורי, התבטא בעניין זה במילים מפורשות.
4. **ההנחה שגם לאחר חלוקה תוסיף להתקיים רמה גבוהה של מוטיבציה בקרב פלסטינים רבים להמשיך ולפגוע בירושלים נשענת על כמה ממצאים:**
- א. רוב הפלסטינים בשטחי יהודה ושומרון מעידים על עצמם לאורך השנים (בסקרים חוזרים ונשנים) שהם תומכים בפיגועי טרור בירושלים, ושהם אינם מוותרים על מימוש 'זכות השיבה' ו'תכנית השלבים' גם בירושלים. נציגים מטעם הרש"פ אף הכינו רשימות של 'רכוש ערבי במערב ירושלים' (7,000 מבנים), שאותו הם תובעים 'להשיב' לפלסטינים.
- ב. בירושלים נחלש בשנים האחרונות כוחן של הרש"פ והפת"ח, ועולה כוחן של חמאס ותנועת חיזב אל תחריר, המתנגדות לכל פשרה בעיר.
- ג. בעבר הלא רחוק, הייתה הרשות הפלסטינית שותפה מלאה לטרור והתחמקה מלפעול נגדו. גם כיום שיתוף הפעולה של הרשות בבלימת הטרור מוגבל, ומושפע מהצורך הפנימי לשמור על 'אחדות השורות' הפלסטינית ועל יחסים סבירים עם החמאס.
5. ירושלים משמשת זה שנים יעד מועדף לטרור, בשל מקומה המרכזי בסכסוך. הדבר קיבל ביטוי במהלך האינתיפאדה השנייה ובמהלך 'האינתיפאדה הירושלמית', במחצית השנייה של שנת 2014, וכן לאורך תקופות רבות.
6. ערביי מזרח ירושלים, שעיקר חלקם בטרור בירושלים התמצה עד לפני שנים אחדות בתפקידי סייענות (איסוף מודיעין ובחירת יעדים פוטנציאליים), נוטלים בשנים האחרונות חלק מרכזי בהוצאה לפועל של פיגועי טרור בירושלים. חלקם בביצוע ישיר של טרור בירושלים גדל במידה ניכרת.

7. המשך שליטה ביטחונית ישראלית בשכונות ובכפרים במזרח ירושלים חיוני, אפוא, מסיבות אלה:

א. סיכול ירי נק"ל משכונות אלה לעבר שכונות יהודיות. סכנה זו הומחשה כאמור בירי הממושך בין השנים 2000-2004, מבית ג'אלה - עיירה נוצרית שפונתה במסגרת הסכם אוסלו ב' - לעבר השכונה היהודית גילה, שסמוכה לה. לעומת זאת, אירועי הירי ממחנה הפליטים שועפט על שכונת פסגת זאב במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית' היו בודדים, והירי משם לא היה שיטתי. סיבת ההבדל: נוכחות ישראלית, אם כי במגבלות שונות, בשועפט, לעומת היעדר נוכחות ישראלית בבית ג'אלה. הדבר ממחיש היטב עד כמה חיוני להמשיך ולשלוט, ביטחונית ומודיעינית, בשכונות הערביות הירושלמיות.

ב. עשרות מערביי מזרח ירושלים ביצעו בשנים האחרונות פיגועים קשים בעיר, אך פיגועים רבים פי כמה - מאות במספר - נמנעו וסוכלו קודם שהוצאו אל הפועל, הודות לנוכחות המודיעינית והביטחונית של ישראל בכפרים ובשכונות של מזרח ירושלים. חלוקת העיר לא תאפשר נוכחות ביטחונית ומודיעינית מסוג זה.

ג. נטישה ביטחונית של ערים באזורי יהודה ושומרון הביאה בעבר לעלייה במספר הפיגועים נגד מטרות ישראליות סמוכות. הדוגמא המובהקת לכך היא העיר בית לחם, שממנה יצא ואליה נכנס צה"ל פעמים רבות. הטרור משם לעבר ירושלים התעצם וגבר כשצה"ל היה 'בחוץ', והתמעט במידה ניכרת כשצה"ל היה 'בפנים'.

8. חלוקת העיר עלולה להפוך שכונות יהודיות רבות לשכונות ספר. במקרה כזה, כפי שכבר ביארנו, עלולים עשרות אלפים מיושביהן היהודים לעזוב אותן ולעקור אל מחוץ לירושלים.

9. התמודדות עם איום הטרור, אליו נחשפה ישראל בשנים האחרונות, אינה מאפשרת כל מתווה של חלוקה בעיר. גם התמודדות עם איום של מלחמה אינה מאפשרת מתווה כזה: הגנה על העיר בשעת מלחמה מול צבאות סדירים מחייבת שליטה על תחום רחב אף יותר מגבולות השיפוט הקיימים.

ג. המקומות הקדושים

1. תקדימי העבר, הרחוק והקרוב, מעלים חשש כבד לחופש הגישה והפולחן במקומות הקדושים, הן ליהודים והן לנוצרים, בתחום הרש"פ או במדינה פלסטינית עתידית, או סמוך לתחום זה, וכן במקומות בהם חיה אוכלוסייה פלסטינית גדולה. במקרה של חלוקת העיר לובש החשש הזה ממשות קונקרטי: בירושלים, המקודשת כידוע לשלוש הדתות המונותאיסטיות, שוכנים מאות מקומות המקודשים ליהודים, למוסלמים ולנוצרים, ובמרכזם: הר הבית, הכותל המערבי וכנסיית הקבר. חלוקת ירושלים עלולה להשאיר בשטחי הפלסטינים מקומות קדושים רבים המקודשים ליהודים ולנוצרים, ולסכן את הגישה אליהם ואת חופש הפולחן בהם. גם מקומות קדושים ליהודים ולנוצרים, שישארו בשטח הישראלי, עלולים לסבול מהתנכלויות, כתוצאה מקרבתם לשטח שבשליטה פלסטינית, או כתוצאה מכך שדרכי הגישה או חלק מדרכי הגישה אליהם יהיו בשליטה פלסטינית.
2. ככל שהדברים נוגעים לאינטרס היהודי - החשש עולה לנוכח שורה של התנכלויות ומעשי ביזוי והצקה מצד הפלסטינים לאורך השנים למקומות המקודשים ליהודים. מדובר במסכת של התנכלויות, הן לאתרים שנמצאים בשטח הפלסטיני, הן לאתרים ששוכנים סמוך לשטח זה והן לאתרים שבאזורי שליטה ישראלית. באזורים אחרונים אלה הצליחה הנוכחות הישראלית למתן את הפגיעות, אך לא מנעה אותן לחלוטין. מדובר באתרים הבאים: **הר הבית, הכותל המערבי, הר הזיתים, קבר רחל, קבר יוסף ובית הכנסת העתיק ביריחו. בהסכם אוסלו ב' הוגדר מעמדם של עוד 23 מקומות קדושים ליהודים**, אשר הפלסטינים התחייבו להבטיח חופש גישה אליהם, אולם בפועל הם הקשו מאד או שמנעו כליל גישה למקומות אלה. יצוין כי ניסיונות של גורמי ביטחון ישראלים בעשור הקודם להפקיד את הר הבית למספר ימים תחת אחריות מנגנוני הביטחון של הרש"פ בירושלים כשלו, והסתיימו במהומות ובפגיעה במתפללים היהודים בכותל המערבי.
3. ככל שהדברים נוגעים למקומות המקודשים לנוצרים - קיימות עדויות רבות על התנכלויות של מוסלמים לאוכלוסייה נוצרית המתגוררת בתחום הרש"פ, וכן בעזה תחת שלטון החמאס. הדבר הביא להגירת נוצרים רבים למדינות אירופה או לדרום אמריקה ולארה"ב. תהליך מעין זה התרחש בעזה, בבית לחם, בבית ג'אלה וברמאללה, בדיק כפי שהוא מתרחש כבר שנים במדינות מוסלמיות ברחבי המזרח התיכון כגון סוריה, מצרים, לבנון או עיראק. עם עליית כוחם של ארגונים כדע"א"ש, עלולה מגמה זו להתחזק עוד.
4. ההתנכלות הנמשכת של האסלאם למקומות קדושים ליהדות ולנצרות אינה נובעת רק מחוסר סובלנות, אלא היא שואבת השראה מהעיונות הדתית והאידיאולוגית הבסיסית של

האסלאם כלפי שתי הדתות הנחשבות באסלאם 'דתות נחותות'. התבטאויות אסלאמיסטיות רבות בשנים האחרונות כורכות את שתי הדתות זו בזו כדתות אויבות לאסלאם.

5. במהלך מאבקם בישראל עשו הפלסטינים שימוש במקומות המקודשים לנצרות במסגרת המאבק המזוין והאינתיפאדות. בתקופת האינתיפאדה הראשונה אף חוללו מקומות קדושים לנצרות. במהלך מבצע 'חומת מגן', שיזמה ישראל להפסקת הטרור שכוון נגדה, שימשה כנסיית המולד בבית לחם מחסה לטרוריסטים מבוקשים. בבית ג'אלה התבצע ירי בכוונה תחילה מתוך כנסיות, כדי לסבך את ישראל ולא לצח להגיב באש שתפגע במקומות קדושים לנצרות.

6. לעומת זאת הקפידה ישראל על חופש הגישה והפולחן במקומות הקדושים בירושלים. הנוצרים נהנו מחופש מלא. המוסלמים נהנו מחופש מלא, שהוגבל רק כאשר יזמו הפרות סדר, התפרעויות או טרור מתוך מקומות המוקדשים להם. היהודים נהנו גם הם מחופש גישה ופולחן במקומות המקודשים להם, למעט מקום אחד שקדוש גם למוסלמים - הר הבית. ביקוריהם שם הוגבלו ונאסר עליהם להתפלל שם. עד כדי כך גדולה הייתה הרגישות הישראלית למקומות המקודשים לאסלאם בירושלים, שהחוק הישראלי מומש בהר הבית בצורה מינימלית בלבד. במהלך מלחמת העצמאות אף הורה דוד בן גוריון לכוחות הישראלים להימנע מלהשיב אש לעבר הר הבית, למרות שנורתה משם אש לעבר האוכלוסייה האזרחית ברובע היהודי.

ד. מרקם עירוני

1. **במנותק מהשקפת עולם כזאת או אחרת - חלוקת ירושלים קשה מאד עד בלתי אפשרית ברמה המעשית. התעקשות על חלוקה עתידה לגבות מחירים גבוהים מתושבי העיר, לפורר מרקמים רבים של איחוד שנוצרו בירושלים, וכן לפגוע במרקם העירוני הקיים בשורה של תחומים ועניינים.**

2. לצד העימות הפוליטי והדתי על העיר נוצרו בירושלים ב-48 השנים שחלפו 'ערבובים' ומרקמים רבים של שיתוף פעולה בין יהודים לערבים, בתחומי המסחר, התעסוקה, התיירות, העסקים, הבריאות, או הבילוי. כמו כן - על אף הבדלים בולטים ברמת השירות והתשתיות בין חלקי העיר, נהנית כיום ירושלים ממערכות תשתית משותפות בתחומי התעבורה, המים, החשמל, הטלפון, הביוב והבריאות. העיר מחוברת באמצעות מערכת תשתיות משותפת, שקשה ואולי לא ניתן להפריד אותה מבלי לגרום סבל לתושבי העיר. 84% מערביי מזרח ירושלים נולדו אל תוך מציאות של עיר אחת ואינם זוכרים כלל את המציאות של עיר מחולקת. הדבר תרם לתהליכי 'ישראלזציה' שאותם הם עוברים בשנים האחרונות. בין היתר

ניכרת עלייה במספר הפונים לקבלת תעודות זהות ישראליות, בביקוש לתעודת בגרות ישראלית וברישום למוסדות אקדמיים ישראלים. כמו כן נרשמה עלייה בהתנדבות לשירות הלאומי בקרב ערביי מזרח ירושלים. תוצאות סקר עומק שנערך לפני שנים אחדות ב-19 משכונותיה של מזרח ירושלים, מלמד כי בהסדר הקבע, יותר פלסטינים בירושלים יעדיפו להישאר תחת שלטון ישראלי מאשר לעבור לשליטה פלסטינית. מהסקר עולה עוד כי במקרה של חלוקה, רבים מערביי מזרח ירושלים יעתיקו את מקום מגוריהם אל תוך השטח הישראלי.

3. **חלוקה ברוח 'מתווה קלינטון'**, וגם בנוסח מתון יותר ופחות רדיקלי, עלולה להחזיר את ירושלים למצב של 'עיר קצה' ולהביא על תושבי העיר לא רק מצוקה ביטחונית קשה, אלא גם קריסה כלכלית. במקרה של חלוקה צפוי הצד הישראלי להיפגע קשות בתחום התיירות, שכן אתרי התיירות והדת המרכזיים צפויים להישאר בצד הערבי.

4. חששם של תושבים מזרח ירושלמים משלילת תושבותם, על רקע מגוריהם מחוץ לעיר, הביאה רבים מהם להגר אל תוך ירושלים. הגמשת תנאי אחזקת תעודת התושב תוכל למתן הגירה של קבוצת אוכלוסייה זאת אל תוך ירושלים.

ה. היפרדות בירושלים - ההיבט המשפטי

1. חוק יסוד משאל עם שהכנסת קיבלה ב-2014 מגביל עוד יותר את יכולתה של הכנסת לוותר על שטחים בירושלים.
2. היפרדות משכונות ערביות לא תוכל למנוע מהתושבים הערבים לממש את זכותם כתושבים ולעבור להתגורר במערב העיר או בכל מקום אחר במדינה, אם יחפצו לנהוג כך, קודם ההיפרדות.

ו. הזכות והבכורה היהודית על ירושלים

השורות הראשונות בחיבור זה, הבוחן היבטים מעשיים של חלוקת ירושלים, פותחות דווקא בהיבט הערכי. אין טעם בדיעת סכנות החלוקה בירושלים ללא בירור - ואפילו הוא תמציתי - בשאלה: 'למה ירושלים?' ומדוע עלינו כיהודים לטרוח למענה ולמען שלומה? פרק זה נכתב מתוך הבנה, שבמקביל למאבק על השטח, מתרחש בירושלים מאבק על התודעה. המוסלמים מכחישים באופן גורף את הזיקה והזכות היהודית - הדתית וההיסטורית - על ירושלים וקודשיה. הם משכתבים

את ההיסטוריה של העיר, באופן ההופך את היוצרות ומציג את האסלאם כדת שקדמה ליהדות בירושלים. המוסלמים גם עוסקים בהכחשת קיומו של בית המקדש. פרק הפתיחה מגולל אפוא בקצרה מסכת כזבים זאת ומעמיד מולה את הזכות והבכורה היהודית על ירושלים, זו השזורה בקורותיו של עם ישראל, בכתביו וספריו העתיקים, באורח חייו ובכיסופיו לעתיד. לא ניתן להשתית מערכת טיעונים בעניין ירושלים על צרכים קיומיים וביטחוניים בלבד. יש להשתית את הטיעונים הללו, כפי שעשו מרבית ממשלות ישראל ומנהיגי התנועה הציונית, על הזכות, הזיקה והמחויבות של העם היהודי לירושלים. הניתוח המקצועי והמעשי שלפנינו עומד בזכות עצמו על אדנים מחקרניים יציבים, אך לא ניתן לנתקו מהשקפת עולם וייעוד.

הזכות והבכורה של העם היהודי בירושלים¹⁰ (הקרב על התודעה)

אופיו הערכי והרעיוני של פרק פתיחה זה נוגד לכאורה את אופיו המעשי של מחקר זה, המנתח ברמה הפרקטית את הסכנות האורבות לירושלים כתוצאה מחלוקתה. ואף על פי כן אי אפשר בלעדיו. ירושלים בעבור העם היהודי אינה רק חומר, אלא גם רוח, מורשת, זיכרון, דבק מלכד ואחד ממגדירי הזהות המובהקים ביותר שלו. אין טעם לנתח את מגרעות החלוקה וסכנותיה המרובות כאשר לא ברורה ונהירה דיה המורשת ההיסטורית והדתית של עם ישראל בירושלים, זיקתו ובכורתו עליה. אין טעם להסביר כיצד תסכן חלוקה את ביטחוננו כאן, מבלי להבין מדוע אנו דבקים דווקא במקום הזה ובעיר הזאת, ירושלים, שהרי ביטחון ניתן להשיג אולי גם במקום אחר. דילוג על יסוד זה דומה לתפריט תזונתי הניתן לאדם כדי שישפר את בריאותו ולא יסכן אותה, מבלי שלאותו אדם ברורה תכלית קיומו וייעודו. "השאלה 'למען מה מתקיימים?', או 'למה ירושלים?' היא שאלה הכרחית, קודם שעוסקים ב'איך' וב'כיצד', ב'עשה' וב'לא תעשה'.

רצה הגורל ושורות אלה נכתבות מחדש בימים שבהם מתרחשת בירושלים סוג של אינתיפאדה. המערכה על השטח מתנהלת בירושלים אחרי ותוך כדי מערכה מקבילה על התודעה. תופעת הדה-יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל - על ידי רבים בעולם המוסלמי ובציבוריות הפלסטינית - מתרחשת במקביל לרצח ולפגיעה ביהודים ובמטרות ישראליות. הכתיבה המחודשת והשכתוב של ההיסטוריה המוסלמית בארץ ישראל ובירושלים מתרחשים במקביל למסכת ממושכת של התפרעויות ואלימות נגד יהודים בהר הבית.

10 פרק זה מבוסס על כמה מקורות עיקריים: יצחק רייטר. **מירושלים למכה ובחזרה. ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2005; נדב שרגאי. 'ירושלים אינה הבעיה אלא הפתרון'. בתוך **אדוני ראש הממשלה ירושלים**. עורך: משה עמירב. הוצאת כרמל ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. 2005; מנשה הראל. **שלוש הדתות ותרומתן לירושלים וארץ ישראל**. מרכז אריאל למחקרי מדיניות. 2005; שמואל ברקוביץ. **מלחמות המקומות הקדושים**. מכון ירושלים לחקר ישראל והד ארצי. עמ' 109-113, בעניין העברת קדושת הכותל במאות האחרונות על ידי המוסלמים, בין כותלי הר הבית השונים. 2000; נדב שרגאי. **המאבק על הר הבית. יהודים ומוסלמים. דת ופוליטיקה**. כתר. 1995; נדב שרגאי. **עלילת 'אל אקצא בסכנה' - דיוקנו של שקר**. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה והוצאת מעריב. 2012.

הצהרותיו התכופות של 'שיח' אל אקצא', ראד סאלח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, המכחיש מעל בימות רבות כל זיקה יהודית לירושלים ולהר הבית,¹¹ אינן עוד בגדר חריג. יועצו של אבו מאזן לענייני דת, מחמוד אל הבאש, קבע ב-2014 כי "ירושלים היהודית היא אגדה", ראש הממשלה הפלסטיני לשעבר, אבו עלא, פסק כי מדליון הזהב שנמצא בחפירות ארכיאולוגיות למרגלות הכותל הדרומי ועליו סמלים יהודיים מובהקים כגון מנורה, שופר וספר תורה, אינו אלא זיוף, ואילו עדנאן אל חוסייני, השר לענייני ירושלים ברש"פ, אמר כי "לישראל יש מדיניות של 'ייהוד' ו'זיוף' שמטרתה להמציא קשר יהודי לירושלים". לסאלח, אל הבאש, אבו עלא וחוסייני שותפים רבים ברחבי העולם המוסלמי וברשות הפלסטינית.¹² תקצר היריעה במסגרת זאת למנות מאות ואלפי ביטויי שקר מעין אלה של שותפיהם הרבים.¹³ נזכיר, עם זאת, כי כבר לפני כעשור, במאי 2004, קבע ד"ר יצחק רייטר, בספרו **מירושלים למכה ובחזרה**,¹⁴ כי "בדור האחרון הולכת ונכתבת מחדש היסטוריה אסלאמית ערבית של ירושלים". השינויים שערכו המוסלמים בהיסטוריה שבה דבקו במשך שנים, היסטוריה המתועדת בכתביהם שלהם, נגעו בראש ובראשונה בשאלת גילו ומעמדו של מסגד אל אקצא, שכן המסגד וקורותיו הם אבן יסוד בהגדרת הזהות המוסלמית בירושלים.¹⁵ במסגרת זו שונה גילו של מסגד אל אקצא, שהוקם לפני כ-1,400 שנה, והורחק עד לתקופה הקדם מוסלמית, עוד לפני היות המקדש. המוסלמים שינו את לוח הזמנים, המתועד בספריהם שלהם, שהיה מקובל גם עליהם, והחלו טוענים כי הם שלטו בירושלים אלפי שנים לפני היהודים.

מחקרו של רייטר התבסס על פסקי הלכה של מופתים מרכזיים בעולם המוסלמי, אתרי אינטרנט של תנועת אסלאמיות ורבים מספרי העיון הפופולריים בערבית העוסקים בירושלים. הוא תיאר כיצד לצד שלילת הנרטיב היהודי ושלילת כל זיקה יהודית לעיר, הואדר מעמדה של ירושלים באסלאם וכיצד הביאה התביעה העכשווית להופכה לבירת המדינה הפלסטינית למסכת כוזבים ובדיות חדשה.

הנרטיב המוסלמי החדש בעניין מסגד אל אקצא קבע, למשל, שאל אקצא נבנה על ידי אדם הראשון. שר הוואקף הירדני, עבד אל סלאם אל עבאדי, טען זאת כבר ב-1995. גם ההיסטוריון הסעודי מוחמד שראב גרס שאל אקצא נבנה על ידי אדם הראשון, וטענה זהה השמיע פעמים אחדות המופתי לשעבר של ירושלים והרשות הפלסטינית שיח' עכרמה סברי. דוברים מטעם הפלג

11 הארץ. 18.2.2007. יואב שטרן. 'לא התבטאות יוצאת דופן'; אתר האינטרנט **אומדיה**. רן פרחי מביא התבטאויות ברוח זו של סאלח, של ח"כ אברהם צרצור, יו"ר סיעת רע"מ-תע"ל, ושל המופתי של ירושלים עכרמה סברי.

12 ראו למשל דוגמאות באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית', לפי הקישור: <http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=605>

13 להרחבה ראו באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית' בקטגוריות רבות לאורך השנים.

14 ראו עיקר הדברים מרייטר ב**הארץ**. 27.11.2005. נדב שרגאי. 'בראשית היה אל אקצא. שלמה בסך הכל בנה שם חדר תפילה קטן'.

15 רייטר. **מירושלים למכה וחזרה**. שם. עמ' 21-23.

הדרומי של התנועה האסלאמית דיברו בשנים האחרונות על כך, שאברהם אבינו הוא שבנה את אל אקצא לפני כ-4,000 שנה, 40 שנה לאחר שבנה את הכעבה עם בנו ישמעאל.¹⁶ כדי לאסלם את התקופה שקדמה להופעת בשורת האסלאם של מוחמד, גויסו מסורות מוסלמיות קדומות, שעד כה חשיבותן הייתה מבוטלת, וסביב מסגד אל אקצא נבנו רבדים נוספים, עתיקים יותר, מוקדמים פי כמה לשנת בנייתו, ומוקדמים כמובן לנוכחות של בני ישראל בארץ ישראל.¹⁷

גם הפסוק מהקוראן שמזכיר את המסגד "הקיצון" וממשיך ומפרט "אשר ברכנו את סביבותיו", זכה לפירוש מרחיב. "סביבותיו" של אל אקצא אינם מוגדרים עוד בצמצום, כפי שהיה בעבר, והן משמשות עתה פתח לפרשנות, לפיה מדובר בכל ירושלים ואף בכל פלסטין.

ההיסטוריה החדשה, המקוממת ביותר, מתייחסת לבית המקדש - המתועד במקרא, במשנה, בגמרא ובמקורות היסטוריים נוספים - כאל שקר שהומצא על ידי היהודים. בשיח הציבורי הערבי מוסיפים בשנים האחרונות דרך קבע את המילים 'אל מזעום', דהיינו - המתיימר, או השקרי, כאשר מתייחסים למקדש היהודי. המופתי הירושלמי לשעבר, השיח' סברי, קבע לדוגמה כמה פעמים כי אין שום שריד שמוכיח את טענת היהודים, שבמקום היה מקדש.¹⁸ אחד מקודמיו, שיח' סעד א-דין אל עלמי, שכיהן כמופתי של ירושלים בשנות השמונים של המאה הקודמת, קבע בזמנו שהיהודים מטמאים את מוסלמיותה של ירושלים.¹⁹ אחריו כידוע הלכו רבים מממשיכיו. במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית' התבטא באופן דומה גם יו"ר הרשות הפלסטינית, אבו מאזן.

להמחשה של תפיסה זו הייתה עד לפני למעלה מעשור, כשהגעתי עם קבוצת סטודנטים לארכיאולוגיה מאוניברסיטת בר אילן למורדות נחל קדרון בירושלים. חברי הקבוצה ביקשו להציל שרידים ארכיאולוגיים מערמות העפר, שהוואקף חפר בהר הבית, ושפוננו במשאיות לאפיק הנחל. אחד מאנשי הוואקף, שהבחין בסטודנטים, פתח לעברם בצעקות רמות. משפט אחד נקלט על ידיהם היטב: "אין לכם מה לחפש כאן, כפי שלצלבנים לא היה מה לחפש כאן. ירושלים היא מוסלמית".²⁰

אם בעבר ניתן היה להתייחס אל אירוע מסוג זה כחריג ושולי, הרי שמאז ועידת קמפ דייוויד 2000 לא ניתן עוד לראות דברים באור זה. הטענה, כי ליהודים אין זיקה אמתית לירושלים ולמקומות הקדושים, לא זו בלבד שעברה תהליך של הפצה והטמעה בקהילות ערביות ואסלאמיות והפכה נחלת השיח הציבורי הערבי, אלא שגם ההנהגה הפלסטינית, ולא רק יאסר ערפאת, אימצה אותה.

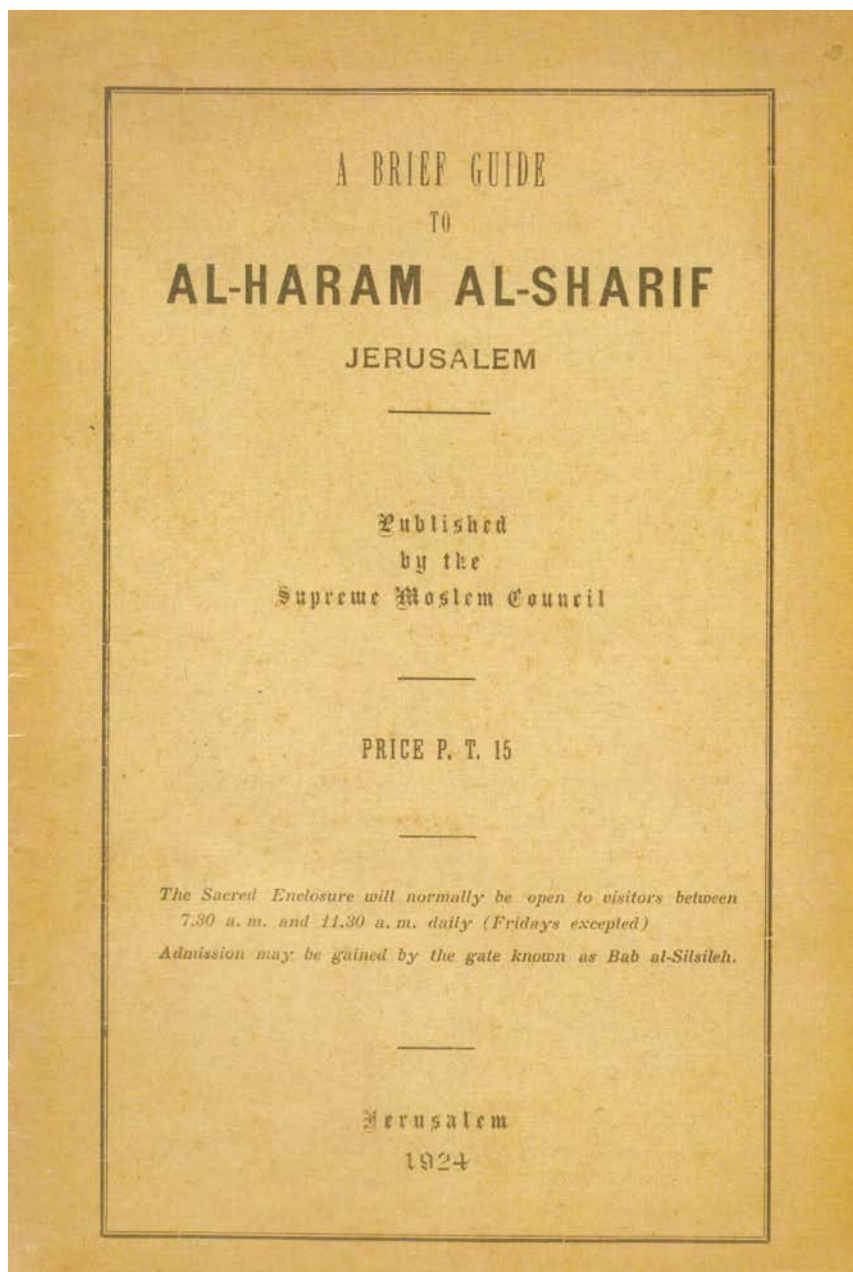
16 רייטר. שם. עמ' 19.

17 רייטר. שם. להרחבה, ראו גם נדב שרגאי. **עלילת 'אל אקצא בסכנה'**, **דיוקנו של שקר**. הוצאת המרכז הירושלמי לענייני מדינה ומעריב. 2012, פרק ד' - 'המוסלמים משכתבים את ההיסטוריה של ירושלים'.

18 ראו במחקרו של רייטר, שם.

19 הדברים נאמרו לי בפגישה לא רשמית עמו במהלך שנות עבודתי כעיתונאי **בהארץ**.

20 הבאתי דברים אלה גם בספרי **עלילת 'אל אקצא בסכנה'** ובהרצאה על ירושלים שנשאתי בפריס בשנת 2011.

במדריך על תולדות הר הבית, שהוציאה המועצה המוסלמית העליונה בראשותו של חאג' אמין אל חוסייני בשנת 1924, נכתב: "זהותו של האתר עם מקדש שלמה היא מעל כל ספק". במאות קודמות ציינו בכירי הדת המוסלמית את הדבר בכתביהם. רק בדורנו עיוותו המוסלמים את ההיסטוריה של המקום והכחישו את הזיקה היהודית אליו. (באדיבות ד"ר גבי ברקאי)

THE HARAM.

HISTORICAL SKETCH

The words al-Haram al-Sharif, which can perhaps best be rendered by "The August Sanctuary", denote the whole of the sacred enclosure which it is the object of this Guide to describe. Its plan is roughly that of a rectangle whose major axis runs from north to south; its area is approximately 145,000 square metres. If you wish to have some idea of its extent and to see it whole before proceeding to examine it in detail, you would be well-advised to begin your visit by walking to the north-west corner, and there, ascending the flight of steps which lead up to the disused building on the right, you will see the whole area spread before you. The view shown on the frontispiece (Fig. 1) was taken, although at a considerable altitude, from the very spot where you are standing.

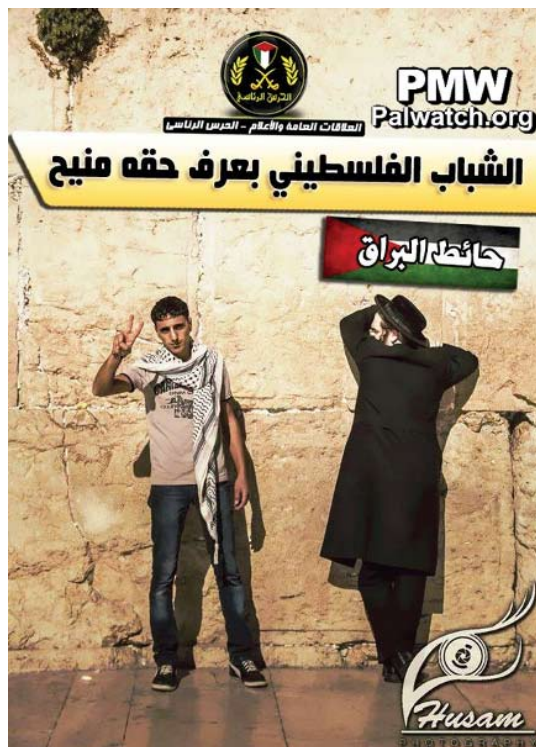
The two principal edifices are the Dome of the Rock, on a raised platform in the middle, and the mosque of al-Aqsa against the south wall. Other buildings which we shall consider later lie dotted about here and there. On the left, along the east wall, the double portals of the Golden Gate appear. On every side, trees break the prospect, which lend a peculiar charm to the scene. The site is one of the oldest in the world. Its sanctity dates from the earliest (perhaps from pre-historic) times. Its identity with the site of Solomon's Temple is beyond dispute. This, too, is the spot, according to the universal belief, on which "David built there an altar unto the Lord, and offered burnt offerings and peace offerings". (1)

But, for the purposes of this Guide, which confines itself to the Moslem period, the starting-point is the year 637 A.D. In that year, the Caliph Omar occupied Jerusalem and one of his first acts was to repair to this site, which had already become sacred in the eyes of Moslems as the place to which the Prophet was one night miraculously translated. The site had long since been neglected. The Caliph and his four thousand followers found little more than desolation and rubbish. There were the ruined walls of the Herodian and Roman periods, the remains of an early basilica (probably on the present site of al-Aqsa), and the bare Rock. Yet from this rock had the Prophet, according to the tradition, ascended to heaven on his steed. So the Caliph ordered a mosque to be erected by its side. His orders were executed, and the building was seen and described by Bishop Arculf who visited Jerusalem about 670 A.D. But no vestige of it remains to-day, save for the name "Mosque of Omar" which is still, but quite wrongly, sometimes used for the Dome of the Rock.

With the reign of 'Abdul-Malek ibn Marwan, the Umayyad, (685-705 A.D.), the history of the present buildings begins. Jeru-

(1) 2 Samuel XXIV, 25.

מסומן באדום: Its Identity with the site of Solomon's Temple is beyond dispute.

The text on the flag:
"The Al-Buraq Wall" (Muslim term for the Western Wall of the Temple Mount).

Text on picture:
"The Public Relations and Information [Dept.] – The Presidential Guard: "Palestinian youth know their rights"

דגל הרש"פ על גבי תמונת הכותל המערבי בעמוד הפייסבוק של המשמר הנשיאותי של אבו מאזן. (באדיבות 'מבט לתקשורת פלסטינית')

ימים רבים לאחר שסיים את תפקידו כשר חוץ בממשלתו של אהוד ברק, כתב ההיסטוריון שלמה בן עמי: "בחודשים אוגוסט וספטמבר 2000 הר הבית כבר לא היה בריבונות ישראלית ונאמנות פלסטינית, אלא לגמרי בריבונות פלסטינית. כל שאנו דרשנו הוא ריבונות במעבה האדמה, אבל הפלסטינים זלזלו לחלוטין בדרישה שלנו. הם אמרו שוב ושוב, שאין שום דבר, ולא היה שם שום דבר. הם כפרו בכך שיש לנו איזו שהיא זכות בהר הבית".²¹

ביטוי חד אף יותר נתן לדברים יוסי אלפר, בכיר המוסד לשעבר, ומי שניהל את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים בתל אביב: "מכל ההצהרות ביחס לתהליך השלום אשר באו מפייהם של יאסר ערפאת ושותפיו בחודשים שבין קמפ דייוויד (יולי 2000) וטאבה (ינואר 2001)", אמר אלפר, "אף לא אחת העליבה וקוממה כמו הטיעון שלפיו מעולם לא היה בית מקדש על הר הבית. למעשה שלל ערפאת

את יסוד האמון היהודי לפיו ארץ ישראל היא המולדת ההיסטורית של העם היהודי. כמו רוב היהודים, דתיים כחילונים, ראיתי בדברים אלה ניסיון להטיל דופי בזהותנו הלאומית...".²²

משלילת הקשר היהודי להר הבית קצרה הייתה הדרך גם לשלילת הקשר היהודי לכותל המערבי ולירושלים. בשנים האחרונות חידדו הפלסטינים גם את מגמת האסלאמיזציה של הכותל המערבי והדבר בא לידי ביטוי בין היתר בתביעת דוברים מטעם הרש"פ לריבונות פלסטינית גם על הכותל המערבי.²³ הדוברים המוסלמים ניכסו לאסלאם באופן בלעדי גם את הכותל המערבי. מוסד אל אקצא להקדש ולמורשת מוסלמית הודיע שכותל אל בוראק (הכותל המערבי) הוא "אדמת הקדש מוסלמית בלעדית... ואין זכות ללא מוסלמים בכותל הזה...".²⁴ השיח' עכרמה סברי, לשעבר המופתי של ירושלים טען ש"הכותל שייך רק למוסלמים".²⁵ ונאסר פריד וואסל, המופתי של מצרים, הסביר שהכותל הוא הקדש מוסלמי וחלק מהכותל המערבי של מסגד אל אקצא, וכזוה אסור למוסלמים לוותר עליו, או לעסוק בשיפוצו.²⁶

לא היה מקום לפולמוס עם גישות אלה, אלמלא היו הפלסטינים מבססים עליהן את תביעתם לבלעדיות על לבה של ירושלים, הר הבית, כתליו, העיר העתיקה והאזורים המקיפים אותם, ואלמלא הן היו הופכות כה מקובלות ברחוב הערבי והפלסטיני.²⁷

“אם אשכח ירושלים...”

גלוי וידוע, כי המעש הישראלי בירושלים מאז 1967 ובמהלך 48 השנה האחרונות לא התבסס רק על שיקולים מעשיים, אלא בעיקר על מחויבות עמוקה לזכות ולזיקה היהודית לירושלים, או למה שבמשך שנים כונה 'חלום ירושלים'. שורשיו של 'חלום' זה נטועים הרחק בעבר היהודי.

הר הבית אינו בית סתם, כי אם 'בית האלוקים', שבו התקיים מקדש קבוע לאלוקי ישראל, המשכו של 'המשכן' - מקומה של השכינה במהלך מסעות בני ישראל במדבר.²⁸ דוד הוא שהכין, על פי

22 ראו הנוסח המלא של הדברים וכן מקורם בתוך שרגאי. **עלילת 'אל אקצא בסכנה'**. שם. עמ' 56-57.

23 רייטר. שם. 42, 43; דיווחים בעיתונות היומית בישראל מ-11 ו-12 באוקטובר 2007. לדוגמה באתר האינטרנט של **מעריב**, מאת איתמר ענברי: 'עדנאן חוסייני, יועצו של אבו מאזן: "דורשים ריבונות על הכותל"'.
 24 'התנועה האסלאמית: הכותל שייך רק למוסלמים'. דלית הלוי. אתר **ערוץ 7**. 28.6.2012.

25 **אל-חיאאת אל ג'דידה**. 23.6.2009.

26 **וואינט**. 22.2.2001.

27 רייטר. שם. עמ' 9, כותב, כי אין מדובר במדגם מקרי של דעות, אלא "הן מייצגות את השיח המרכזי בעולם המוסלמי בן ימינו".

28 שמות, כ"ה, כ"ו, כ"ז.

המסופר בדברי הימים, את הקרקע לבניית המקדש.²⁹ המקרא מתאר כיצד קנה דוד המלך את חלקת הארץ הזאת בחמישים שקל מארונה היבוסי.³⁰ שלמה בנו בנה אותה בחלקת הקרקע שנרכשה בגורן ארונה היבוסי, היא הר המוריה.³¹ על פי האגדה נוצר האדם הראשון מעפרה של גבעה זו,³² ובתום המבול, שעה שהמים כלו מעל הארץ, בנה עליה נח מזבח לה'.³³ כאן ניסה האלוקים את אברהם, והתחוללה עקידת יצחק.³⁴ המשנה במסכת מידות מפרטת את מידותיו של הר הבית. מסכת כלים מפרטת עשר מעלות עולות של קדושה בארץ ישראל, בירושלים ובמקדש עצמו.³⁵ במשך דורות ערגו יהודים לירושלים ולמקדש - בפיוט, בתפילות ובכיסופים. בית המקדש היה מרכז החיים הרוחניים של עם ישראל ויעודו העיקרי היה השראת השכינה בתוך בני ישראל.³⁶

חורבן שני המקדשים - הראשון על ידי נבוכדנצר (586 לפנה"ס) והשני על ידי הרומאים (70 לספירה) - שינה את המציאות בירושלים ובארץ ישראל, אך הביא לדורות של חולמים, כוספים ומשוררים שנשאו תפילה וערגו לירושלים ולמקדש. המשורר אביגדור המאירי, למשל, כתב על אלפי דורות של חולמים וראה בעיר "מקדש מלך עיר מלוכה". ב-1966 אמר הסופר ש"י עגנון, בנאום לרגל קבלת פרס נובל, כי מחמת שואה היסטורית (חורבן ירושלים) נולד באחת מעיירות הגולה, אך תמיד ראה עצמו כאדם שנולד בירושלים. גם 'התקווה', ההמנון הלאומי של מדינת ישראל, נחתם במילים: "להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". מחבר 'התקווה', נפתלי הרץ אימבר, ביטא את ערגת הדורות לירושלים ובתשעת בתי השיר הזכיר את שמה שמונה פעמים.

קדושתה של ירושלים נעוצה במקדש, שמקומו בהר הבית, מקום השכינה. רבן יוחנן בן זכאי, שהוברח אל מחוץ לירושלים בארון קבורה בעת המצור הרומי של שנת 70 וייסד את המרכז הרוחני ביבנה, הניח אולי שהיהודים לא יזדקקו עוד לירושלים הארצית, ירושלים של מטה, ויסתפקו בתורת משה ובאלוקים, נותנה. הוא התבדה. אחרי חורבן הבית התעצמה אף יותר קדושתה של ירושלים ושמרה על לכידותו וייחודו של עם גולה ומפוזר. זיכרון החורבן הפך למסורת שנתית, שכללה בתוכה גם תקוות לעתיד. בניינם מחדש של ירושלים והמקדש עמד במוקד תפילותיהם וחלומם של יהודים במשך אלפיים שנה. "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו" - התפללו יהודים בכל קצוות תבל. האמרה: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" הפכה לדגל ולהמנון שליכדו את תפוצות ישראל ברחבי הגולה ואת מחוללי הציונות - תנועת השחרור היהודית הלאומית.

29 דברי הימים א', כ"ח, י"א-י"ב, י"ט.

30 שמואל ב', כ"ד.

31 דברי הימים ב', ג, א.

32 בראשית רבה, פרשה י"ד, ח.

33 בראשית רבה, פרשה ל"ד, ט.

34 בראשית, כ"ב, א, ב.

35 כלים, פ"א, משניות ו' ט'.

36 שמות, כ"ה, ח': "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".

אבן ועליה הכתובת: "לבית התקיעה להכריז על השבת". האבן נמצאה במפולת האבנים לרגלי פינת החומה הדרום מערבית של הר הבית. הממצא מאושש את המקורות ההיסטוריים (חז"ל וכן מתתיהו) שמתארים את מנהג הכהנים בימי בית שני להכריז על כניסת השבת וצאתה באמצעות סדרת תקיעות בחוצרה. (רשות העתיקות/תצלום מוזיאון ישראל, ירושלים)

קדושת העיר וזכר תפארתה נשזרו כמעט בכל חג וטקס דתי שקיימו יהודים בגלויות תבל - בוקר, צהרים וערב: 'שחרית', 'מנחה' ו'ערבית'. בהלוויה, בברית מילה, בבר מצווה, בברכת המזון בסיומה של ארוחה, ואפילו בחתונה, בשעה ששני בני זוג באים בברית הנישואין, משולבת ירושלים בבניין המשפחה החדשה: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" יאמר החתן, "תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי". לעולם ירושלים נוכחת בקשר רגשי עז. לעולם לא נשכחת. העלייה לרגל אל העיר לא פסקה גם לאחר החורבן ואפילו בתנאים הקשים והמסוכנים ביותר: "מה יונה, אף על פי שאתה נוטל גוזליה מתחתיה - אין היא מניחה שובכה, כך ישראל, אף על פי שחרב בית המקדש, לא בטלו ג' רגלים בשנה"³⁷. לאחר מרד בר כוכבא הותר ליהודים לעלות לירושלים תמורת תשלום כסף רב ולקונן בתשעה באב על חורבנה. בימי הכיבוש הערבי היו כל הגלויות עולים לירושלים בחג הסוכות ומתפללים בהושענה רבא על הר הזיתים, המשקיף על הר הבית. בשנת 1322 כתב אשתורי הפרחי (כפתור ופרח) שיהודי דמשק ומצרים עולים לירושלים בחגים ובמועדים. בכל הדורות עלו יהודים לירושלים להתפלל בה, לנשק את עפרה וגם למות בה ולהיטמן בהר הזיתים.

כזכר לחורבן הבית, קבעה היהדות שלושה ימי צום: עשרה בטבת - יום תחילת המצור על ירושלים, שבעה עשר בתמוז - בו הובקעו חומות ירושלים ותשעה באב - יום חורבן ירושלים ושריפת בית המקדש. 70 שנה לאחר חורבן הבית הראשון החלה בניית הבית השני, שנמשכה 18 שנה. בשנת 70 שרפו אותו הרומאים. למרות הגלות הארוכה, שנמשכה דורות רבים, לא פסקו יהודים, ואפילו היו מעטים בלבד, מלשבת בירושלים.

עד שהגיע האסלאם לירושלים שלטו בעיר: היהודים, המצרים, היוונים, הפרסים, הפרתים, הרומאים והביזנטים. האסלאם, התובע לעצמו עתה ראשוניות ובכורה על ירושלים וקודשיה, הופיע רק 2,000 שנה לאחר שישראל הפך לעם. הפלסטינים, התובעים את מזרח ירושלים, ובה העיר העתיקה והר הבית, כבירתם, החלו להגדיר עצמם כעם רק לפני כמאה שנה. מאז כיבוש אדמת כנען במאה ה-13 לפני הספירה שלטו היהודים בארץ ישראל במשך אלף שנים, והם חיו בה ברציפות ב-3,300 השנים האחרונות. בתוך פרק זמן זה הייתה ירושלים בירה עברית, אך מעולם לא הייתה עיר בירה, תודעתית או פוליטית, של איזו שהיא הוויה ממלכתית ערבית או אסלאמית. 'הוריהם' לכאורה של הפלסטינים - מוסלמים, ערבים, ממלוכים ועות'מאנים, שישבו כאן - לא קיימו זיקה לאומית ריבונית לארץ ישראל דווקא. הם כבשו אותה ומשלו בה, אך מרכזם היה תמיד מחוצה לה. אפילו הירדנים, כאשר החזיקו בירושלים, לא עשו אותה בירתם.

ירושלים וציון נזכרות במקרא 821 פעמים ועוד 3,212 פעמים בספרות חז"ל.³⁸ בקוראן, המקודש למוסלמים, היא לא נזכרת אף לא פעם אחת. לעומת זאת מוזכרת בקוראן מכה, העיר הקדושה למוסלמים, מאות פעמים, וכך גם העיר מדינה.³⁹

“דאר אל אסלאם”

יתרה מזאת: עיון מחודש בקוראן ובמקורות אסלאמיים קלאסיים על עם ישראל, תורתו וזיקתו לירושלים ולארץ ישראל, מגלה שהקוראן, ספר הקודש של המוסלמים, מצביע שוב ושוב דווקא על זיקתו של עם ישראל לארץ ישראל ולירושלים. בספר מחקרי שכתב המזרחן פרופ' ניסים דנה⁴⁰ מובאים ציטוטים רבים מהקוראן המלמדים ש"אללה הוריש לעם ישראל את הארץ". כמעט בכל הציטוטים שדנה מביא מהקוראן ומפרשניו הקלאסיים מודגשת הזכות ואף החובה המוטלת על בני ישראל לרשת את ארץ ישראל. "לעומת זאת" קובע הספר, "אין

38 הראל. שם. שלוש הדתות ותרומתן לירושלים. עמ' 13, 14.

39 שרגאי. בתוך אדוני רהמ"ש ירושלים. שם. עמ' 21-33.

40 דנה. למי שייכת הארץ הזאת. הוצאת אוניברסיטת אריאל, 2014.

שום אזכור בקוראן המוריש את הארץ למוסלמים, לערבים, לפלסטינים או לכל אומה אחרת שאינה עם ישראל".

כאשר שלטו בירושלים הרומאים כונתה ירושלים 'יודיאה'. גם השם 'אל קודס', כינויה של ירושלים בפי המוסלמים, בא מהמילים העבריות 'עיר הקודש', כפי שמכונה ירושלים במקרא 37 פעם. עד המאה העשירית לספירה כינו המוסלמים את ירושלים 'איליא', כמו הנוצרים, והיא נחקקה בשם זה במטבעותיהם. במאה התשיעית כונתה ירושלים לראשונה 'בית אל מקדיס', אשר נגזר מ'קרתא דקודשא', ורק במאה ה-11 היא כונתה 'אל קודס'. המוסלמים גם כינו את ירושלים 'צהיון', על שם ציון המקראית.⁴¹

כיפת הסלע ומסגד אל אקצא, שני המבנים המקודשים למוסלמים על הר הבית מזה כ-1,400 שנה, נבנו בפאר ובהדר כדי להנציח את ניצחון האסלאם על הדתות הקיימות ולהתחרות במראה החיצוני של הכנסיות הנוצריות המפוארות. אל אקצא וכיפת הסלע הוקמו בין היתר כתוצאה ממלחמות פנימיות בין מוסלמים, מבלי לתלות קדושה מיוחדת בירושלים. בכיפת הסלע, ציין פעם פרופ' מנשה הראל, פרוסים 240 מטר של פסוקים, אך אף לא אחד מהם מזכיר את ירושלים: מכה שבמדבריות ערב היא העיר הקדושה למוסלמים.

בקוראן אין ירושלים נזכרת כלל אלא ברמז פרשני, בפסוק הראשון של סורה י"ז. הפרשנות המוסלמית העתיקה זיהתה את 'אל אקצא' (הקיצון, המרוחק ביותר), שממנו עלה מוחמד השמימה, לא בהר הבית שבירושלים אלא במקדש שמימי - שהרי בימיו של מוחמד לא היה כלל מסגד על הר הבית. ירושלים לא הייתה חלק מעולמם של מוחמד והמוסלמים הקדומים: הכול התרכז בחצי האי ערב.⁴²

עד שנת 622 היו תושבי מדינה עובדי האלילים פונים בתפילות לכעבה שבמכה, והיהודים היו פונים צפונה לכיוון ירושלים. למשך תקופה קצרה של 16 חודש הורה מוחמד למאמיניו לפנות בתפילתם לעיר ירושלים. בדרך זאת קיווה מוחמד לשכנע שבטים יהודיים בעיר להתאסלם. כאשר נוכח בכישלונו, נקבעה ה'קיבלה' (כיוון התפילה) אל הכעבה שבמכה, אך כינויה של ירושלים במסורת המוסלמית נותר 'הקיבלה הראשונה'.⁴³

תפיסת היסוד של המוסלמים את ירושלים כבירת ישראל היא גם תפיסת היסוד שלהם את מדינת ישראל בכלל. בתורתו של הנביא מוחמד הפכו היהודים סמל לעם המקולל על ידי האלוקים, משום שהצטיירו כמי שמסלפים את תורתו. היהודים אמנם נסבלו בעולם המוסלמי, אך הם נסבלו כעם נחות, ללא זכויות של מעמד מדיני או של השתתפות בחיים מדיניים.

41 הראל. שם. עמ' 13, 14.

42 יש באסלאם תפיסות, לפיהן המונותאיזם הוא האסלאם שלפני הנביא מוחמד, ובתקופה אסלאמית קדומה זו נבנה אל אקצא כמתחם של כתלים ולא כמבנה של מסגד. את המבנה הוסיפו מאוחר יותר. אלה היו תפיסות רדומות ולא מקובלות או רווחות. הן זכו לעדנה בימינו מסיבות שהחיבור עוסק בהן.

43 שרגאי. הר המריבה. שם. עמ' 264; עמנואל סיון. מיתוסים פוליטיים ערביים. ספריית אופקים – עם עובד. 1988. עמ' 90-89; חוה לצרוס יפה. 'קדושת ירושלים במסורת האסלאם'. בתוך פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש. ספר זיכרון ליעקב הרצוג. עורך: אלי שאלתיאל. יד בן צבי ומשרד הביטחון.

המזרחן פרופ' משה שרון קבע בעבר, כי "בעיני האסלאם, הקמתה של מדינת ישראל הפרה את כל הכללים בנוגע לשטח אסלאמי, למקומות קדושים אסלאמיים, ולמעמדם המשפטי של היהודים לפי האסלאם. מדינת ישראל הוקמה על שטח השייך ל'דאר אל אסלאם', שבו מצויים מקומות קדושים אסלאמיים. היהודים אינם נחותים כפי שנגזר עליהם להיות, והחמור מכל הם שולטים במוסלמים ומצב זה אינו נסבל כלל ועיקר".⁴⁴

בעשרות פאתוות שפרסמו אנשי דת מוסלמים מאז 1967 הוגדרו היהודים כאויבי המאמינים וכמי שמטמאים את אסלאמיותה של ירושלים. מכאן כבר הייתה הדרך קצרה להמצאת בדיות היסטוריות ולשכתוב ההיסטוריה, במטרה לשכנע את העולם הערבי והמוסלמי כי ירושלים היא שלהם מדור ודור, וכי היהודים אינם אלא אורחים ופולשים כאן.

בניגוד לזיקה היהודית הרציפה לירושלים, הרי שהעיר כמעט שלא מילאה בעבר תפקיד בחיים המדיניים והתרבותיים של הערבים. דמשק, בגדאד וקהיר - כן. ירושלים - לא. רמלה, לדוגמה, העיר היחידה בארץ שנוסדה על ידי מוסלמים (בכבוש הערבי הראשון), הייתה לבירת מחוז, אך לא כך ירושלים. גם תחת השלטון המוסלמי היה בירושלים במשך תקופות ארוכות רוב נוצרי, ובמשך השנים היא לא הפכה בירה לאף אומה, מלבד ליהודים. רק כאשר נפלה ירושלים בידי שליטים לא מוסלמים, בין אם היו אלה הנוצרים הצלבנים בתחילת האלף הקודם, או היהודים בסוף האלף הקודם, הקפיצו המוסלמים בבת אחת את ירושלים ממעמד של סמל דתי משני בחשיבותו, למעמד של סמל לאומי דתי מן הדרגה הראשונה. ראשי המוסלמים ניצלו את שלטון הצלבנים בעיר להאדרת מעמדה של ירושלים בעיני העולם המוסלמי, כפי שעשו גם כאשר שב עם ישראל לירושלים. ירושלים, שמעמדה בימי ירדן עורער על ידי בית המלוכה הירדני, קפצה לפתע שוב במעלות הקדושה והחשיבות הפוליטית. שירי געגועים וכיסופים לירושלים המוסלמית התפרסמו בעולם הערבי, וכמעט כל שליט ערבי המכבד את עצמו הקים ועדות מיוחדות לעניין ירושלים והר הבית.

מאז יוני 1967 עלה בהתמדה משקלם הדתי של ירושלים ושל 'אל חרם אל שריף' (הר הבית) בעולם המוסלמי. למרות היותו המקום השלישי בחשיבותו הדתית - הועצם משקלו, הן מבחינה רגשית, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה דתית, בעיקר על רקע שליטתה של ישראל בעיר ובקודשיה.⁴⁵ הקמפיין הידוע 'אל אקצא בסכנה',⁴⁶ שאותו מנהלים המוסלמים מזה כמאה שנה, וביתר שאת מאז מלחמת ששת הימים, אמנם אינו מענייננו כאן, אך הוא משרת היטב מגמה זו.

44 **נתיב**, כתב עת למחשבה מדינית, חברה ותרבות. גיליון מארס 1992.

45 ראו הרחבה אצל יצחק רייטר. 'השלישי בקדושה. הראשון במוליטיקה. אל חרם אל שריף בעיני מוסלמים'. בתוך **ריבונות האל והאדם. קדושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית**. מכון ירושלים לחקר ישראל. מרכז טדי קולק למחקרי מדיניות. 2001. עמ' 155-175.

46 להעמקה: נדב שרגא. **עלילת 'אל אקצא בסכנה' - דיוקנו של שקר**. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה והוצאת מעריב. 2012.

“אם לארץ יש נשמה...”

התנועה הציונית החלה להגשים את 'חלום ירושלים' עם הקמת מדינת ישראל ב-1948, וביתר שאת עם שחרור ירושלים, העיר העתיקה והר הבית ב-1967. בשם אותו 'חלום' נישאו במדינת ישראל, לאורך 33 שנה,⁴⁷ שבועות והצהרות אמונים לירושלים השלמה והמאוחדת בריבונות ישראל.

לא ניתן להשתית מסכת טיעונים בעניין ירושלים על צרכים קיומיים-ביטחוניים בלבד. את הטיעונים הללו יש להשתית, כפי שעשו מאז 1967 מרבית ממשלות ישראל ומנהיגי התנועה הציונית, על הזכות, הזיקה והמחויבות של העם היהודי לירושלים. מחויבות מעין זו חורגת בהכרח מן הדאגה החשובה כשלעצמה לקיום הפיסי. היא נשענת בעיקר על הדת, המסורת, התרבות וההיסטוריה היהודית, שהזינו את התודעה הלאומית היהודית במשך דורות. ללא מטען קדום זה - איזו הצדקה יש לקיומה של מדינת היהודים דווקא בארץ ישראל, או לקביעת ירושלים כבירת העם היהודי ומדינתו?

כשדוד בן גוריון נדרש ב-1948, במהלך מלחמת העצמאות, למערכה על ירושלים ולטעם המאבק עליה הוא אמר בין היתר: "ערכה של ירושלים לא ניתן להימדד ולהישקל ולהיספר. כי אם יש לארץ נשמה, הרי ירושלים נשמתה של ארץ ישראל, והמערכה על ירושלים היא מכרעת ולא מבחינה צבאית בלבד... ירושלים דורשת וזכאית שנעמוד איתה. השבועה היא 'על נהרות בבל', מחייבת היום כבימים ההם. אחרת לא נהיה ראויים לשם עם ישראל".⁴⁸

ביטוי עז ופיוטי משהו לקשר בין עם ישראל לירושלים נתן סבי, שלמה זלמן שרגאי, ראש העיר הנבחר הראשון של ירושלים לאחר קום המדינה, בדברים שנשא בפני אלפי צירים בכנסייה הסקוטית באדינבורג בשנת 1947:

"הקשר בינינו לבין ירושלים הוא כקשר בין בן יחיד לאמו. זו עירנו, עיר מלוכה ומקדש - בלעדית היא לנו, ואנו עמה הבלעדי... ירושלים הלכה אחרינו במדבר בארץ לא זרועה, ולא בנתה את עצמה על ידי נכרים שבאו בשעריה... כל הזמן חיכתה האמא ירושלים לבניה האמתיים... שישבו אליה ויחדשו את נעוריה כבירת מדינת היהודים... בשבילנו קיימת בירה אחת ויחידה: ירושלים עיר הקודש".

הניתוח המקצועי-פרקטי שעורך חיבור זה אודות הסכנות הממשיות שבחלוקת ירושלים אינו מנותק אפוא מהשקפת עולם וייעוד. הוא יוכל, עם זאת, לעמוד בפני עצמו ולשרת גם את אלה אשר חשים זרות וניתוק מהמורשת ומהעולם הערכי שעליו מבוסס הקשר היהודי לירושלים.

47 עד שהסכימה ממשלתו של אהוד ברק בוועידת קמפ דייוויד 2000 לחלוקת ירושלים והר הבית.

48 דוד בן גוריון. **בהילחם ישראל**, 1975. עמ' 90-91.

הבעיה הדמוגרפית – התמודדות אחרת

אחד הנימוקים המרכזיים שבו תולים מצדדי החלוקה - או 'ההפרדות' מהשכונות הערביות בירושלים - את הצורך בה, הוא הנימוק הדמוגרפי: אם רק נשתחרר מהשטחים ומהשכונות שסיפחנו לירושלים ב-1967, אזורים שבהם חיים כיום כ-300 אלף תושבים פלסטינים, ייטב מצבנו הדמוגרפי. אלא שקיימת דרך נוספת להתמודד עם המציאות הדמוגרפית, מבלי לשאת בתוצאות הביטחוניות והעירוניות הקשות שעלולות ללוות 'הפרדות' זו, ואנו מבקשים להציגה כאן.

א. חתירה לרוב יהודי יציב - המדיניות הדמוגרפית של ממשלת ישראל בירושלים⁴⁹

חוסנה של עיר אינו נמדד רק במספר תושביה ובהרכב אוכלוסייתה, אלא גם בחוסנם ובחוסנה הכלכלי, בחזותה, באיכות החיים של תושביה ובכוח המשיכה שלה כמקום מגורים לאוכלוסיות מגוונות ובעיקר לאוכלוסיות צעירות.

יחד עם זאת, מאז איחוד ירושלים ב-1967, הרחבת גבולותיה והפיכת רבבות ערבים לתושבים בירושלים, עמד עתידה הדמוגרפי של האוכלוסייה היהודית בירושלים לנגד עיניהם של ממשלות ישראל, אבות העיר ומתכנניה. כנגזרת מדאגה זו התחולל בעיר ב-48 השנים האחרונות מאבק מתמיד על שמירת הרוב היהודי, כאשר שאלת המפתח היא היחס המספרי בין יהודים לערבים.

היותה של ירושלים סמל יהודי, לאומי ודתני, הפך עם השנים את השיקול הדמוגרפי לשיקול מרכזי במדיניות הפיתוח והתכנון של הקברניטים הישראלים. השאיפה לייצר ולשמר בעיר הברירה המאוחדת של מדינת ישראל והעם היהודי רוב יהודי יציב הייתה טבעית, על רקע הגשמת חלום

49 הרחבה בעניין זה, ראו: נדב שרגאי. תכנון, דמוגרפיה וגאופוליטיקה בירושלים. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. 2010. עמ' 11,10.

דורות: שיבת היהודים אל העיר העתיקה של ירושלים ואל קודשיה, ולאור העובדה שמאז מחצית המאה ה-19 יש בירושלים רוב יהודי.⁵⁰

אך טבעי היה גם שהמדיניות הדמוגרפית של ממשלת ישראל בירושלים תושפע ישירות מהעובדה שבמשך 19 שנה הייתה העיר חצויה. קברניטי המדינה לא הסתירו את חששותיהם מהמיעוט הערבי בעל התודעה הלאומית וההנהגה הלאומית, המהווה רוב בטריטוריה שלו. הם חששו שביום מן הימים יבקשו התושבים הערבים של ירושלים, שזה עתה סופחו למדינת ישראל, לממש מאוויים לאומיים - אם באמצעות חלוקה מחודשת של העיר, אם באמצעות חיבור למדינה פלסטינית, או בכל דרך אחרת.

זווית הראייה הדמוגרפית עיצבה במידה רבה (לצד שיקולי הביטחון) גם את גבולות העיר, שאליה סופחו לאחר מלחמת ששת הימים כ-70 אלף דונם, מצפון, מדרום וממזרח לגבולות השיפוט הישנים. השיקול העיקרי שהנחה את מקבלי ההחלטות בשרטוט המפה היה להשתלט על מקסימום שטח עם מינימום אוכלוסייה ערבית, ולמנוע אפשרות של חלוקת העיר בעתיד.⁵¹ הקמת השכונות היהודיות בשטחים הריקים הרבים שסופחו לירושלים, שכונות שבהן מתגוררים כיום כ-200 אלף יהודים, נועדה אף היא להבטיח - הן טריטוריאלי וכן דמוגרפית - את הרוב היהודי בירושלים, ולמנוע אפשרות של חלוקתה מחדש.

עם השנים השתנה היעד הדמוגרפי שהציבה לעצמה ממשלת ישראל. ההגירה הרחבה של אוכלוסייה יהודית מירושלים אל הפריפריה במהלך שלושת העשורים האחרונים, יחד עם מגמת העיור של האוכלוסייה הערבית והגירת אוכלוסייה ערבית נוספת אל תוך ירושלים, היו בין הגורמים שהביאו לצמצום הרוב היהודי בירושלים. מציאות זו אילצה את מוסדות התכנון לעדכן את היעד הדמוגרפי ואת יעד האוכלוסייה בירושלים לשנת 2020 ולהתאימו למציאות: לא עוד 70% יהודים ו-30% ערבים, כפי שנקבע על ידי הממשלה בשנות ה-70 וה-80, אלא 60% יהודים מול 40% ערבים.⁵²

50 **40 שנה בירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2008. עורכים: אורה אחימאיר ויעקב בר סימן טוב. מתוך המאמר של ד"ר מאיה חושן, עמ' 16.

51 ירושלים. **המאבק על מבנה העיר וחזותה**. דוד קרויאנקר. הוצאת זמורה ביתן, 1988. עמ' 58.

52 היעד הדמוגרפי עודכן במסגרת תכנית מתאר 2000, תכנית המתאר המקומית לירושלים, שהופקדה על ידי הוועדה המחוזית ב-2009. יעד זה אומץ גם על ידי תכנית המתאר המחוזית. להרחבה על תהליך שינוי היעד הדמוגרפי על ידי מוסדות התכנון: נדב שרגאי. **תכנון דמוגרפי וגאופוליטיקה בירושלים**. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2010. עמ' 9.

ב. ב'מזרח' נמצאים גם הצפון והדרום - נתונים ומושגי בסיס⁵³

שטח:

ירושלים היא העיר הגדולה בארץ. שטחה משתרע על פני 126 אלף דונם, יותר מפי 2 משטחן של תל אביב או חיפה.

'מזרח ירושלים':

כינוי גורף לשטחים שמעבר ל'קו הירוק', אשר סופחו לירושלים ממזרח, מצפון ומדרום לגבול שטח השיפוט העירוני הישן, מיד לאחר מלחמת ששת הימים. לפני 1967 עמד שטח העיר הישראלית על 38 אלף דונם. שטחה של ירושלים הירדנית עמד על ששת אלפים דונם, וביחד 44 אלף דונם. בסוף יוני 1967 סיפחה ישראל לירושלים עוד 64 אלף דונם מ-28 כפרים הסמוכים לירושלים. כך גדל שטחה של ירושלים ל-108 אלף דונם. סיפוח נוסף, שבוצע בשנות ה-90, של שטחים ממערב לעיר, הגדיל את שטחה עוד, ל-126 אלף דונם.

הגדר ('עוטף ירושלים'):

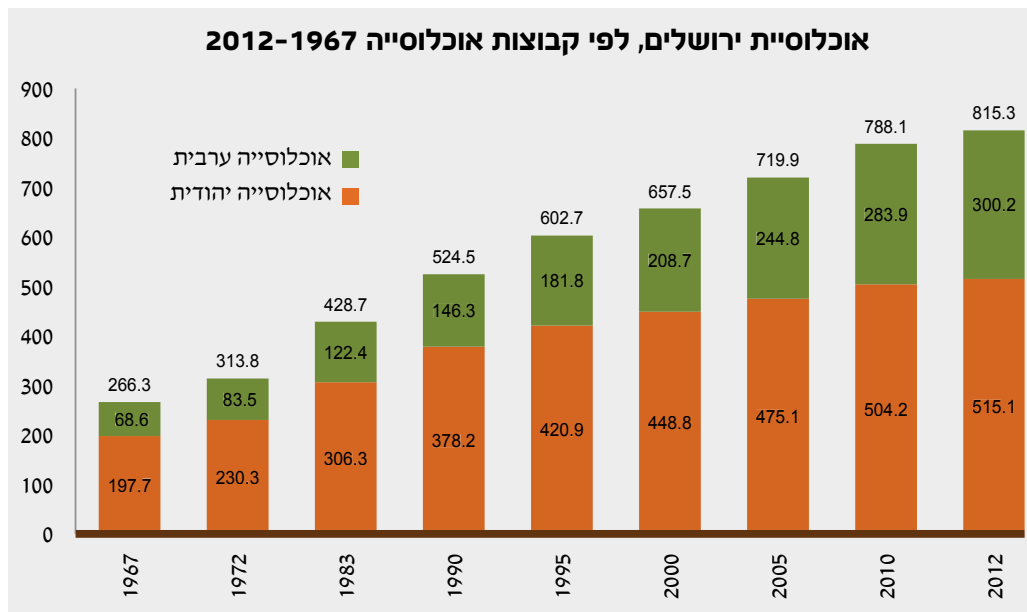
חומות אבן, גדרות ברזל, מכשולים טבעיים, אלקטרוניים ומלאכותיים, המצטרפים יחדיו לקו הגנה של 168 ק"מ, שנועד לבלום את הטרור מחוץ לבירה. התוואי המכונה 'עוטף ירושלים', עובר בעיקר על גבול שטח השיפוט העירוני, אך בצפון - גם בתוכו, שם הוא מוציא דה-פקטו מתחומי העיר עשרות אלפי תושבים פלסטינים. הקמת הגדר הביאה למעבר של עשרות אלפי פלסטינים נושאי תעודות תושב כחולות, שטרם הקמת הגדר התגוררו מחוץ לתחומי העיר, אל 'הצד הישראלי' של הגדר. תוואי הגדר מקיף גם את שטחם של יישובים בתחום ירושלים רבתי, כגון גבעת זאב, מעלה אדומים, גוש עציון וביתר עלית, אולם לכיוון מעלה אדומים והכפר בתיר, לדוגמא, הגדר טרם הוקמה. הקמת הגדר צמצמה את ממדי הטרור, אך הנחיתה מהלומה כלכלית קשה על מזרח ירושלים, שיושביה נותקו בפועל מהפלסטינים ברשות הפלסטינית. עד כה הושלמה בניית כ-80% מ'עוטף ירושלים'. כ-20% טרם נבנה, מסיבות תקציב או בשל התנגדות תושבים.

אוכלוסייה:

בסוף שנת 2012 מנתה אוכלוסיית ירושלים 815.3 אלף נפש. האוכלוסייה היהודית מנתה 515.2 אלף נפש והאוכלוסייה הערבית מנתה 300.2 אלף נפש.⁵⁴ למרות שאין נתונים רשמיים לסוף 2014,

53 רוב הנתונים לקוחים מהקובץ על נתוני 2014, המתבסס על השנתון הסטטיסטי של ירושלים לשנת 2012-2013, בעריכת ד"ר מאיה חושן. הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל ועיריית ירושלים. רוב הנתונים בקובץ ובשנתון מבוססים על מאגר המידע של הלמ"ס.

54 מקור: מכון ירושלים לחקר ישראל, על בסיס הלמ"ס.

המקור: על נתוניך ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014.

האומדן בקרב אנשי המקצוע הוא שכיום מונה אוכלוסיית ירושלים כ-845 אלף נפש, מתוכם כ-525 אלף יהודים וכ-320 אלף ערבים.

חלקה של האוכלוסייה היהודית בעיר ירד מ-74% בשנת 1967 ל-63% בשנת 2012. במקביל חלה עלייה בחלקה של האוכלוסייה הערבית, מ-26% ב-1967 ל-37% בשנת 2012. למרות שאין נתונים רשמיים לסוף 2014, האומדן בקרב אנשי המקצוע הוא שכיום עומד שיעור היהודים באוכלוסיית העיר על 62% ושיעור הערבים על 38%.

בסוף שנת 2012 התגוררו 497.7 אלף מתושבי ירושלים (יהודים וערבים) באזורים שנוספו לעיר לאחר איחודה בשנת 1967, והם היוו 61% מכלל תושביה. כ-40% מהם היו יהודים - 199.65 אלף נפש, וכ-60% מהם היו ערבים - 297.9 אלף נפש.⁵⁵

קצב גידול האוכלוסייה:

קצב הגידול של האוכלוסייה הערבית גבוה היום פי שניים וחצי מקצב הגידול של האוכלוסייה היהודית. שיעור הריבוי הטבעי (ההפרש בין מספר הלידות למספר הפטירות) בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים היה במשך שנים גבוה באופן ניכר מזה שבקרב האוכלוסייה היהודית, וכיום

הצטמצם. בשנים 1967-2012 גדלה האוכלוסייה היהודית פי 2.7, בעוד שהאוכלוסייה הערבית גדלה פי 4.2.

הגירה בין-יישובית:

בשנת 2012 עזבו את ירושלים ליישובים אחרים בארץ 19,200 תושבים ונכנסו אליה 10,500 תושבים חדשים מיישובים אחרים בארץ. מאזן ההגירה של ירושלים מוסיף להיות שלילי כבר שנים רבות.

גיל האוכלוסייה:

ירושלים מתאפיינת במבנה גילאים צעיר - שיעור גבוה יחסית של ילדים ושיעור נמוך יחסית של מבוגרים. בשנת 2012 היה חלקם של הילדים (בני 0-14) מכלל אוכלוסיית ירושלים 34%, לעומת 18% בת"א, 19% בחיפה ו-28% בכלל ישראל. בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים היוו הילדים 32%, לעומת 39% בקרב האוכלוסייה הערבית.

עוני, תעסוקה ורמת שכר:

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 36% מן המשפחות החיות בירושלים נמצאות מתחת לקו העוני (21% מהמשפחות היהודיות ו-77% מהמשפחות הערביות). 60% מילדי העיר מוגדרים 'עניים'. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בירושלים בגילאי העבודה העיקריים (בני 25-54) נמוך בהשוואה לכלל ישראל: 68% בירושלים, לעומת 82% בישראל כולה ו-90% בתל אביב. בנוסף, 48% מכלל המועסקים עובדים בשירות הציבורי, שבו רמת השכר הממוצעת נמוכה, ורק 7% מהם מועסקים בענפי התעשייה.

גם מספר המפרנסים בירושלים קטן, והם מופקדים על פרנסתן של נפשות רבות. ההכנסה החודשית הממוצעת (ברוטו) של משקי בית שראשיהם שכירים נמוכה בירושלים מהכנסת משקי הבית המקבילים בישראל, בת"א ובחיפה. בשנת 2011 היא עמדה על 13,500 ש"ח בירושלים, לעומת 18,800 ש"ח בת"א, למרות שממוצע הנפשות למשק בית בירושלים גבוה יותר: 4.3 לעומת 2.5 בת"א ו-3.7 בישראל.

ג. שיעור הילודה והפריון בקרב היהודים גבוה מזה שבקרב הערבים - תמונת מצב ומגמות⁵⁶

גודל האוכלוסייה:

בסוף 2012 מנתה אוכלוסיית ירושלים 815.3 אלף נפש. האוכלוסייה היהודית מנתה 515.2 אלף נפש והאוכלוסייה הערבית - 300.2 אלף נפש. שיעור האוכלוסייה היהודית בירושלים עומד לפיכך על 63% מקרב כלל האוכלוסייה ושיעור האוכלוסייה הערבית על 37% מכלל האוכלוסייה.

חלקה של האוכלוסייה היהודית בעיר ירד מ-74% בשנת 1967 ל-72% בשנת 1980, ל-66% בשנת 2006 ול-63% בשנת 2012. במקביל עלה חלקם של הערבים באוכלוסיית העיר, מ-26% בשנת 1967 ל-28% בשנת 1980, ל-34% בשנת 2006 ול-37% בשנת 2012

שיעור הילודה (מספר לידות שנתי לאלף נפש):

שיעור הילודה בירושלים גבוה. תורמות לכך שתי אוכלוסיות: החרדית והערבית. בשנת 2012 היה שיעור הילודה בירושלים 28.2 לידות לאלף נפש, לעומת 21.6 לידות לאלף נפש בישראל.

בשנים האחרונות, שיעור הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים גבוה משיעור הילודה בקרב האוכלוסייה הערבית: 28.7 לידות לאלף נפש בקרב האוכלוסייה היהודית, לעומת 27.3 לידות לאלף נפש בקרב האוכלוסייה הערבית. עד שנת 2010 היה שיעור הילודה בקרב האוכלוסייה הערבית גבוה משיעור הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית. בשנת 2011 היה השיעור כמעט זהה, אך בשנת 2012 התהפכה המגמה.

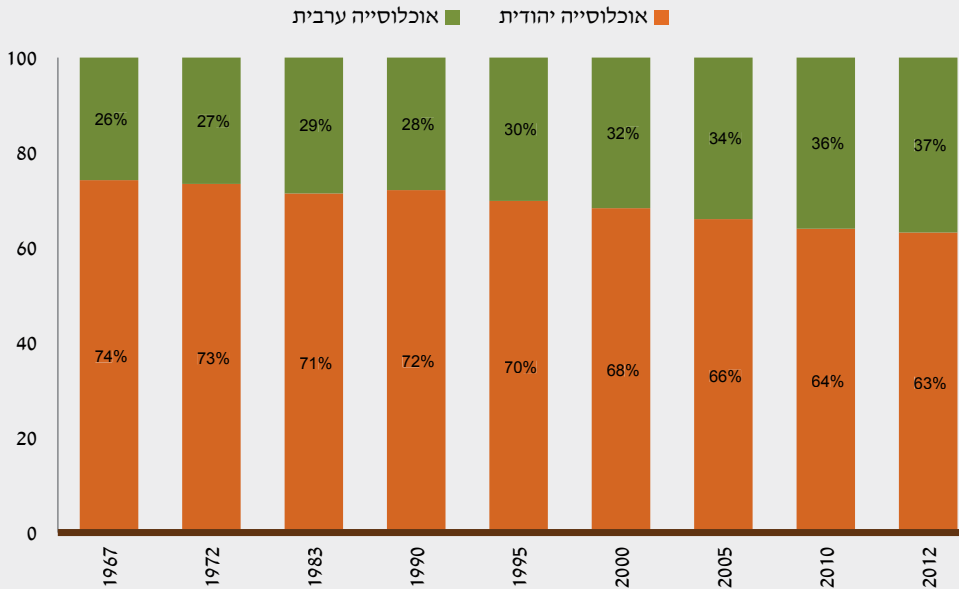
לעומת זאת, בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים חלה במהלך השנים ירידה חדה בשיעורי הילודה, מ-42.5 לידות לאלף נפש בשנות ה-70 לשיעור ילודה ממוצע של 31.8 לידות לאלף נפש בשנים 2000-2009. בשנים 2010-2012 הוא ירד עוד ל-28.3.

שיעור הפריון הכולל (מספר הילדים הממוצע שאשה צפויה ללדת במהלך חייה):

שיעור הפריון הכולל של נשות ירושלים גבוה יחסית לישראל: 4 בירושלים לעומת 3.1 בישראל. **שיעור הפריון הכולל של נשים יהודיות בירושלים גבוה משיעור הפריון הכולל בקרב נשים ערביות בירושלים: 4.3 לעומת 3.6.** בשנים האחרונות ניכרת מגמת עלייה בשיעורי הפריון בקרב האוכלוסייה היהודית, הן בירושלים והן בישראל, לעומת מגמת ירידה בקרב האוכלוסייה

56 נתונים מבוססים על השנתון הסטטיסטי של ירושלים לשנת 2014, היוצא לאור על ידי עיריית ירושלים ומכון ירושלים לחקר ישראל. ערוכות: מאיה חושן ומיכל קורח. נתוני השנתון מבוססים על מקורות שונים, שהעיקריים בהם: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיריית ירושלים; על נתוני ירושלים, 2014. מצב קיים ומגמות שינוי. מאיה חושן ומיכל קורח. מכון ירושלים לחקר ישראל.

אוכלוסיית ירושלים, לפי קבוצות אוכלוסייה 1967-2012 (באחוזים)

המקור: על נתוניך ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014.

המוסלמית. בירושלים מושפעת העלייה בעיקר משיעור הפיריון הכולל הגבוה בקרב הנשים החרדיות והדתיות.

תמותה:

שיעור התמותה בקרב האוכלוסייה הערבית בירושלים נמוך באופן ניכר משיעור התמותה בקרב האוכלוסייה היהודית - 2.6 פטירות לאלף נפש בקרב הערבים, לעומת 5.4 פטירות לאלף נפש בקרב היהודים. הרקע להבדל נעוץ בכך שהאוכלוסייה הערבית בירושלים צעירה יותר; בירידה החדה בשיעור תמותת התינוקות בקרב האוכלוסייה הערבית (מ-45.2 פטירות לאלף נפש לפני כ-45 שנה ל-6.5 כיום) ובשיפור שירותי הבריאות והרפואה המונעת.

הריבוי הטבעי (ההפרש בין מספר הלידות למספר הפטירות):

הריבוי הטבעי בירושלים הוא מרכיב הגידול העיקרי של אוכלוסיית ירושלים והוא גבוה משמעותית מזה של ת"א או חיפה: בשנת 2012 נוספו לירושלים כתוצאה מריבוי טבעי 19,200 נפשות - 62% יהודים ו-38% ערבים. עם זאת שיעור הריבוי הטבעי השנתי בקרב האוכלוסייה הערבית גבוה מעט מזה שבקרב האוכלוסייה היהודית: 24.6 לאלף נפש לעומת 23.2 לאלף בקרב האוכלוסייה היהודית.

עלייה:

בשנת 2012 השתקעו בירושלים 2,170 עולים חדשים, שהיוו כ-13% מכלל העולים לישראל באותה השנה.

גיל האוכלוסייה:

הגיל החציוני של תושבי ירושלים הוא 23.7 שנה (חצי מהאוכלוסייה צעירה מגיל זה וחצי מבוגרת ממנו), אלא שגם כאן בולטים פערים בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית. הגיל החציוני של האוכלוסייה היהודית הוא 25.9 ושל האוכלוסייה הערבית 20.1. בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים היוו הילדים (עד גיל 14) 32% לעומת 39% בקרב האוכלוסייה הערבית. שתי קבוצות אוכלוסייה בירושלים מתאפיינות בגילן הצעיר: האוכלוסייה היהודית-חרדית (42% מאוכלוסייה זו הם ילדים בני 0-14) והאוכלוסייה הערבית-מוסלמית (40% מאוכלוסייה זו הם ילדים בני 0-14).⁵⁷

ד. 32 השנים הרעות - מאזן ההגירה השלילי של ירושלים כבעיית יסוד⁵⁸

בשנת 2012 עזבו את ירושלים ליישובים אחרים בארץ 19,200 תושבים ונכנסו אליה 10,500 תושבים מיישובים אחרים בארץ. מאזן ההגירה היה לפיכך שלילי ועמד על מינוס 8,700. זה הוא מאזן ההגירה השלילי הגבוה ביותר ב-20 השנים האחרונות. המהגרים לירושלים וממנה הם בעיקר יהודים ומיעוטם ערבים (3%-4%). **ב-32 השנים האחרונות (עד 2012), למעט שנה אחת, היה מאזן ההגירה של ירושלים שלילי, והוא גרע מהעיר מאות אלפי תושבים יהודים! בשנים 'הרעות' במיוחד גרע מאזן ההגירה השלילי מהעיר כ-8,000 תושבים בשנה (1997: -7,600 ; 1999: -8000 ו-2000: -8,200)** ברוב השנים האחרות מאז 1980 עמד מאזן ההגירה של ירושלים על כמינוס 6,000 נפש. בכל השנים האלה, הרוב הכמעט מוחלט, הן של הנכנסים והן של היוצאים, היה יהודי.

סיכום ביניים

בשקלול הגורמים שפורטו עד כה, ניתן להסיק שהנחיתות הדמוגרפית הנמשכת של האוכלוסייה היהודית בעיר נובעת משילוב של כמה גורמים:

57 למרות ששיעור הפריון החרדי גבוה יותר, מבנה הגילאים הערבי צעיר, כמו מבנה הגילאים החרדי, בשל שיעורי פרייון היסטוריים גבוהים יותר בקרב הערבים.

58 חלק מהמידע בפרק זה לקוח מתוך העבודה 'תכנון, דמוגרפיה וגאופוליטיקה בירושלים' שהוכנה על ידי המחבר בשנת 2010 עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה.

- שיעור ילודה גבוה באופן משמעותי בקרב האוכלוסייה הערבית. המגמה התהפכה רק בשנים האחרונות.
- שיעור תמותה נמוך מאד בקרב האוכלוסייה הערבית, בהשוואה לאוכלוסייה היהודית.⁵⁹
- כנגזרת משני הגורמים הראשונים: ריבוי טבעי היסטורי גבוה באופן משמעותי בקרב האוכלוסייה הערבית, בהשוואה לריבוי הטבעי בקרב האוכלוסייה היהודית. הפער הצטמצם בשנים האחרונות, ורק ב-2012 התהפכה המגמה.
- מגמה רצופה של מאזן הגירה שלילי בקרב האוכלוסייה היהודית: במהלך 32 השנים האחרונות עוזבים את ירושלים הרבה יותר יהודים מאשר אלה הבאים לגור בה.
- שיעור הפרייון הגבוה של הנשים היהודיות היום, בהשוואה לשיעור הפרייון של הנשים הערביות, יתן את אותותיו בעתיד, אך עד היום הוא לא גרם לשוויון בקצב הגידול בין יהודים לבין ערבים בירושלים, בשל שלוש סיבות עיקריות:
 - א. מגמה זו היא חדשה יחסית, לאחר שנים רבות שבהן הייתה המגמה הפוכה.
 - ב. מבנה האוכלוסייה הערבית צעיר יותר, ולכן שיעור גבוה יותר של נשים ערביות נמצאות בגיל הפרייון יחסית לנשים יהודיות.
 - ג. גיל הנישואין הממוצע במגזר הערבי היה נמוך משמעותית מזה שבמגזר היהודי והדבר השפיע על מספר הלידות השנתי (כיום, גיל הנישואין במגזר הערבי עולה).
- העובדה, שהצד היהודי 'נטל את ההובלה' מול הצד הערבי בסעיפי הריבוי הטבעי ובשיעור הפרייון, עדיין אינה מבטיחה גידול מחודש של הרוב היהודי. אפילו תימשך מגמה זאת, לא תהיה לה משמעות אם לאוכלוסייה היהודית, שתתוסף כתוצאה מכך לעיר, לא יהיה היכן לגור. תמונת המצב בתחום מצאי המגורים לאוכלוסייה היהודית בירושלים אינה מעודדת, בלשון המעטה. היעדר דיור, או היעדר דיור בר השגה, הוא הגורם המרכזי שמביא מדי שנה לעזיבה גדולה של היהודים את ירושלים. הדברים ידועים ויפורטו בהמשך.

59 עד המחצית השנייה של שנות ה-70 של המאה הקודמת היה שיעור התמותה בקרב האוכלוסייה הערבית גבוה מזה של האוכלוסייה היהודית, אך עם התפתחות ושיפור מערכת הרפואה בירושלים השתנתה המגמה עד שהתהפכה.

ה. הרוב היהודי יקטן עוד - תחזית אוכלוסייה עד שנת 2030⁶⁰

כדי לנסות ולחשב את צעדנו לעתיד, דרוש צפי באשר לתמונה הדמוגרפית הצפויה בירושלים לטווח בינוני ורחוק. על בסיס תחזית מעין זו, ניתן לנסות ולנהל מדיניות שתיאבק בתהליכי העזיבה הגדולה את ירושלים. התחזית שעליה נתבסס כאן לקוחה מתוך עבודה שהוכנה עבור תכנית האב לתחבורה של ירושלים על ידי פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה, והיא אחד משלושה מודלים של תחזיות שנעשו על בסיס הנחות שונות. התחזית שנבחרה כאן מביאה בחשבון המשך מגמות קיימות לאלה ששררו בירושלים במרבית השנים האחרונות, דהיינו: המשך מגמה של פריון יורד, הן בקרב האוכלוסייה היהודית⁶¹ והן בקרב האוכלוסייה הערבית, ושיעורי הגירה זהים לאלה של השנים האחרונות.

על פי תחזית זו שיעור היהודים מקרב אוכלוסיית העיר, העומד כיום על 63% (נתוני 2012), ימשיך לרדת ויעמוד בשנת 2020 על 61% ובשנת 2030 על 58%. במקביל ימשיך לעלות שיעור הערבים מקרב אוכלוסיית העיר. בשנת 2020 הוא יעמוד על 39% ובשנת 2030 - על 42%.

תחזית אוכלוסייה על בסיס המשך מגמת פריון יורד המשך המגמה הקיימת של שיעורי הגירה

שנה	2010	2015	2020	2025	2030
סה"כ אוכלוסייה	810.8	875.3	958.9	1,053.8	1,156.2
יהודים	515.9	550.7	587.3	628.1	671.8
%	64.6%	62.9%	61.2%	59.6%	58%
ערבים	281.8	324.6	371.6	425.6	484.5
%	35.4%	37%	38.8%	40.4%	42%

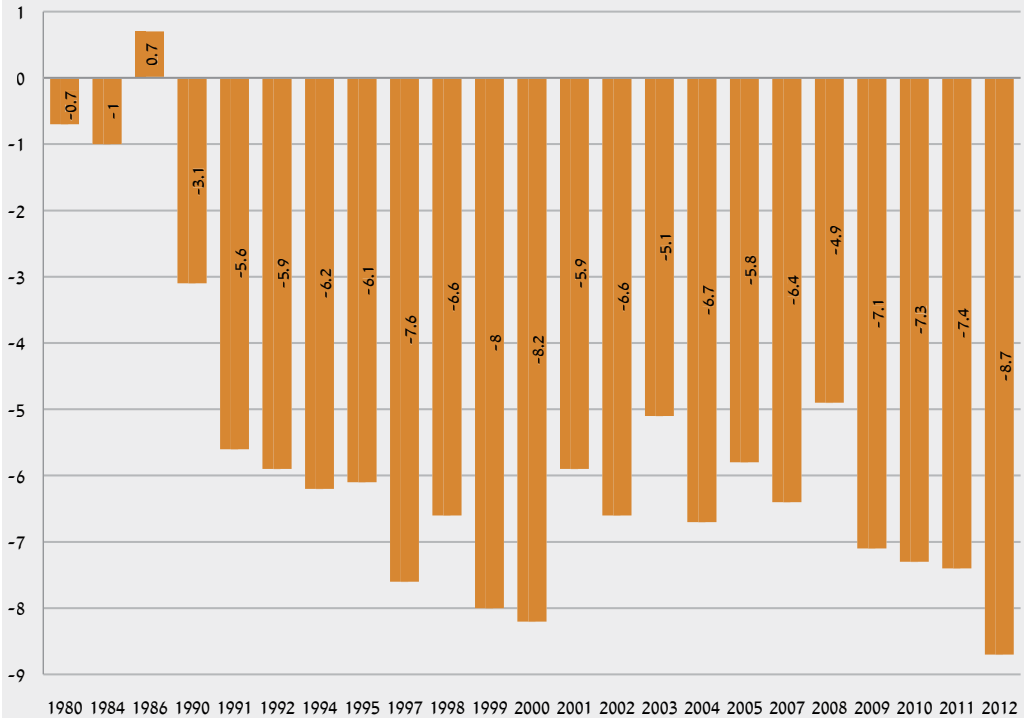
המקור: פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה, עבור תכנית האב לתחבורה של ירושלים.⁶²

60 תחזית זו הוכנה בראשית שנות ה-2000 על ידי פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה עבור תכנית אב לתחבורה ירושלים. דלה-פרגולה הכין תחזית דומות גם עבור תכנית האב האסטרטגית של עיריית ירושלים ועבור צוות תכנית המתאר של ירושלים. בימים אלה מכין מכון ירושלים לחקר ישראל תחזית אוכלוסייה מעודכנת לירושלים לשנים 2030 ו-2040, במסגרת תכנית אב לתחבורה ירושלים. העבודה נמצאת בראשיתה, וטרם ניתן לגבש תמונה אודות מגמות וכיוונים. לפיכך נשענו בנייתו שערכנו על התחזית הקיימת של פרופ' דלה-פרגולה שהוכיחה עצמה, כתואמת פחות או יותר למציאות בנקודות זמן רבות לאורך השנים.

61 כאמור, ישנה מגמה חדשה של עלייה בפריון היהודי וירידה בפריון הערבי, אך לצורך ניתוח המציאות נשענו בינתיים על המגמה שהייתה שלטת בשנים הרבות האחרונות, ולא על זו החדשה, שצריכה עדיין להוכיח 'עקביות'.

62 בדצמבר 2014 שוחחתי עם פרופ' דלה-פרגולה. הוא דבק במודל שבנה וציין כי בנקודות זמן רבות הייתה הלימה בין הצפי לבין הנתונים בפועל.

מאזן הגירה לירושלים וממנה, 1980-2012 (באלפים)

המקור: מכון ירושלים לחקר ישראל.

קיימת תחזית אופטימית יותר של 'הצוות האמריקאי-ישראלי' למחקר דמוגרפי בראשות בנט צימרמן ויורם אטינגר, אך לא נידרש לה במסגרת זו ולא נעריך אותה כאן. נציין רק כי ביסוד התחזית השונה עומדות מספר הנחות והצעות, שהמרכזית בהן גורסת כי ההגירה היא הגורם המכריע במאזן הדמוגרפי היהודי-ערבי בירושלים, וכי אם ישונו מגמותיה תשתנה גם תמונת המצב הדמוגרפי בעיר. אנו שותפים להנחה זו, וננסה לבחון אותה על בסיס התחזית לשנים 2020 ו-2030, שהוכנה על ידי פרופ' דלה-פרגולה.

ו. מאות אלפים עזבו - נתוני ההגירה מירושלים ואליה מאז 1967 עד היום

בין השנים 1967 עד 1979 היה מאזן ההגירה של ירושלים מאוזן או חיובי נמוך (תוספת של בין 200 ל-2,000 נפש בשנה), ורק בשנים מעטות במהלך תקופה זו היה המאזן שלילי נמוך (בין מינוס 200 למינוס 1,500 בשנה).⁶³

בין השנים 1980 עד 1990 היה בדרך כלל מאזן ההגירה של ירושלים שלילי, אך נמוך ביחס למאזן כיום, והוא עמד על ממוצע של כמינוס 1,000 תושבים בשנה.

מאז 1991 עד 2012 חלה הרעה במאזן ההגירה של ירושלים וב-22 השנים הללו הוא עמד על ממוצע של מינוס 6,568 בשנה. ב-22 שנים אלו עזבו את ירושלים 368,300 תושבים (ממוצע של 16,741 עוזבים בשנה) ונכנסו אליה 223,800 תושבים (ממוצע של 10,172 נכנסים בשנה).

רוב המהגרים אל ירושלים וממנה הם צעירים. בקרב העוזבים מהווים גילאי 20-34 48%, ובקרב הנכנסים מהווים גילאים אלה 51%.⁶⁴ גם אוכלוסייה חרדית עוזבת את ירושלים בשיעורים ניכרים. בשנת 2012 היו החרדים 28% מכלל אוכלוסיית העוזבים.⁶⁵

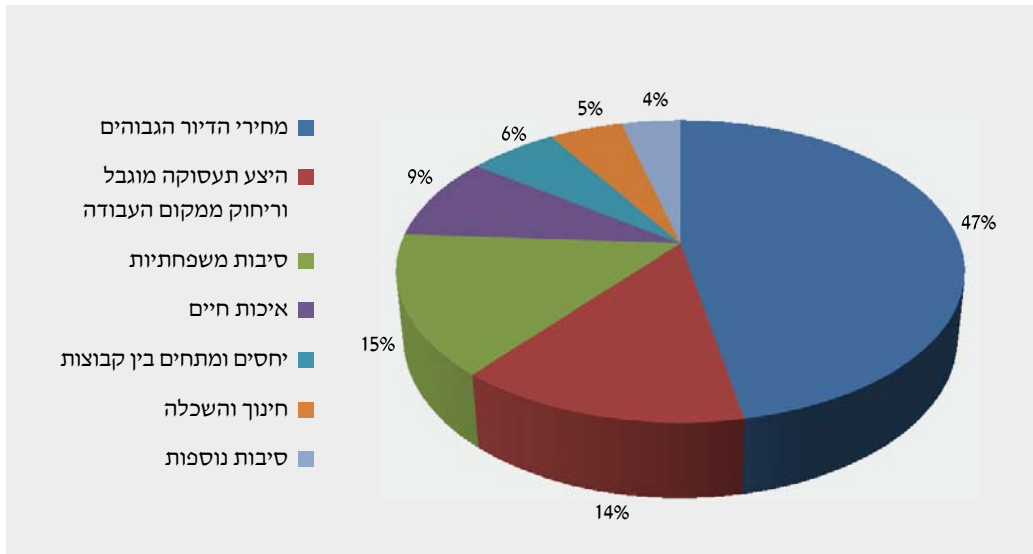
מבחינת המאזן הדמוגרפי, הגירה של תושבים חרדים מן העיר פוגעת בפוּטנציאל הגידול של ירושלים יותר מאשר עזיבה של תושבים יהודים אחרים. הסיבה לכך היא שיעור הילודה הגבוה של הנשים החרדיות, הגורם ל'הפסד' אוכלוסייה עתידי גבוה יותר. מצד שני, בכל הקשור לאוכלוסייה מבוססת התורמת לעיר מבחינה כלכלית, 'ההפסד' של הגירת אוכלוסייה כללית הוא רב יותר, מאחר שמספר המשתכרים ורמת ההכנסה שלהם בקרב האוכלוסייה החרדית נמוך בהשוואה לאוכלוסייה הכללית.

במרץ 2015 נפל דבר בקרב האוכלוסייה החרדית בירושלים, כאשר בפעם הראשונה החלו אישי ציבור חרדים לפעול פומבית כדי לשכנע ציבור יהודי חרדי לעזוב את ירושלים היקרה ולעבור להתגורר בפריפריה הזולה יותר. לפורום, שכונה 'היישוב המחודש', חברו כשלושים אישי ציבור חרדים מוכרים, ביניהם אנשי נדל"ן, קבלנים ויזמים. הם ביקשו לשכנע משפחות מ'המגזר' לרכוש דיור זול בערי הפריפריה, במקום להידחק בשכונות הצפופות בירושלים ובבני ברק.

63 שנתון סטטיסטי לירושלים. 1967-1975. מכון ירושלים לחקר ישראל ועיריית ירושלים. 'סקירה חברתית כלכלית'. ישראל קמחי, בנימין היימן וקלוד גבריאלי.

64 'נתונים סטטיסטיים. העיר במספרים 2007'. אתר מכון ירושלים לחקר ישראל. יאיר אסף שפירא. שפירא מסביר, כי רוב האנשים המשנים את מקום מגוריהם עושים זאת בד"כ סמוך לשלבים משמעותיים בחיים: חתונה, לידה, או כניסת ילדים לכתה א'.

65 על נתוניך. 2014. שם.

המקור: מכון ירושלים לחקר ישראל, תכנית מרום, **עוזבים את ירושלים** (ד"ר מאיה חושן, אוקטובר 2014).

משה הלר, כתב השבועון **ידיעות ירושלים**, שדיווח בהרחבה על כנס היסוד של הפורום, מסר, כי הוחלט על הקמת קרן סיוע למשתכני הפריפריה, שיזכו למענקים ולהלוואות כספיות לצורך תשלום המשכנתאות. היה זה אירוע חריג, אך רב משמעות. הוא נגד את תפיסת היסוד העקרונית, שבה אוחזת גם הציבוריות החרדית, לפיה אין להחליש את ירושלים. אולם יותר משהעיד האירוע על 'בגידה' בירושלים, הוא העיד על היעדר אמונה ויאוש מאפשרות לשנות את המצב בתוך ירושלים היקרה. הפנייה אל החוץ, הזול יותר, הצטיירה כברירת מחדל.

כ-30% מהעוזבים את ירושלים בשנים 2010-2012 עשו זאת לטובת היישובים היהודיים ביהודה ושומרון. כ-18% עברו לגור ביישובים אחרים במחוז ירושלים. עוד כ-52% התפזרו באזורי הארץ האחרים. רבים מהעוזבים - כך מעריכות עורכות השנתון הסטטיסטי של ירושלים, הד"ר מאיה חושן ומיכל קורח - הם צעירים וסטודנטים ירושלמים, או תושבים שעברו אליה לצורך לימודים, התגוררו בעיר מספר שנים ועזבו אותה לאחר מכן.

ז. אין דירות - הסיבות לעזיבה את ירושלים ומאפייניה

במחקר שבוצע במכון ירושלים לחקר ישראל עבור תכנית מרום (תכנית ממשלתית לפיתוחה הכלכלי של ירושלים בשנים 2011-2016) נבדקו המניעים להגירה מהעיר ואליה, במטרה לגבש מדיניות לעידוד הגירה לעיר. המחקר בוצע על ידי ד"ר מאיה חושן ומיכל קורח ממכון ירושלים לחקר ישראל. הוא התבסס על מדגם של 559 משקי בית, ש-82% מהם עזבו את ירושלים בשנים 2011-2013.

במחקר התגלה ש-43% מהעוזבים הבוגרים (לא כולל ילדים) הם חילונים, 11% מסורתיים לא כל כך דתיים, 5% - מסורתיים דתיים, 17% דתיים ו-23% חרדים.

47% מהנשאלים ציינו את תחום הדיור (ובעיקר את מחירי הדיור הגבוהים) כסיבה החשובה ביותר לעזיבת העיר. 15% ציינו משפחה וחברים כסיבה החשובה ביותר לעזיבתם ו-14% ציינו את תחום התעסוקה (בעיקר סיכוי קטן למצוא עבודה בתחום העיסוק).

גם במענה לשאלה מהי הסיבה השנייה בחשיבותה לעזיבת העיר הופיע תחום הדיור (ובעיקר מחירי הדיור הגבוהים) בשכיחות הגבוהה ביותר - 30% ממשקי הבית ציינו את הדיור כסיבה השנייה בחשיבותה לעזיבת העיר. 19% ציינו סיבות הקשורות לאיכות חיים כסיבה השנייה בחשיבותה לעזיבתם, 13% ציינו סיבות הקשורות לתעסוקה, ו-13% נוספים ציינו משפחה וחברים.

בקרב שלושת המגזרים - החילוני, הדתי והחרדי - הדיור הוא הסיבה המרכזית ביותר לעזיבת ירושלים, אולם השכיחות של סיבה זו בקרב כל אחד מהמגזרים שונה מאוד. בקרב האוכלוסייה החילונית 28% ממשקי הבית ציינו סיבות הקשורות בדיור כסיבה החשובה ביותר לעזיבתם, בקרב האוכלוסייה הדתית - 60% ובקרב האוכלוסייה החרדית - 78%. הסיבה השנייה בשכיחותה היא תעסוקה והיא עומדת על 20% בקרב החילונים, בהשוואה ל-11% בקרב הדתיים ו-4% בקרב החרדים.

בקרב העוזבים בולט חלקם של הצעירים ובעלי ההשכלה הגבוהה: 52% מהעוזבים את ירושלים הם בני 25-34, 14% הם בני 20-24 ו-11% הם בני 35-39. העוזבים החרדים את העיר הם הצעירים ביותר. 84% מהם הם בני 20-29, בעוד שהאוכלוסיות הדתית והחילונית שעזבו את העיר מבוגרות יותר מהאוכלוסייה החרדית העוזבת, אך עדיין רובן מתחת לגיל 35. חלקם הבולט של הצעירים באוכלוסיית העוזבים הופכת את ירושלים לעיר מבוגרת יותר.

מאפיין נוסף של העוזבים, העולה ממחקרן של מאיה חושן ושל מיכל קורח, הוא השכלתם הגבוהה: 38% מהם הם בעלי תואר ראשון, 18% בעלי תואר שני ו-5% בעלי תואר שלישי. יוצא אפוא שלמעלה ממחצית (61%) מהעוזבים הם בעלי השכלה אקדמית. כמו כן, 13% מהעוזבים הם

בעלי השכלה של ישיבה גבוהה ו-12% בעלי השכלה על תיכונית, לא אקדמית. **חתך ההשכלה של אוכלוסיית העוזבים גבוה באופן ניכר מחתך ההשכלה של כלל האוכלוסייה היהודית בירושלים. עובדה זו מחלישה כמובן עוד יותר ממד זה בכוחה של העיר.**⁶⁶

בתהליך ההגירה מירושלים הייתה לאורך השנים חשיבות רבה להתפתחות המטרופוליטנית של יישובי הלווין סביב העיר, כגון מעלה אדומים, אפרת, ביתר עלית, גבעת זאב, מבשרת ירושלים ומודיעין. מחירי הדירות ביישובי לווין אלה היו לאורך השנים נמוכים באופן משמעותי ממחירי הדיור בירושלים. זוגות צעירים שביקשו לקנות דירות בעיר התקשו מאד, או שלא היו מסוגלים לעשות זאת, מה עוד שהיצע הדירות בירושלים כיום, במיוחד לאחר ביטול 'תכנית ספדי' לבנייה במערב ירושלים, הוא דל. עם זאת, על פי תוצאות המחקר של מכון ירושלים עבור תכנית מרום מ-2014, העיר תל אביב היא כיום יישוב היעד שאליו עברו המספר הגדול ביותר של משקי בית -17%.

ח. התרחישים האופטימיים - מה היה קורה אילו: מבט לעבר, מבט לעתיד

כדי להמחיש עד כמה קריטית סוגיית העוזבים ומאזן ההגירה של ירושלים בתמונה הדמוגרפית של העיר נבחן שתי שאלות:

1. **מה היה קורה בעבר, לו מאזן ההגירה של העיר היה לאורך השנים חיובי או מאוזן?**
2. **מה יקרה בעתיד, אם מאזן ההגירה של העיר בשנים הבאות יהיה חיובי או מאוזן?**

הנה התשובות:

1. **באשר לעבר - לו היה מאזן ההגירה של ירושלים מאוזן בשנות העזיבה הגדולה, 1991-2012, הרי שבעיר היו מתגוררים כיום לפחות 144,496 אלף תושבים נוספים, כמעט כולם יהודים. אמרנו 'לפחות' מכיוון שמדובר במהגרים שרובם כאמור צעירים, והם היו תורמים תרומה משמעותית לגידול הריבוי הטבעי במגזר היהודי. במקרה כזה הייתה האוכלוסייה היהודית בירושלים מונה כיום לפחות 660 אלף נפש ומשקלה בקרב כלל האוכלוסייה היה**

66 להרחבה על ממצאי מחקר זה ראו: תכנית מרום, ליווי, פיתוח ידע, מעקב, הערכה ומחקר 2014. **עוזבים את ירושלים**. ראש צוות המחקר - ד"ר מאיה חושן. שמות החוקרים: מיכל קורח, מאיה חושן. אוקטובר 2014. ממצאים דומים למדי התגלו בעבר בעבודות נוספות: **ההגירה מירושלים 1996-1998 והגירה לירושלים 1998**. ד"ר שרה הרשקוביץ ושרית פרמונט רפח. דצמבר 1999. עיריית ירושלים, החטיבה לתכנון אסטרטגי ומחקר; מחקר קודם של מכון ירושלים לחקר ישראל שבו נדגמו קרוב ל-1,300 משקי בית שעזבו את ירושלים בשנים 1993-1997. גם בעבודה זו ציין שיעור גבוה - 42% את הדיור כגורם לעזיבת העיר; 'זרקור' - דף מידע בנושא זה של המרכז למחקר ומידע של הכנסת בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל. מאי 2003.

מגיע ל-68.7%. בהנחה שהמהגרים שהיו נשארים בעיר היו תורמים לה גם בתחום הריבוי הטבעי, סביר להניח שממשלת ישראל הייתה עומדת ביעד הדמוגרפי שקבעה לעצמה בעבר: 70% יהודים ו-30% ערבים.⁶⁷

2. באשר לעתיד - אם נניח שמאזן ההגירה של ירושלים ב-11 השנים הבאות, עד שנת 2025, יהיה מאוזן, כלומר: אם יעזבו את העיר מדי שנה בממוצע 'רק' כ-10,000 תושבים (כמספר הנכנסים אליה), במקום 16,741 בממוצע שנתי כיום, הרי שלעיר תתוסף אוכלוסייה יהודית של לפחות 74,150 נפש (זאת, ללא חישוב ילודה צפויה, רובה המכריע של יהודים).⁶⁸ מאזן הגירה מאוזן ניתן כמובן להשגה גם כאשר השינוי בממדי העזיבה דרמטי פחות: אם תהיה עלייה, בהתאמה, במספר התושבים הנכנסים לעיר.

על בסיס מודל התחזית לשנת 2025 שהובא כאן - המשמעות היא כי משקלה של האוכלוסייה היהודית בקרב כלל אוכלוסיית העיר יעמוד במקרה כזה על לכל הפחות 62.3% במקום על 59.6%.

בתרחיש אופטימי עוד יותר, שבו מספר הנכנסים לעיר יגדל ויעלה על מספר העוזבים ולו ב-2,000 נפש לשנה, הרי שמשקלה של האוכלוסייה היהודית בקרב כלל אוכלוסיית העיר יעמוד ב-2025 על כ-64% לפחות.

שלושה תרחישים אופטימיים דמוגרפיים נוספים יוכלו להתרחש על רקע צעדים שיגדירו באופן שונה מאשר היום את גבולות ירושלים, ו/או את מעמד תושביה.

1. שינויים בהגדרת גבולות העיר, באופן שכבר כיום ייכללו במניין היהודים בעיר עוד כ-125 אלף תושבים החיים בסמיכות לה, ישנו את המצב. במקרה כזה ניתן להתקרב בשנת 2025 אל היעד הדמוגרפי המקורי שהממשלה קבעה לעצמה בעבר: 70% יהודים ו-30% ערבים. מדובר בהצעה לספח לעיר דה-פקטו עשרות אלפי יהודים החיים בסמיכות לה, באזור המוגדר מסורתית 'מטרופולין ירושלים' (אזור עם זיקות מובהקות לעיר). הסיפוח יבוצע בדרך מנהלית, באמצעות חקיקה. הריבונות הישראלית לא תוחל בשלב זה על האזורים המסופחים מנהלית, שנמצאים מחוץ לתחום השיפוט של ירושלים - מעבר לקו הירוק.⁶⁹ (ראו בהמשך סעיף 'כינון עיריית-גג').
2. אפשרות נוספת שראוי לשקול אותה, היא להעניק גושפנקה רשמית להוצאתם בפועל מהעיר של כ-80 אלף פלסטינים, החיים היום מחוץ לגדר ההפרדה בצפון ירושלים ולכונן בעבורם,

67 ראו אזכור ההחלטה בתוך תכנית מתאר מקומית ירושלים 2000, דו"ח מס' 4. שהוכנה עבור עיריית ירושלים. עמ' 202.

68 ככל שמספר החילונים העוזבים יעלה ומספר החרדים הנכנסים יגדל - הריבוי הטבעי יגדל אף יותר, אך בכתיבתי נגעתי בהערכה מינימלית.

69 למרות זאת, העוזבים אל היישובים שבתחום עיריית-גג עדיין ייכללו בספירה.

זה מול זה לאחר הקמת גדר ההפרדה הביטחונית בתחום ירושלים: גגות השכונה הערבית א-רם עם דודי המים השחורים, מול גגות השכונה היהודית נווה יעקב עם דודי המים הלבנים. עשרות אלפי ערבים עברו לצד 'הישראלי' של הגדר לאחר הקמתה. התהליך עלול להעמיק אם יימתחו גדר וגבול בתוך העיר וירושלים תחולק. (צילום: אריאל שרגאי)

תחת ריבונות ישראל, רשות מקומית במעמד מוניציפאלי עצמאי, בין העיר לבין תחום הרשות הפלסטינית). **(ראו בהמשך סעיף 'הצעה להקמת מועצה אזורית חדשה לשכונות הערביות שנתרו מעבר לגדר')**

3. אפשרות אחרת היא להגמיש את התנאים לשמירה על מעמד התושב. כיום קל מאד לאבד את מעמד התושב והוא נשלל ממי ששוהה מחוץ לירושלים שבע שנים ויותר. החל מאמצע שנות התשעים החל משרד הפנים לפעול באופן מוגבר כדי לשלול מערביי מזרח ירושלים שעברו להתגורר בפרברים שמחוץ לירושלים בתחומי יו"ש, או בחו"ל, את תעודות התושב שלהם. מאז 1967 נשלל מעמד התושב מכ-14,000 איש. הדבר תרם רבות להגברת הגירת תושבים ירושלמים ערבים שחיו מחוץ לעיר, אל תוך ירושלים, מחשש שיאבדו את זכויותיהם כאן. הגמשה משמעותית בתנאים לשמירה על מעמד התושב, באופן שיוקפד פחות על מקום שהותו של התושב, תותיר כנראה מחוץ לירושלים ערבים רבים. לשינוי כזה יש אמנם מחיר כלכלי - המשך מימון זכויות התושבים, גם אם הם גרים מחוץ לירושלים, אך מכיוון שהוא 'משתלם' דמוגרפית - יש לשקול זאת. **(ראו בהמשך בתת הפרק - 'מה רוצים ערביי מזרח ירושלים')**

זה מול זה: בתי הגבעה הצרפתית במורד הגבעה משמאל מול בתי ענתא וביניהם גדר ההפרדה והכביש למעלה אדומים. הגדר לא מנעה הגירה של עשרות אלפי ערבים אל 'הצד הישראלי'. (צילום: אריאל שרגאי)

ט. תרחיש החלוקה - האמנם שיפור דמוגרפי?

אל מול המצוקה הדמוגרפית של האוכלוסייה היהודית בירושלים, והטענה שחלוקת העיר וגרעת שכונות ערביות ממנה יגדילו באחת את הרוב היהודי בעיר, ברצוננו להצביע בקצרה על אפשרות לשני תהליכים דמוגרפיים שליליים מנקודת המבט היהודית, שחלוקה עלולה להביא למימושם, ודווקא לפגוע, להחליש ולהקטין את הרוב היהודי בירושלים:

1. ירושלים כבר חולקה בעבר פעם אחת, ב-1948. בעקבות אירועי המלחמה וחלוקת העיר אז עזבו תושבים רבים את ירושלים. את מזרח העיר עזבו כשליש מתושביה - 28 אלף תושבים - רובם ערבים-נוצרים. את מערב העיר עזבו כ-25 אלף איש, רובם המכריע יהודים. חלקם חזרו לעיר עם שיפור המצב הביטחוני. התהליך תואר בקצרה בגרסה הראשונה של החיבור **סכנות החלוקה**, שיצא ב-2008, ומאז הרחיבה אודותיו רבות נורית כהן לוינובסקי בספרה: **פליטים יהודים במלחמת העצמאות**.⁷⁰ חלוקה חוזרת כיום,

70 נורית כהן לוינובסקי. **פליטים יהודים במלחמת העצמאות**. עם עובד. 2014. פרק רביעי: 'פניו פרטי - פליטים יהודים בשלוש הערים הגדולות'. עמ' 137-170.

תהפוך רבות מהשכונות לאורך קו התפר הנוכחי לשכונות ספר, שבסבירות גבוהה יסבלו מפיגועים, ניסיונות ירי, גניבות, צניחה בערך הדירות ועוד (ראו תיאור התהליכים המתוארים בפרק 'המשמעות הביטחונית של חלוקה'). ניצנים להלך רוח שכזה נבטו במהלך אירועי 'האינתיפאדה הירושלמית' בין החודשים יולי-נובמבר 2014 בשכונת פסגת זאב, שאוימה בכמה אירועי ירי מכיוון מחנה הפליטים שועפט.⁷¹ בראשית שנות ה-2000 עזבו רבים מתושבי שכונת גילה את בתיהם, בעת שנורתה עליהם אש משכונת בית ג'אלה הסמוכה. על פי הלך הרוחות⁷² בשכונות שהוקמו בירושלים מצפון, מדרום וממזרח לגבול שטח השיפוט הישן שמלפני 1967, היפרדות משכונות ערביות הסמוכות (נושקות) לשכונות היהודיות, והפיכתן של אותן שכונות יהודיות לשכונות ספר השוכנות על קו גבול, עלולה להביא להגירה של יהודים משכונות אלה לשכונות 'רחוקות' יותר מקו הגבול החדש, במערב העיר, בדומה לתהליך שהתרחש בירושלים ב-1948. באין מלאי מספיק של דירות למגורים בירושלים ובשל יוקר הדיור המאמיר בעיר, ימצאו רבים ממהגרים אלה את דרכם אל מחוץ לירושלים, אם לפריפריה או לאזורים מרוחקים יותר. משמעות הדבר: הגירה אפשרית של עשרות אלפי תושבים אל מחוץ לירושלים (כאמור: להרחבה אודות אפשרות זאת ראו להלן בפרק 'המשמעות הביטחונית של חלוקה').

2. מנגד - שרטוט מחדש של תחומי ירושלים, כתוצאה מחלוקת העיר והיפרדות משכונות ערביות, עלול להביא לגל הגירה נוסף של תושבים ערבים אל 'הצד הישראלי' של ירושלים. תהליך דומה כבר התרחש עם בניית גדר ההפרדה. עשרות אלפי ערבים עברו אל 'הצד הישראלי' של הגדר⁷³ מתוך רצון לשמור על הזכויות הסוציאליות שלהם ובמיוחד על הזכות לקבל שירותי בריאות זהים לאלה של הציבור היהודי (בהתאם לחוק בריאות ממלכתי). הערבים שעברו אל 'הצד הישראלי' של הגדר חפצו להמשיך וליהנות גם ממעבר חופשי בין ירושלים לבין מקומות אחרים בישראל, וכן ליהנות משוק עבודה נוח ומשירותים שונים הנמצאים בצד הישראלי, שאינם זמינים או נגישים בצד הפלסטיני. דוגמא אופיינית לתהליך מגולמת בעלייה החדה במספר תושבי השכונה הירושלמית הערבית בית חנינא לאחר הקמת הגדר: בין השנים 2000 ל-2005 גדלה אוכלוסיית בית חנינא ב-15.5% בלבד אולם בחמש השנים שלאחר מכן (2005-2010) היא גדלה ב-39.5%, ונכון ל-2012 התגוררו בה (על פי נתוני הלמ"ס) 34,840 תושבים. הגידול החד באוכלוסייה במחצית השנייה של העשור הראשון של

71 שיחות עם תושבים במסגרת תפקידי כעיתונאי בישראל היום, בתקופה הרלוונטית.

72 על בסיס שיחות המחבר עם ראשי וחברי מנהלים קהילתיים בשכונות אלה, על בסיס התרשמות מכתבות עיתונאיות, ועל בסיס הערכה של ד"ר ישראל קמחי, מכון ירושלים לחקר ישראל, במסגרת העבודה: 'היפרדות משכונות ערביות בירושלים'. נייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס. מהדורת טיוטה.

73 על השפעות הגדר על ירושלים ראו בהרחבה: גדר הביטחון בירושלים. השלכות על העיר ותושביה. ישראל קמחי. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2006. ההערכות על מספר הערבים שהיגרו אל תוך ירושלים בעקבות הקמת הגדר נעות סביב ה-50 אלף איש, אולם אין כל נתון מוסמך או בדוק בעניין זה.

שנות האלפיים הושפע מן העובדה שיש בשכונה קרקעות פנויות לבנייה, אך בעיקר מהגירה של תושבים אל תוך תחומי העיר ואל השכונה שנותרה מצדה הישראלי של גדר הביטחון.⁷⁴ כך, אפוא, עלולה גריעת שכונות ערביות מהעיר לייצר בעבור הצד היהודי תהליך דמוגרפי הפוך מהרצוי: מצד אחד עזיבה של עשרות אלפי יהודים את שכונותיהם שיהפכו לקו גבול, כפי שאירע ב-1948, ומצד שני, נהירה של עשרות אלפי ערבים אל הצד הישראלי של הגדר, כפי שאירע עם בניית גדר ההפרדה בראשית שנות ה-2000. שני התהליכים עלולים להיות עמוקים פי כמה בהשוואה לעבר, בשל סדר הגודל של האוכלוסיות - היהודית והערבית - כיום: כחצי מיליון יהודים וכ-300 אלף ערבים.

י. מה עושים? איך משאירים את היהודים בירושלים ומשפרים את מאזן ההגירה?

שינוי המגמה הדמוגרפית הקיימת עד להיפוכה, או לפחות עד שמאזן ההגירה של האוכלוסייה היהודית בעיר יהיה מאוזן, אפשרי רק באמצעות מעורבות ממשלתית עמוקה ונחושה בתחום המרכזי שגורם לתושבים לעזוב את העיר: תחום הדיור, וכן בתחום התעסוקה. הדרך לחיזוקה של ירושלים אינה בגדר סוד. רוב האמצעים מוכרים וידועים: את ירושלים יש להגדיר כאזור עדיפות לאומית מהדרגה הגבוהה ביותר ולתרגם הגדרה זו לשפת המעשה. פעמים רבות דאגה ממשלת ישראל למעמדה של העיר כבירה, אך הזניחה את ירושלים כעיר, מבלי להבין שחוזקה של ירושלים כבירה נגזר מחוזקה כעיר.

1. הדירות החסרות - תחום הבינוי והשיכון

בשנים האחרונות נבנו בעיר מדי שנה כ-2,000 דירות חדשות (רובן המכריע ליהודים), בעוד שהביקוש של האוכלוסייה היהודית לדירות חדשות עמד על 4,000-4,500.⁷⁵ בנייה ואכלוס של עוד כ-2,000 דירות מדי שנה היו מוסיפים לעיר מדי שנה אוכלוסייה של כ-8,000 נפש⁷⁶ (רובם המכריע יהודים), ומאזן ההגירה של ירושלים היה במקרה כזה מאוזן - כלומר מספר שווה של יוצאים ונכנסים.

74 השכונות הערביות במזרח ירושלים, מחקר תשתית והערכה, בית חנינא. יצחק רייטר, נאסר אבו ליל, ישראל קמחי, ליאור להרס. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014, עמ' 16.

75 נתוני משרד הבינוי.

76 לפי חישוב ממעיט של 4 נפשות בממוצע לדירה.

אלא ששאיפה זו התבררה לאורך השנים הרבות האחרונות כמשאלת לב בלבד. בעשר השנים האחרונות - 2013-2004 - הסתיימה בירושלים בנייתן של 18,967 דירות בלבד,⁷⁷ ממוצע של כ-1,900 דירות בשנה (ראו טבלה). אם באותה תקופה היו נבנות מדי שנה 2,000 יח"ד נוספות, כלומר: הביקוש היה נענה בהיצע הולם, היו נבנות בירושלים 20,000 יח"ד נוספות, שבהן היו מתגוררים עוד כ-80 אלף נפש. תרחיש מעין זה היה משנה את היחס הדמוגרפי בין יהודים לערבים בירושלים כבר היום ומעמידו על כ-600 אלף יהודים מול כ-300 אלף ערבים (67% יהודים מול 33% ערבים).

גמר בנייה של דירות בירושלים, 2013-2004

מס' הדירות שבנייתן הסתיימה	שנה
1,657	2004
2,153	2005
1,844	2006
1,755	2007
2,265	2008
1,945	2009
1,814	2010
1,343	2011
1,761	2012
2,430	2013
18,967	סה"כ

בין הסיבות שהותירו את נתוני גמר הבנייה של דירות בירושלים נמוכים, ואת ההיצע על כ-50% בלבד מהביקוש, ניתן למנות כאמור את ביטולה של תכנית ספדי בדרום מערב ירושלים. זו הייתה אמורה להוסיף לעיר כ-12,000 יח"ד (תוספת אוכלוסייה משוערת של כ-50 אלף נפש), אך נפלה בשל התנגדות הארגונים 'הירוקים'. נתוני גמר הבנייה של דירות בירושלים בעשור האחרון נמוכים גם בשל העיכובים הרבים בתכנון ובביצוע של תכניות בנייה מעבר לקו הירוק ברכס שועפט, בגבעת המטוס, בהר חומה ואף בגילה, בפסגת זאב וברמות. לחצים מדיניים, בעיקר מצד ארה"ב, הביאו כידוע להאטה רבה, ולעתים אף להקפאה, בתכניות בינוי אלה. במהלך כהונתו של בנימין נתניהו

77 צירוף הנתונים לקוח מהשנתונים הסטטיסטיים של ירושלים לאורך שנים אלה, מתוך טבלאות 'גמר בנייה של דירות בירושלים, לפי גודל דירה ויום'.

כראש ממשלה בין השנים 2012-2014 (ממשלת נתניהו השלישית) רבו התקופות והחודשים שבהם הוקפאה בפועל (אם כי לא באופן מוצהר) הוצאת אישורי בנייה חדשים לשכונות שמעבר לקו הירוק. שר השיכון באותם ימים, אורי אריאל, אף הצהיר על כך כמה פעמים בגלוי, ובאוקטובר 2013 למשל אמר: "אין בנייה בירושלים. הבוס שלי אשם"⁷⁸.

שנת 2012 ממחישה היטב את ההקפאה בפועל של הבנייה בירושלים מעבר לקו הירוק. מנתוני מנהל התכנון והתשתיות העירוני עולה כי במהלך אותה שנה נוספו רק 43 יחידות דיור ליהודים בשכונות בעיר שהן מעבר לקו הירוק.⁷⁹ נתוני מנהל התכנון חשפו באותה עת מציאות נוספת: בעוד שהגלגלים בוועדות התכנון נעים, הבנייה בפועל תקועה. כך, למשל, בשנים 2009-2011 אושרה בתב"עות ובהיתרים, בנייה של 8,460 יחידות דיור ליהודים מעבר לקו הירוק, אך רובן המכריע נותר על הנייר. בשנת 2010 למשל נוספו 73 יח"ד בלבד מעבר לקו הירוק, ובשנת 2011 - 705 יח"ד.⁸⁰ שתי תכניות בנייה שעוכבו זמן רב מסיבות מדיניות היו התכנית לבניית 1,500 יח"ד בשכונת רמת שלמה והתכנית לבנייה של כ-700 יח"ד בפסגת זאב. גורל דומה פקד תכניות לבניית כ-2,000 יח"ד בגילה וגם את המיזם לבניית כ-2,600 יח"ד בגבעת המטוס. גם מיזם הבנייה הגדול בשטח אי-1, בין מעלה אדומים לבין ירושלים (2,500 יח"ד) מעוכב כבר שנים רבות מסיבות מדיניות.

לירושלים נוצר לאורך השנים 'שוק דירות מתחרה' בפריפריה, זול פי כמה, שמשך אליו זוגות צעירים ומשפחות ירושלמיות רבות. במגזר החרדי עקרו משפחות רבות לערים החרדיות ביתר ומודיעין עלית וכן לעיר בית שמש ולבני ברק. במגזר החילוני עקרו משפחות רבות לאזור מבשרת ירושלים וכן למעלה אדומים, למודיעין, לצור הדסה ולתל אביב.⁸¹ הצלחתו של שוק מתחרה זה לאורך השנים נבעה לא במעט מהיעדר תחרות זולה או מצאי מספיק של דירות בירושלים. לאורך השנים הייתה הלימה בין ההיצע של דירות בפריפריה לבין שיעור העוזבים את ירושלים. בשנים שבהן היה מספר התחלות הבנייה בפריפריה נמוך, עזבו פחות אנשים את ירושלים. בשנים שבהן היה מספר התחלות הבנייה בפריפריה גבוה - עזבו יותר אנשים את ירושלים. הדבר נכון במיוחד לגבי האוכלוסייה החרדית. כך לדוגמה בשנים שבהם נבנו בביתר כ-500 יח"ד בשנה, עזבה אוכלוסייה חרדית גדולה יותר את ירושלים. לעומת זאת, בשנים האחרונות, בהן הצטמצמה גם הבנייה בביתר שמעבר לקו הירוק, בשל לחצים מדיניים, הצטמצמה מעט במקביל גם עזיבת החרדים את ירושלים.

78 אריאל הוסיף ואמר: "אנחנו, מסיבות זרות, זרות לגמרי, מעוכבים, לא רק בבנייה, אלא גם בתכנון. לא מאפשרים לתכנן היום בירושלים. אז איך נבנה אם אין תכניות?". אריאל אמר את הדברים בכנס בחירות של 'הבית היהודי' בירושלים. גם קודמו במשרד השיכון, אריאל אטיאס מש"ס, אישר עובדה זאת ביחס לתקופת כהונתו שלו במשרד השיכון, כאשר אמר בוועדת הכלכלה של הכנסת ביום 7.5.2013: "קיימת הקפאת בנייה בהגדרה, בירושלים. יש הנחיה גורפת מראש הממשלה ומראש המ"ל, יעקב עמידרור, שלא מזיזים כלום בענייני בנייה בירושלים. זה לא משנה אם במשרד השיכון יושב שר ממרכז הבמה הפוליטית או שר ימני...".

79 ציפי מלכוב ורועי ינובסקי, 2012: 'רק 43 דירות מעבר לקו הירוק', **ידיעות ירושלים**, 31.5.2013. עמ' 6.

80 מלכוב וינובסקי, שם.

81 מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 30. **על נתוני ירושלים 2014**, מאיה חושן ומיכל קורח.

2. החלטות על הנייר - היעדר מימוש של החלטות חיוניות

מאזן ההגירה השלילי של ירושלים אינו נובע רק מעזיבה על רקע היעדר דיור. למאזן ההגירה השלילי תורם גם שיעור נמוך של ביצוע החלטות ממשלה, שנועדו לבלום מגמה זו.

מחקר שנעשה לפני כעשור על ידי ראובן מרחב וגיא גלילי במכון ירושלים לחקר ישראל,⁸² מלמד על מידת מעורבותה של הממשלה בסוגיות שונות הקשורות לירושלים. מאז 1975 עד 2005 קיבלו ממשלות ישראל 330 החלטות בנושאים שונים הקשורים לבירה. שני התחומים הפוריים ביותר, לפחות בתחום ההחלטות, היו: 'החלטות אודות מעמד העיר' – 97 החלטות, שחלק נכבד מהן היו בעלות השלכות מעשיות וכללו הנחיות להעברת תקציבים עבור מטרות ברורות; עוד 122 החלטות היו בנושאי פיתוח, קרקע, בנייה והטבות.

עשרות החלטות והמלצות בעלות חשיבות רבה, שלא בוצעו, נגעו לשורה של הטבות לאוכלוסייה או ליזמים. הן נועדו להפוך את המגורים, העסקים, היזמות והבנייה בירושלים לזולים יותר, כדאיים יותר, רווחיים יותר או מושכים יותר.

רבות מהחלטות אלו, שהיו בעלות משמעות מכרעת לפיתוחה של העיר ויכולות היו למשוך לעיר אוכלוסייה חזקה ויזמות מצליחה, נותרו כאמור על הנייר. לא נבוא עתה חשבון עם ממשלות ישראל לדורותיהן ולא נמנה את כולן. תקצר היריעה. עם זאת נביא כאן כמה מהמרכזיות שבהן:

א. מוסדות הממשלה שנשארו בתל אביב - הדוגמא הבולטת ביותר להחלטות מסוג זה שלא בוצעו נוגעת להעברת משרדי הממשלה, חברות ממשלתיות וגופים ציבוריים נוספים לירושלים. החלטה זו עוסקת כמובן במעמדה של ירושלים כבירת המדינה, אך היא נובעת גם מהרצון להגדיל עוד את אוכלוסייתה היהודית של העיר.

בינואר 1977 קיבלה ממשלת ישראל בראשותו של יצחק רבין החלטה להעביר לירושלים את היחידות הארציות של משרדי הממשלה שטרם עשו כן עד אותו מועד. גם ממשלת בגין (1981) קיבלה סדרת החלטות בסוגיה זו. בין היתר מונה פקיד במשרד האוצר לטפל בפינוי שיכוני האלף באוניברסיטה העברית בירושלים, שיועדו ליחידות של משרד הביטחון. ממשלת בגין אף אסרה להקים יחידות מרכזיות נוספות מחוץ לירושלים. ב-1983 וב-1985 התקבלו החלטות דומות. גם הממשלות הבאות קיבלו החלטות ברוח זו, חלקן מפורטות. ממשלת שרון הגדילה לעשות וב-24.7.2004 החליטה שכל כנס רשמי הנערך ביוזמת משרדי הממשלה והחברות הממשלתיות צריך להתקיים בירושלים. בשנת 2005 רשמה לפנייה הממשלה את הודעת שר הביטחון, כי בכוונת משרדו להעביר לעיר

82 גיא גלילי וראובן מרחב. 'החלטות ממשלה בנושא ירושלים'. מאמר בתוך הספר: **40 שנה בירושלים**, בהוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל, 2008, עמ' 403. ראו כתבה אודות מחקר זה גם **בהארץ** מיום 5.12.2007, 'שוב מצביעים ירושלים', מאת נדב שרגאי.

את המכללות הצבאיות, לרבות המכללה לביטחון לאומי, את בית הספר לפיקוד ומטה ואת המכללה לפיקוד טקטי. רק מעטות מהחלטות אלו בוצעו. תמונת המצב נכון ל-2008 הייתה ש-86,375 מ"ר של יחידות ארציות של משרדי הממשלה עדיין נמצאות במחוז ת"א והמרכז.⁸³ על פי חישוב מקובל של 20-25 מ"ר לעובד, מדובר בכ-3,800 עובדים, רובם בעלי משפחות.⁸⁴ מציאות זו לא השתנתה בשבע השנים האחרונות. אלפי עובדים נוספים, הן במחוז הדרום והן במחוז הצפון, וכן יחידות ארציות הקשורות למשרד הביטחון ולצה"ל, נמצאים עדיין מחוץ לירושלים.

בדו"ח הביקורת השנתי שלו (א'64) לשנת 2013 בדק שוב מבקר המדינה את יישום החלטת הממשלה מ-2007 בדבר "העברת היחידות הארציות של הממשלה לבירה". בהחלטה זו נקבע כי היחידות הארציות של משרדי הממשלה, ובכללן יחידות הסמך של המשרדים, יועברו בהדרגה לתחום המוניציפאלי של ירושלים, בתוך שמונה שנים מיום קבלת ההחלטה. זאת, למעט משרד הביטחון ויחידות במשרד ראש הממשלה. ממצאי המבקר מלמדים עד כמה הייתה זאת החלטה לנייר ולפרוטוקול בלבד.

המבקר מצא שצוות היישום שמונה לביצוע ההחלטה כלל לא הגיש את המלצותיו ואף חדל להיפגש שנתיים וחצי לפני פרסום דו"ח המבקר. התכנית התקציבית שנועדה לממן את המעבר לא הושלמה מעולם, ומשרד האוצר לא הקצה את מלוא השטחים הדרושים לבניית משרדים חדשים. יחידות שהיו אמורות לעבור בעקבות ההחלטה לירושלים, לא זו בלבד שלא עברו, אלא אף חידשו חוזה על מבנים מחוץ לירושלים, מבלי שמשרד רהמ"ש העניק להם אישור חריג לכך. השטח שהקצה מנהל הדיור להעברת יחידות ארציות עד שנת 2017 סיפק רק כ-15% מהשטח הנדרש להעברתן של כל היחידות הארציות. גם נציבות שירות המדינה לא נערכה כדי להעתיק את מקום עבודתם של אלפי עובדים לירושלים. ועדת החריגים דחתה בקשות של כמה לשכות שרים השוכנות מחוץ לירושלים לפטור אותן מחובת המעבר לירושלים, ובכלל זה של לשכת השר לפיתוח הנגב והגליל ולשכת שרת הספורט, אולם אף אחת מלשכות השרים האלה לא הועברה לירושלים.⁸⁵

ב-2008, כך מצא המבקר, מופו 95 יחידות ארציות של כ-20 משרדי ממשלה מחוץ לירושלים וב-2012 מופו, שנית, רק 65 יחידות ארציות של כ-20 משרדי ממשלה "באופן חלקי בלבד ולא

83 מכתב של ניר ברלוביץ, הממונה על הדיור הממשלתי במחוז ת"א והמרכז, לעמוס בן שאול, מנהל מנהל הדיור הממשלתי, מיום 21.6.2007 בנושא 'העברת היחידות הארציות במחוז ת"א והמרכז של הממשלה לירושלים'.

84 על פי אותו מכתב מדובר ביחידות הארציות של משרדי הפנים, רהמ"ש, התקשורת, נציבות המים, המשרד לתשתיות לאומיות, משרת ישראל, משרד החינוך, האוצר, הרווחה, המשפטים, התחבורה, הבריאות, איכות הסביבה, נציבות מס הכנסה, משרד התמ"ת, אגף המכס והמע"מ, הטלוויזיה הלימודית, נציבות שירות המדינה, המשרד לביטחון פנים, מנהל מקרקעי ישראל ומבקר המדינה.

85 לשר לפיתוח הנגב והגליל יש לשכה גם בירושלים, מתוקף תפקידו כשר התשתיות הלאומיות.

עדכני". בדברי הסיכום שלו ציין המבקר, כי "עמדה המתעלמת מהפן היישומי של החלטת הממשלה, ומתייחסת אליה כאל הכרזה הצהרתית בלבד מצמצמת את תחולתה"⁸⁶.

עוד קודם לבדיקת המבקר הזמינו חברי ארגון 'התעוררות' בירושלים סקירה מקצועית של משרד הייעוץ הכלכלי 'אורי דהן ושות', כדי שיבדוק כמה יחידות ממשלתיות שהיו אמורות לעבור בירושלים לא עשו זאת. הבדיקה בוצעה בנובמבר 2012 וגם היא העלתה, שנכון לאותו מועד המשיכו למעלה מ-80 יחידות ממשלתיות לפעול מחוץ לירושלים ובהן למעלה מ-1,000 עובדי משרד הכלכלה, שהיו כפופים לנפתלי בנט, באותה עת שר טרי, שבתחום אחריותו גם ענייני ירושלים וכן עוד 732 עובדים מעובדי משרד רהמ"ש, הגוף שאחראי על יישום ההחלטה.

במאי 2014 האריכה הממשלה בשלוש שנים את מועד השלמת התכנית להעברת כל משרדי הממשלה לירושלים, עד 2019. המשרד לענייני ירושלים הופקד על יישום התכנית והתבקש לדווח לממשלה על התקדמותה.

מעיון בחומרים רבים שעסקו בסוגיה זו במשך השנים, ההתרשמות הבלתי נמנעת היא שמרבית ההחלטות בנוגע להעברת משרדים לירושלים הן החלטות 'ללא שיניים' וללא מנגנון אכיפה משמעותי. במקרים רבים מסתבר שהתנאי האבסורדי למעבר משרד או יחידה לירושלים הוא מתן אפשרות לעובדים להמשיך להתגורר מחוץ לבירה, ואף מימון הסדרי נסיעה בעבורם. עד כמה תאורטיות ההחלטות בעניין זה יעיד המספר הדל של העוברים בפועל. בקיץ 2014 למשל נודע שמשרד הדתות הצליח להעביר שלושה! מעובדי הרבנות שעסקו ביהודי אתיופיה לירושלים.

ב. דירות על הנייר - הממשלה, ועדות ממשלתיות וגופי התכנון החליטו כמה פעמים שכדי להוריד משמעותית את מחירי הדירות בירושלים, יש צורך להגדיל במידה ניכרת את היצע הקרקעות הזמינות למגורים בירושלים, לתכנן עליהן שכונות ולהוציאן לביצוע. עתודת הקרקע הגדולה יותר לבנייה בשנים האחרונות הייתה עתודת הקרקע במערב ירושלים, עליה תוכננו לקום שכונות במסגרת התכנית המוכרת כ'תכנית ספדי'. במסגרת תכנית זאת היו אמורים להיבנות על 'רכס לבן', סביב המושבים אורה ועמינדב ובמסגרת הרחבת מעוז ציון דרומה כ-12 אלף יחידות דיור על שטח של כ-2,500 דונם. בשל התנגדות עזה שגילתה קואליציה של גופים בעלי השפעה וביניהם חברי כנסת ותנועות 'הירוקים', בוטלה בסופו של דבר תכנית ספדי.⁸⁷

86 דו"ח הביקורת השנתי 64'א' לשנת 2013, פרק שני, עמ' 95-120, 'יישום החלטת הממשלה בנושא מעבר היחידות הארציות של הממשלה לבירה'.

87 בפברואר 2008 התקיים במשרד רהמ"ש דיון, שבו סוכם כי הממשלה תעלה מחדש את תכנית ספדי, ותנסה לשכנע את עיריית ירושלים, המתנגדת לה, בנחיצותה.

המשמעות המיידית הייתה קיבוע מחירי הדיור הגבוהים בירושלים, ולאחר זמן קצר - עלייה משמעותית נוספת במחירי הדירות בעיר.⁸⁸ דוגמא נוספת לעיכוב היא ההקפאה בפועל של בנייה באזור מי נפתוח, לבניית כ-2,000 יח"ד, על רקע מחלוקת בין גורמי תכנון ומעצבי מדיניות.⁸⁹

ג. מענקים נמוכים - הממשלה קיבלה שורה של החלטות שנועדו להיטיב עם רוכשי הדירות, בצורה של מענקים, הנחות, סובסידיות ומשכנתאות נוחות, במטרה למשוך אוכלוסייה לירושלים. החלטות אלו בוצעו לפרק זמן מוגבל בלבד, או שלעתים לא בוצעו כלל. לרוב היו סכומי הסיוע נמוכים ולא היה בהם כדי להפוך את המגורים בעיר לכדאיים, לזולים יותר, או לזולים כמו הדיור בפריפריה. כך, לדוגמא, החליטה הממשלה ביום 13.5.2001 להעניק סכום בגובה 40 אלף ש"ח לעובדי היי-טק במפעלים בירושלים, שרוכשים דירה חדשה או דירה מיד שנייה בעיר, ושמקום מגוריהם לפני תחילת עבודתם היה מחוץ לירושלים. להחלטה זו הייתה השפעה מינורית בלבד.

ד. ההפקעות חדלו - בשנת 1995 חתם בפעם האחרונה שר אוצר במדינת ישראל על צווים להפקעת קרקעות לצורכי ציבור בירושלים, על פי הסעיפים בחוק המאפשרים לעשות זאת. תחת רישומה של סערה בינלאומית קשה ולחץ מצד ארה"ב בוטלה החלטה זו, שהייתה אמורה לאפשר בנייה באזור בית צפפא, רמות ובית חנינא. דרך ההפקעות שימשה את מדינת ישראל כמעט חצי יובל שנים: כך קמה שרשרת השכונות היהודיות ממזרח, מדרום ומצפון לגבולות השיפוט הישנים. לממשלה תכניות מגירה לביצוע הפקעות נוספות, אולם דרושה היתכנות מדינית והחלטה ממשלתית כדי לממשן. ביצוע הפקעות כאלה, למשל באזורים נוספים בתחום שיפוט ירושלים הסמוכים להר חומה, יעמיד מצאי נוסף של קרקעות לבנייה בהיקף של אלפי יחידות דיור.

ה. קווים מתווים לפעולה - החלטות רבות נוספות, בעיקר בתחום הכלכלי, לא בוצעו או שלא בוצעו במלואן. אנו מביאים כאן את רק ההחלטות המשמעותיות יותר. 'אין ארוחות חינם' ושינוי התהליכים הדמוגרפיים בירושלים דורש ממון רב. מימוש של סדר העדיפות, שעליו הצהירה ממשלת ישראל פעמים כה רבות, והעמדת ירושלים בראש סולם העדיפות מחייבים הוצאת הדברים מן הכוח שבפה, אל הפועל והמעשה. להלן אפוא רשימת החלטות והצעות

88 ראו לדוגמא: השמאי לוי יצחק **למקור ראשון**, 18.10.2007: 'מחירי הדירות בירושלים עלו ב-20%'; אתר האינטרנט **NFC - חדשות מחלקה ראשונה**, 16.12.2007. אלעזר לוי: 'מחירי הדירות מונקים: 49% בירושלים'. וכן **וואינט**, 21.10.2007: 'מחירי הדירות בירושלים עלו פי 5 מבת"א'; על 'שיכון, בינוי ומאזן הגירה בירושלים', ראו דו"ח הנושא שם זה מה-28 בינואר 2008. הדו"ח חובר על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת והוגש לוועדת הכלכלה; ראו על עליית מחירי הדיור בירושלים בעשור האחרון גם בקובץ **על נתוני ירושלים** מאת מאיה חושן ומיכל קורח. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2014. עמ' 71-72; להרחבה נוספת על הסיבות למיעוט הבנייה למגורים בירושלים ראו גם ריאיון שערך רועי ינובסקי עם יו"ר ארגון הקבלנים בירושלים שמואל לוי, **ידיעות ירושלים**, 21.3.2014. עמ' 18.

89 ראו למשל: רועי ינובסקי, 'המחוזות בודקת: ביטול מיזם מי נפתוח'. **ידיעות ירושלים**, 21.3.14. עמ' 12.

לפעולה שלוקטו מתוך דו"חות שהכינו גורמים שונים.⁹⁰ מטרת כולן: משיכת אוכלוסייה לעיר. יודגש, כי במסגרת זו יש לראות בהם רק קווים מתווים לפעולה. מובן שיש לעבדם וליישם בהתאם להמלצות אנשי מקצוע:

1. **מס נמוך** - הנהגת שיעורי מס נמוכים משמעותית על 'חברות הזנק' חדשות בירושלים ובנותיה, ועל חברות מדע וטכנולוגיה קיימות בירושלים ובנותיה.
2. **קרקע חינם** - הפשרת משבצות קרקע חינם, לפיתוח פארקים טכנולוגיים חדשים כדוגמת אלה שבהר חוצבים ובמלחה.
3. **שילוב החרדים** - עידוד תעסוקה טכנולוגית ומדעית במגזר החרדי, תוך עידוד גישה המשלבת תורה ועבודה, במטרה להעלות באופן ניכר את שיעור החרדים הירושלמים המשתייכים למעגל העבודה. בעיריית ירושלים ובהר"ל עוסקים בכך כבר שנים אחדות.
4. **סובסידיות לסטודנטים** - הענקת סובסידיות לזכאים, על פי קריטריונים, לצורך רכישה או שכירות של דירות בעיר. עיריית ירושלים והרשות לפיתוח ירושלים, בסיוע ממשלתי, הצליחו למשוך בדרך דומה אלפי סטודנטים ששכרו דירות בעיר.
5. **תעשייה עתירת טכנולוגיה** - המשך והעלאת התמיכה הממשלתית בתעשיות עתירות טכנולוגיה בירושלים, כגון פיתוח אזורי תעשייה, או הכשרת כוח אדם והסבתו, כולל הכשרת עובדים מקרב המגזר החרדי. בשנים האחרונות הביאה התמיכה הממשלתית ליצירת אלפי מקומות עבודה בתחום זה בירושלים.
6. **רכבת** - השלמה של שדרוג קו הרכבת תל אביב-ירושלים.
7. **פינוי-בינוי** - מימוש החלטות להתחדשות שכונות בירושלים, שנועדו להעלות את רמת הניצול של הקרקע לכפליים ופי שלוש; לצרף לשכונות ולדייריהן אוכלוסייה בעלת פרופיל סוציו-אקונומי גבוה ולהעלות את רמת הדיור למשתכנים. בין האמצעים שיש לנקוט כדי להשיג מטרות אלו: פטור ממס על תהליך ההחלפה. העירייה תחייב את הזים לדאוג לתשתיות ולמבני ציבור בתמורה לפטור או להנחות בהיטלים, אגרות או מחויבויות אחרת; תהליך מזורז של אישורי בנייה; השגת

90 ראו למשל: "לחזק את ירושלים", מאי 1998, דו"ח המחזיק 70 עמודים שהעבירה עיריית ירושלים למשרד רהמ"ש; המלצות הוועדה לחיזוק ירושלים, שהוגשו לרהמ"ש ב-18 ביוני 1998 על ידי הצוות בראשות מנכ"ל המשרד משה ליאון; המלצות הכלולות בתכנית מתאר 2000, שאותה הכין צוות בראשות משה כהן; ניירות עמדה של מכון ירושלים לחקר ישראל שהוכנו במהלך השנים, המציעים סדרת פעולות לצמצום ממדי ההגירה מירושלים; תכנית של 'התנועה להעצמת ירושלים' שהוגשה לרהמ"ש אולמרט במהלך 2008; גיא גלילי וראובן מרחב, 'החלטות הממשלה בנושא ירושלים', בתוך **40 שנה בירושלים**. עורכים: אורה אחימאיר ויעקב בר סימן טוב. מכון ירושלים לחקר ישראל. עמ' 403-422.

הסכמה ממנהל מקרקעי ישראל לויתור על תקבולים בגין השיקום. ביוני 2014 החליטה הממשלה להקצות סך של 30 מיליון שקל בין השנים 2017-2020 כדי לקדם פרויקטים של פינוי-בינוי. בין היתר סוכם שהסיוע שניתן לקבל בגין כל יחידת דור שתפונה, לא יעלה על 80 אלף ₪ ליחידה, וכי התנאים לקבלת הסיוע ייקבעו על ידי משרד השיכון באישור משרד האוצר. הממשלה גם רשמה לעצמה באותו מועד את החלטת מועצת עיריית ירושלים להמליץ על מתן פטור מהיטל השבחה, מוגבל בזמן, ובכפוף לתנאים שנקבעו לעסקאות, שיבוצעו במתחמי ההתחדשות העירונית.

8. מלגות - העלאת גובה המלגות לסטודנטים שיחליטו ללמוד בעיר ולגור בה תקופה ממושכת.

9. תעשייה החוצה. מגורים פנימה - תכנית מתאר 2000 ציירה תכנית מפורטת, שאם יבוצעו רק מקצת המלצותיה תיראה העיר אחרת. תמצית המלצות הצוות, בראשות משה כהן ואנשי מקצוע מהמעולים בארץ, פורסמה בדו"ח מקיף בן 500 עמודים. נזכיר בקצרה כמה מהן: פינוי שימושים תעשייתיים מאזורים מרכזיים בירושלים, דוגמת גבעת שאול ותלפיות, כדי לפנותם למגורים, והעברת תעשיות מאזורים אלה לאזורים מרוחקים יותר בתחומי העיר או בצמוד לה; העברת הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית מרחובות לירושלים; מימוש תכניות לשילוב האוכלוסייה החרדית בלימודים גבוהים. אחד מאבני היסוד של תכנית המתאר הוא רעיון פיתוח 'אשכול תעסוקה' באזורים בעלי נגישות גבוהה לרוב אזורי המגורים במערב העיר, ובד בבד בעלי קרבה למוסדות המחקר וההשכלה הגבוהה בירושלים. באשכול זה הוצע לאגד בין היתר: חברות הזנק, חברות מייצרות, מוסדות להשכלה גבוהה ובתי חולים העוסקים במחקר. האזורים המרכיבים את אשכול התעסוקה המוצע הם: גבעת רם וקריית הלאום, צומת בייט, עמק פרי הר, פיתוח בשולי כביש 16 והעצמת הפעילות במלחה.

10. מקצוע מועדף - פיתוח תכניות סיוע ייעודיות עבור אותם רכיבי אוכלוסייה, שיש רצון להשאירם בירושלים, ובהקשר זה: הגדרת בעלי מקצועות מועדפים.

11. 20 מיליון תיירים - עיבוי מאסיבי של פוטנציאל המלונאות והנופש בעיר, כאמצעי להגדלה משמעותית של מספר התיירים הפוקדים את ירושלים. הדבר יעשיר את העיר גם במקומות עבודה רבים נוספים. ירושלים היא שכיית חמדה תיירותית, היסטורית ודתית, אך המדינה מחמיצה פוטנציאל עצום זה ומסתפקת בקיים. תכנית למיצוי מלוא הפוטנציאל התיירותי של ירושלים הוכנה, לדוגמה, על ידי גורמים במשרד התיירות. גם ראש עיריית ירושלים, ניר ברקת, שם עניין זה בראש מעייניו.

בשנים האחרונות החל לעסוק בעניין זה גם המשרד לענייני ירושלים. היום פוקדים את ירושלים כ-2.5 מיליון תיירים בשנה, שהם כ-85% מהתיירים המבקרים בארץ. היעד שהוצב ל-2030 הוא קליטת לא פחות מ-20 מיליון תיירים בשנה בירושלים, אולם ירושלים אינה ערוכה תשתיתית למספר תיירים כזה. כך, למשל, על פי חוות דעת של יועץ תחבורה, העיר תיסתם תחבורתית כבר בשישה מיליון תיירים בשנה.

בשנתיים האחרונות פועל במשרד לענייני ירושלים צוות מקצועי, שתפקידו לבחון, בתיאום עם משרד התיירות ועיריית ירושלים, את כלל האלמנטים הנדרשים להגדלה משמעותית של התיירות הנכנסת לירושלים ומכאן - לישראל. מטרתה של תכנית זו היא לממש את הפוטנציאל העצום שיש לבירה בתחום התיירות ולייצר את כלל התשתיות הנדרשות על מנת לאפשר את קליטתם של מיליוני תיירים נוספים. תשתיות אלו כוללות תחבורה מוטת תיירות,⁹¹ פיתוח אטרקציות לקהלי יעד שונים, פיתוח אתרי תיירות מרכזיים, פיתוח מסלולי תיור, 'עיר חכמה' ורתימת הטכנולוגיה לפיתוח עולם התיירות, מלונאות ועוד. במסגרת תכנית מרום אישרה הממשלה במאי 2011 כ-225 מיליון שקל לעידוד יוזמות שונות שתכליתן - הגדלת נפח התיירות בירושלים.

על פי נתוני דו"ח **תבחינים למדידת מצב התיירות בירושלים**⁹² "נכון לסוף שנת 2013 היו בירושלים 14,797 חדרי אירוח. מהם 10,814 חדרי מלון, 1,685 חדרים באכסניות ו-2,298 חדרי אירוח ודירות להשכרה לתיירים; בעיר קיימות עתודות קרקע ותכניות מאושרות לבניית אלפי חדרים נוספים בבתי מלון חדשים. העיכובים בהקמתם נובעים, לרוב, מבעיות כלכליות של יזמים, מדרישות מופרזות שהם מציגים לרשויות התכנון ומבירוקרטיה ממשלתית כמו הקפדת יתר על תקנים פסיים, עיכוב בהקצאות קרקע, ובהוצאת מכרזים".

12. סטודנטים - תחום מרכזי נוסף שבו עוסקות הרשויות בירושלים הוא הגדלה של מספר הסטודנטים הלומדים בעיר. המטרה היא להגדיל את מספרם מכ-40 אלף היום לכ-60 אלף בשנת 2020. מטרה נוספת: הגדלת מספר הסטודנטים הזרים הלומדים בירושלים מ-1,500 היום ל-6,000 בתוך מספר שנים.⁹³

91 תחבורה 'מוטת תיירות' תוכל לתרום לגידול בתיירות לירושלים, אולם במקביל יש לשפר את התחבורה הציבורית בירושלים המהווה מקור לתלונות רבות, פוגעת באיכות החיים של התושבים ומהווה חלק מהמסכת התורמת לשיעורי העזיבה הגבוהים.

92 ישראל קמחי, עמרי גסטר, עומר יניב, וליאור רגב. **תבחינים למדידת מצב התיירות בירושלים**. תכנית מרום - ליווי, פיתוח ידע, מעקב, הערכה ומחקר. מכון ירושלים לחקר ישראל, הרשות לפיתוח ירושלים, המשרד לענייני ירושלים והתפוצות. 2014. עמ' 5.

93 להרחבה בעניין זה ראו: **השכלה גבוהה בירושלים - תמונת מצב. תבחינים כמותיים**. תכנית מרום - ליווי, פיתוח ידע, מעקב, הערכה ומחקר. ראש הצוות: ד"ר מאיה חושן. יאיר אסף-שפירא, איתן בלואר, ענבל דורון, יעל ישראלי. מכון ירושלים לחקר ישראל, הרשות לפיתוח ירושלים, המשרד לענייני ירושלים. 2014.

יא. כינון עיריית גג

עד מלחמת ששת הימים תפקדה ירושלים כ'עיר קצה'. שטחה המוניציפאלי המצומצם יחסית ומיקומה השפיעו על משקלה מבחינה כלכלית וחברתית. הרחבת ירושלים, סיפוח שטחים נרחבים לתחומה, ובנייה ופיתוח נרחב בתחומים אלה, הפכו במשך השנים את ירושלים למטרופולין רחב. מניתוחים תפקודיים של המרחב, שנעשו בעבר, עלה כי המרחב המקיף את העיר מתפקד כמרחב בחירה אחד למרבית האוכלוסייה החיה בו, שמקיימת זיקות רבות לעיר. מדידות תנועת היוממות בשנים עברו שיקפו היטב תמונה זו.⁹⁴ על רקע זה עלה הצורך בהקמת מסגרת שתרכז, תנהל ותתאם את הנעשה במרחב המטרופוליני של ירושלים תחת קורת גג אחת. במהלך השנים התקיימו דיונים רבים בנושא זה.

כיום נחלשו במידה ניכרת הזיקות בין האוכלוסייה הערבית במרחב הסובב את ירושלים לבין העיר עצמה. הסיבות לכך הן מדיניות וביטחוניות. הקמת הגדר על תוואי עוטף ירושלים ניתקה דה-פקטו מן העיר רבים מאלה שחיים סביבה. חלק היגרו חזרה לירושלים, אך רבים יותר מוצאים תחליפים אחרים, דוגמת רמאללה בצפון או ריכוזי אוכלוסייה אחרים בדרום, רובם בתחום הרשות הפלסטינית.

בד בבד ממשיכה האוכלוסייה היהודית במטרופולין, שאינה מוגבלת ביטחוניית בכניסה לירושלים, לשמור על זיקות רבות לעיר, הן כלכליות, הן תרבותיות והן משפחתיות. מדובר בין היתר ביישובים כגון מעלה אדומים במזרח, גבעת זאב בצפון, ביתר עלית בדרום מזרח, אפרת שבגוש עציון או מבשרת ירושלים ממערב. כל היישובים הללו ועוד רבים אחרים כלולים בתחום מטרופולין ירושלים כפי ששורטט בעבר על ידי צוותים ממשלתיים, והם מונים לפחות 120 אלף נפש (לא כולל בית שמש), רובם המכריע יהודים.

האפשרות שאוכלוסייה זו תהפוך דה-פקטו חלק מאוכלוסיית ירושלים ותיכלל במניין תושביה עלתה אגב הדיון בהקמת עיריית גג למרחב ירושלים. בתקופת ממשלת רבין השנייה ובתקופת ממשלת נתניהו הראשונה נבחנה הסוגיה והתקבלה החלטה חיובית בנושא, אולם היא לא בוצעה. אילו הייתה מבוצעת, היו יישובים כמעלה אדומים ואפרת פועלים כסוג של רובעי משנה תחת עיריית גג משותפת לירושלים וליישובים סביבה, ובראשה היה עומד ראש עיריית ירושלים. מדובר לכאורה בצעד אדמיניסטרטיבי, שכן אין כאן הרחבה של תחומי השיפוט של ירושלים או החלה של הריבונות הישראלית על האזורים שבתחום עיריית הגג, מעבר לקו הירוק. בפועל, עם זאת, יש לצעד אדמיניסטרטיבי זה השפעה רבה על התמונה הדמוגרפית, שכן הוא מכניס בפועל אל תוך

94 להרחבה ולעיון ראו הדו"ח: 'מטרופולין ירושלים, תכנית אב ופיתוח'. הוכן עבור משרד הפנים, השיכון, מנהל מקרקעי ישראל ועיריית ירושלים. ירושלים. 1994. צוות מחקר ותכנון בראשות שמריהו כהן ואדם מזור בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל.

תחומי העיר, או תחומי ניהול העיר, 120 אלף תושבים יהודים נוספים.⁹⁵ מדובר למעשה בסוג של ממשל אזורי, אשר אם יקום - ניתן יהיה להעניק לו מעמד לאומי, כדי שכל שטחו ואוכלוסייתו יהנו מההטבות הנגזרות מהיותה של ירושלים בירה.

בדו"ח הוועדה לחיזוק ירושלים, שהוגש לרהמ"ש ביוני 1998, הוצע להקים עיריית גג שבמרכזה תפעל עיריית ירושלים. בדו"ח הובהר כי בתוך המסגרת של עיריית הגג תוכל כל רשות מקומית להתנהל כמסגרת אוטונומית השומרת על ייחודה, וכי על משרדי הממשלה, בעיקר בדרג המחוזי, יהיה להאציל סמכויות לעיריית הגג. "במבנה החדש יהיה על משרדי הממשלה להסתפק בקביעת מדיניות כוללת ולשתף את עיריית הגג בכל הדיונים, כנהוג בעבודה עם המשרדים והמנהלים המחוזיים", נכתב שם. בדו"ח אחר, 'לחזק את ירושלים', שהוגש על ידי עיריית ירושלים לשרי הממשלה במאי 1998, הובאה סקיצה כללית ובה מתווה לביצוע ועקרונות לחקיקת 'חוק עיריית הגג - סובב ירושלים'. בין היתר הוצע שם להקים לשכת תכנון מרכזית ליישובי סובב ירושלים שתטפל בנושאי תכנון משותפים, וכן להקצות לעיריית הגג תקציב שנתי ממקורות ממשלתיים.

בפברואר 1997 החליטה הממשלה לגייס את שירותיו של דב קהת, לשעבר מנכ"ל משרד הפנים, לעניין זה. קהת הכין חומר רקע על דרך פעילותן של עיריות גג באירופה, בארה"ב ובקנדה, והציע חלופות מגוונות להפעלתה של עיריית גג 'סובב ירושלים', הכוללת את היישובים היהודיים מצפון, ממזרח ומדרום לעיר.⁹⁶

לאחר הגשת החלופות נקבעו שני מנגנונים לטיפול בנושא:

1. ועדת מנכ"לים בראשות מנכ"ל משרד רהמ"ש הייתה אמורה לגבש המלצות, שעיקרן: העברת סמכויות הנמצאות בידי משרדי הממשלה, ברמת המחוז, לידי עיריית הגג, וכן - תיאום עם משרד הביטחון, בייחוד בתחום התכנון והבנייה.
2. ועדה מקצועית בראשות מנכ"ל משרד הפנים הייתה אמורה לגבש המלצות בדבר מבנה עיריית הגג.

תכנית זו - שטמון בה אופק דמוגרפי חדש לירושלים - לא בוצעה, בעיקר מסיבות מדיניות על רקע התנגדותה של ארה"ב לצעדים שיכולים להתפרש כקביעת עובדות בנוגע לעתיד ירושלים, קודם למו"מ בין הצדדים. נכון לרגע זה, לא הפכה התכנית למעשית ונותרה בגדר רעיון.

95 ללא אוכלוסיית בית שמש.

96 'חיזוקה של ירושלים. דו"ח סטטוס והמשך טיפול'. 15.4.2001. הוגש לממשלה על ידי עיריית ירושלים.

יב. הצעה להקמת מועצה אזורית חדשה לשכונות הערביות שנותרו מעבר לגדר

בשנים 2002-2003 סבלה ירושלים רבות מטרור. 22 פיגועי התאבדות התרחשו בעיר ו-130 אזרחים נהרגו. משנת 2004, ובעיקר משנת 2005 ואילך, חלה ירידה משמעותית בכמות פיגועי ההתאבדות בירושלים, בין היתר כתוצאה מהפגיעה בארגוני הטרור במבצע 'חומת מגן'. בעקבות גל הטרור הקשה והאינתיפאדה הוקמה גדר ההפרדה על תוואי עוטף ירושלים, שנועדה לבלום את הטרור ואת המחבלים המתאבדים.

תוואי הגדר הוציא בפועל מתחומי העיר את השכונות הירושלמיות כפר עקב - סמיראמיס שבקצה הצפוני של העיר וכן את אזור מחנה הפליטים שועפט. כמו כן הוצאו אל מחוץ לגדר השכונות ראס חמאיס, ראס שחאדה ודחיית א-סלאם (ענאתה החדשה) שבצפון מזרח העיר. בשני אזורים אלה מתגוררים כ-80 אלף תושבים ערבים.⁹⁷

באופן רשמי נותרו אזורים אלה חלק מירושלים שבריבונות ישראל ויושביהם הם תושבים ירושלמים. באופן מעשי חדלו האזורים הללו לתפקד כחלק מהמרקם העירוני של ירושלים. כל כניסה של תושבים אל 'הצד הישראלי' של הגדר מחייבת חציית מחסום. הרשויות הישראליות ברובן מדירות את רגליהן משכונות אלה, שסובלות מהזנחה ממשלתית מתמשכת ומשירותים עירוניים לקויים, אם בכלל.

בדו"ח שחיברו ד"ר אמנון רמון וליאור להרס בקיץ 2014 (מזרח ירושלים, קיץ 2014, מציאות נפיצה והצעות למדיניות ישראלית. מכון ירושלים לחקר ישראל) הם סיכמו בקצרה את תמונת המצב באזורים אלה שהושארו מחוץ לגדר:

"בשכונות אלה... בהן מתגוררים לפי ההערכות כ-100 אלף בני אדם (חלקם כנראה תושבי השטחים), נוצרו 'שטחי הפקר' שהחוק והשלטון אינם שוררים בהם ושירותי העירייה כמעט שאינם מגיעים אליהם. בשכונות אלו נבנו ללא היתר עשרות רבי קומות בהם מתגוררים אלפי תושבים, ובהם זוגות צעירים רבים ומשפחות שרכשו דירות במחירים נמוכים יחסית. הבנייה, ללא תשתית מתאימה, הופכת בניינים אלה למפגעים בטיחותיים קשים, למשל במקרה של רעידת אדמה".

ראש עיריית ירושלים ניר ברקת הביע בעבר את רצונו להוציא את השכונות הללו מירושלים ולהעבירן אל תחום אחריותו של המנהל האזרחי.⁹⁸ יקיר שגב, לשעבר מחזיק תיק מזרח ירושלים

97 הנתונים מבוססים על דו"ח 'עיר עמים' מאפריל 2014 - 'פתרון מדיני בירושלים: אפשרי במחיר גדל והולך'.

98 ראו למשל: עוזי ברוך, 'ברקת מנסה לשכנע: ירושלים - עד לגדר'. אתר ערוץ 7. 22.12.11.

בעיריית ירושלים וחבר סיעתו של ראש העירייה ניר ברקת, אמר בינואר 2010, בכנס 'השוויון המוניציפאלי במזרח ירושלים', שארגנו המשמרת הצעירה של מפלגת העבודה ותא אופק באוניברסיטה העברית:

"לעיריית ירושלים כיום אין כל תפקיד בניהול אותן שכונות, ואין לה את היכולת להתמודד עם המצב המורכב אליו נקלעו כ-55 אלף תושביהן. מדינת ישראל ויתרה. הן מחוץ למרחב הטיפול של מדינת ישראל ובוודאי של העירייה. מבחינת כל ביטוי מעשי - זה רמאללה... חוץ מהימין החצי הזוי, אני לא מכיר אנשים שרוצים להחיל ריבונות ישראלית באזורים אלו".

גם במהלך האינתיפאדה הירושלמית התברר עד כמה מנותקים תושבי האזורים הללו מירושלים. בעיקר התחדד הדבר באשר לתושבי מחנה הפליטים שועפט, שנטלו חלק מרכזי בהתפרעויות, בעקבות רצח הנער אבו חדיר בידי קיצונים יהודים בתחילת יולי 2014. מהמחנה גם נורו כמה פעמים יריות אל עבר שכונת פסגת זאב, והמציאות שם תוארה כ'מזרח פרוע' וכ'שטח הפקר', וזאת למרות נוכחות מה של זרועות הביטחון הישראליות במקום.

חיבור זה מציע כפתרון ביניים, ועד להכרעה במעמד של שכונות אלה (שכיום נמצאות תחת אחריות 'מנהל עוטף ירושלים', אך בתוך גבולות ירושלים) להקים עבורן מועצה אזורית ישראלית נפרדת. שטחים אלה ויושביהם ימשיכו להיות חלק ממדינת ישראל, מכיוון שהריבונות הישראלית כבר חלה עליהם, אולם הם לא יהיו חלק מירושלים. כולם 'ירוויחו' מפתרון זה:

- ישראל לא תאבד ריבונות על אזורים אלה, שהם פורמלית חלק ממדינת ישראל.
- ישראל תמשיך להיות אחראית על הביטחון באזורים אלה ותמשיך להיות נוכחת בהם מבחינה ביטחונית ומודיעינית.
- עיריית ירושלים תפטור עצמה מעול כלכלי, שעוד לפני הקמת הגדר היא לא עמדה בו.
- התושבים ירוויחו מועצה אזורית עם ראש מועצה ערבי וחברי מועצה מקומיים, שתתוקצב ככל מועצה אחרת על ידי מדינת ישראל. הם יוכלו לשפר את מצבם במידה ניכרת, לקבוע סדרי עדיפויות, להשקיע כספים רבים יותר בתשתיות ובשירותים - שני תחומים שהוזנחו כמעט לחלוטין באזורים אלה, ובעיקר - לנהל את ענייניהם בעצמם, בכפוף לחוק ולכללים בישראל. הם אף ישמרו על מעמד התושב שלהם.
- דמוגרפית - יביא צעד כזה רווח דמוגרפי גדול לצד היהודי בירושלים. משיפורדו אזורים אלה רשמית מירושלים - ייוותרו בעיר 220 אלף ערבים בלבד, שיהוו כ-30% מהאוכלוסייה בלבד, לעומת משקלם כיום, המתקרב ל-40%. עובדה זו תאפשר

לישראל להשקיע יותר בשכונות הערביות שייוותרו בירושלים, בניסיון לצמצם את הפערים בינן לבין השכונות היהודיות בתחום התשתיות והשירותים.

- בשלב ראשון צפוי שהתושבים, ובעיקר הפעילים הפוליטיים והלאומיים באזורים אלה, יגלו התנגדות לרעיון, אולם ניתן להתגבר על כך באמצעות הקמת מועצה ומינוי ראש מועצה ממונה, כפי שנהוג לעתים ברשויות מקומיות ואזוריות יהודיות. העובדים שיועסקו במועצה זאת יהיו כמובן ערבים, מתושבי השכונות שנותרו מעבר לגדר.

יג. הגמשת התנאים להמשך השמירה על מעמד התושב

האוכלוסייה במזרח ירושלים מחזיקה בתעודת תושב שמקנה לה הטבות רבות.⁹⁹ כיום קל מאד לאבד מעמד זה: הוא נשלל ממי ששוהה מחוץ לירושלים שבע שנים ויותר. באמצע שנות התשעים של המאה הקודמת פעל משרד הפנים באופן מוגבר כדי לשלול מערביי מזרח ירושלים, שעברו להתגורר בפרברים שמחוץ לעיר (בתחומי יו"ש או בחו"ל), את תעודות התושב שלהם. מאז 1967 נשלל מעמד התושב מכ-14,000 איש. הדבר תרם להגירה מוגברת של בעלי תעודת תושב ירושלמי, שחיו מחוץ לעיר, אל תוך ירושלים, מחשש לאובדן זכויות והטבות.

הגמשה משמעותית בתנאים לשמירה על מעמד התושב, באופן שיוקפד פחות על מקום שהותו של התושב, תותיר כנראה מחוץ לירושלים ערבים רבים. לשינוי כזה יש אמנם מחיר כלכלי - המשך מימון זכויות התושבים גם אם הם גרים מחוץ לירושלים. אולם מכיוון שהוא 'משתלם' דמוגרפית - יש לשקול זאת. (ראו הרחבה בעניין זה בתת הפרק: 'מה רוצים ערביי מזרח ירושלים').

99 להרחבה בעניין זה ראו בהמשך בתת הפרק: 'מה רוצים ערביי מזרח ירושלים'.

המשמעות הביטחונית של חלוקה

המאמצים הכבירים שנדרשו ממדינת ישראל כדי לשמור על ירושלים מאוחדת וכדי לשמור על הרוב היהודי בעיר נועדו כדי לממש את הזכות ההיסטורית והדתית של העם היהודי על ירושלים. עם זאת, בהיבט הפרקטי, שבו מתרכזת עבודה זו, נדרש מאמץ ההתמודדות עם הבעיה הדמוגרפית - שלא בדרך של חלוקה - כדי למנוע את הסכנה הביטחונית הממשית שנסקפת לירושלים, כתוצאה מחלוקתה. בסכנה זו עוסק פרק זה.

א. הנחות יסוד

עיר פתוחה

הסכמה עקרונית על גריעת שכונות ערביות מירושלים, או במילים אחרות על חלוקת ירושלים, התגבשה במגעים בין ישראל והפלסטינים הן ב-2001 (ממשלת ברק) והן ב-2007 (ממשלת אולמרט), אולם היא לוותה במחלוקת באשר לאופי הגבול בין שני חלקי העיר: "הצד הפלסטיני הביע תמיכה במשטר של עיר פתוחה, ללא גבול פיסי פנימי בין שתי הבירות וביצירת מעטפת ביקורות ומערכת מעברים מסביב לעיר כולה. הצד הישראלי התנגד לכך ודרש גבול פיסי ברור וקשיח בתוך העיר, עם אפשרות של 'עיר פתוחה' בגבולות העיר העתיקה או האגן הקדוש"¹⁰⁰.

השיקול המרכזי בצד הישראלי שהיה נכון לחלוקה, אך דרש גבול קשיח, היה השיקול הביטחוני והרצון להבטיח את שלום האזרחים היהודים. השיקול המרכזי בצד הפלסטיני שהסכים לחלוקה, אך ביקש לשמור על העיר פתוחה, היה הרצון לשמר את היתרונות הכלכליים שבעיר פתוחה בעבור התושבים הפלסטיניים, במקביל לכינון ריבונות פלסטינית במזרח העיר וכינון בירת פלסטין בירושלים. בין שתי האפשרויות - גבול קשיח או עיר פתוחה - הועלו אפשרויות נוספות כגון גבול מבוקר עם מעבר חופשי רק להולכי רגל, וגם גבול משולב: גבול פתוח בתוך

100 מתוך ליאור להרס. משא ומתן על ירושלים, עיון בתהליכי המשא ומתן הישראלי-פלסטיני בסוגיית ירושלים 1993-2011. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2013, עמ' 93.

עיר ובלבה חומה. רחוב יפו שבמרכז ירושלים היה חצוי על ידי חומה במשך 19 שנה (1948-1967). לגיונרים ירדנים צלפו מעת לעת על תושבים יהודים. (באדיבות ארכיון עיריית ירושלים)

העיר וגבול סגור מחוצה לה. נשיא ארה"ב לשעבר ביל קלינטון, שתיווך ב-2001 בין הצדדים, תמך ברעיון של עיר פתוחה ו'נושמת'. גם בשמאל הישראלי רבו התומכים בגרסאות היפרדות, שייכללו מצד אחד - חלוקה של סמכות וריבונות, ומצד שני - התווית קו גבול פתוח בפני יהודים וערבים, ללא הפרדה פיסית או גדרות שיחצו בין שתי האוכלוסיות.

לפיכך - הנחת היסוד הראשונה שבבסיס עבודה זו היא שכמו ברוב גרסאות 'ההיפרדות', חסידי החלוקה יעדיפו חלוקה של סמכות וריבונות לצד התווית קו גבול פתוח בפני יהודים כערבים.

גבול השיפוט יהפוך לגבול המדינה

גבול השיפוט של ירושלים, בין אם תהיה חלוקה ו'היפרדות' משכונות ערביות ובין אם לאו, יהפוך במקביל גם לגבולה של מדינת ישראל עם הרשות הפלסטינית, או המדינה הפלסטינית, וזאת בשונה מהמצב כיום - שבו הגבול מרוחק יותר.

שלטי 'עצור גבול לפניך', חומות וגדרות תיל חצו את העיר בין השנים 1948-1967, קודם איחודה. בתמונה: מבט מירושלים המערבית לירושלים המזרחית, יולי 1951. (לע"מ)

הערבים יהגרו שוב לצד היהודי

לאור ניסיון העבר, אין זה מן הנמנע ששרטוט תוואי של חלוקה ומימוש - אף שמדובר לכאורה בגבול פתוח - יביא לתחומי העיר היהודית תושבים פלסטינים שיבקשו לגור בה. הללו יחששו מאובדן זכויות, הטבות וחופש, שמוקנים להם כיום מתוקף מעמדם כתושבים ומתוקף מגוריהם בתחום הריבוני של מדינת ישראל. תושבים אלה (כפי שהוזכר לעיל) זכאים מתוקף מעמדם כתושבים לעבור ולהתגורר בתוך גבולות העיר המערבית ואף בתוך תחומי ישראל.

כפי שצינו לעיל, בשנים האחרונות - עם הקמת הגדר על תוואי 'עוטף ירושלים' - העתיקו עשרות אלפי פלסטינים את מקום מגוריהם אל 'הצד הישראלי' של הגדר. דפוס דומה של הגירה ייתכן גם לפני, במהלך ואחרי שרטוט קו 'היפרדות' או חלוקה. **להגירה כזאת יש השלכות ביטחוניות ולא רק דמוגרפיות.** יצוין, שכבר היום קיים 'טפטוף' של משפחות ערביות, העוברות להתגורר בתוך שכונות יהודיות באזורים הנושקים לשכונות ערביות. התופעה קיימת בצמרת הבירה, בגבעה הצרפתית, בנווה יעקב, בפסגת זאב ובארמון הנציב. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2010, התגוררו 3,378 ערבים ללא אזרחות ישראלית, בעלי מעמד תושב, בשכונות בירושלים בהן קיים רוב יהודי, בעוד שרק 2,537 יהודים התגוררו בתוך השכונות בירושלים בהן קיים רוב ערבי.¹⁰¹

'ישות תומכת טרור'

מאז נחתמו הסכמי אוסלו, קהיר, וואי וחברון, ומאז 'ההתנתקות', הועברו לשליטה ביטחונית ו/או אזרחית של הרשות הפלסטינית שטחים לא מעטים. לצד תקופות של שיתוף פעולה ביטחוני מוגבל, נחלה ישראל אכזבות חוזרות ונשנות בכל הקשור לכיבוד הסכמים על ידי הצד השני. האכזבה הכואבת והמרה ביותר נגעה לתחום הביטחוני. עד היום לא הצליחה ישראל להביא את הרשות הפלסטינית לכך שזו תבצע את התחייבויותיה הביטחוניות כלפי ישראל באופן מלא. בתקופת האינתיפאדה השנייה, לא זו בלבד שהרשות הפלסטינית לא מנעה פיגועים, התארגנויות טרור וירי קאסמים, אלא שבפרקי זמן רבים היא, או גורמים בתוכה, היו שותפים לפיגועים וללוחמה נגד מדינת ישראל.¹⁰² בעיצומה של האינתיפאדה השנייה אף קיבלה ממשלת ישראל החלטה פורמלית והכריזה על הרשות הפלסטינית כ'ישות תומכת טרור'. הממשלה גם קבעה כי התנזים וכוח 17 שנשלטו על ידי יאסר עראפת הם ארגוני טרור.¹⁰³ במהלך החודשים אוקטובר-נובמבר 2000 הקימו פעילי תנזים את 'גדודי חללי אל-אקצא', שנועדו לשמש הזרוע הצבאית של הפת"ח לביצוע פיגועים נגד ישראל. גורמי ביטחון בישראל זיהו כי 'גדודי חללי אל-אקצא' הוא למעשה שם כיסוי להתארגנויות טרור של פעילי פת"ח, אשר מקבלות עליהן אחריות פומבית למעשי

101 הנתונים לקוחים מדף עמדה אודות 'חופש הדיור בירושלים', שכתב חבר מועצת עיריית ירושלים יאיר גבאי באוקטובר 2011.

102 סיכום מדו"חות משטרה, צבא ושב"כ בסוגיה זו.

103 וואינט. דיאנה בחור, 4.12.01. 'הממשלה הכריזה על הרשות כישות תומכת טרור'.

הטרור. 'הגדודים' פעלו כרשתות של תאי מחתרת, ומעוזיהם העיקריים היו בערי הגדה ובמחנות הפליטים שסביבן. פעמים רבות נמנו גם אנשי כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית עם מפקדי הגדודים ועם מבצעי הפיגועים מטעמם. במרס 2002, לאחר פיגוע התאבדות שביצעו 'גדודי חללי אל-אקצא' בירושלים, הוסיפה אותם מחלקת המדינה של ארצות הברית לרשימת ארגוני הטרור הזרים. הייתה זו הפעם הראשונה שממשל בוש נקט צעד מסוג זה נגד גוף הקשור במישרין ליושב-ראש הרשות הפלסטינית.¹⁰⁴

לאורך השנים, גם בתקופות של שיתוף פעולה ביטחוני מוגבל עם ישראל, האדירה הרש"פ טרור ומחבלים מתאבדים, ולא פעלה נגד הסתה קשה בתחומה, שערערה הן על עצם הלגיטימיות של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי והן על עצם קיומה.¹⁰⁵ האדרת הטרור והאהדה המופגנת לפיגועי החמאס והג'יהאד האסלאמי בהווה, בתקשורת, באקדמיה, בממשל ובקרב אנשי הדת ברש"פ היו עקביים ורצופים ותועדו על ידי גורמי הערכה ממלכתיים. דוקומנטציה אודות מסכת זו מחזיקה קלסרים ומדפים שלמים. היא מתועדת, לדוגמא, ביסודיות באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית' ונגישה לכל דורש.

אין 'שכן אחרא'

גם כאשר גילו מנגנוני הרשות הפלסטינית נכונות לפעול נגד הפיגועים ולעצור טרור וירי לעבר ישראל - והיו גם תקופות כאלה - נעשה הדבר באופן חלקי בלבד. לעתים הייתה הסיבה לכך היעדר יכולת מבצעית, אך לרוב נבע הדבר מסיבות פנימיות: רצון לשמר מערכת יחסים עם ארגוני האופוזיציה, במיוחד עם החמאס, ושמיירה על אחדות פנימית מינימלית בקרב הפלסטינים. ב-2007, לדוגמא, בעקבות כמה פיגועי ירי שביצעו אנשי המנגנונים של הרש"פ בישראלים (למשל רצח עידו זולדן, תושב שבי שומרון), הודה אשרף על עג'רמי, השר לענייני אסירים ברש"פ, כי "הרשות לא שולטת על חלק מהשוטרים הפלסטיניים".¹⁰⁶ אלא שכאמור - לרוב לא היה זה עניין של חוסר שליטה, אלא עניין של חוסר רצון, או רצון חלקי.

שר הביטחון הישראלי, משה יעלון, תיאר בינואר 2014 את האופן שבו משתפת ולא משתפת הרש"פ פעולה עם ישראל בתחום הביטחוני. "מבחינה ביטחונית הרשות הפלסטינית אינה שכן אחראי שישראל יכולה לסמוך עליו", קבע יעלון. הוא הזכיר באותו מועד, כי "אשתקד הרשות עצרה יותר

104 הכנסת, מרכז מחקר ומידע, מסמך רקע בנושא ארגוני הטרור הנלחמים בישראל, 2.9.2004, עמ' 6. כך למשל, אברהים חסונה, איש 'המשטרה הימית' ששירת בשכם, ביצע את הפיגוע בצומת מעריב בתל-אביב ב-5 במרס 2002 (3 הרוגים ו-31 פצועים) בשם 'חללי אל-אקצא'; עלי ג'עארה, איש המשטרה הפלסטינית מאזור בית-לחם ביצע פיגוע התאבדות באוטובוס קו 19 בירושלים ב-29 בינואר 2004 (11 הרוגים ו-50 פצועים), גם כן בשם 'חללי אל-אקצא'.
http://intelligence.org.il/sp/c_t/sec/sec_fb.htm

105 ראו חומרים רבים בעניין זה באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

106 מקור ראשון, 4.1.2.2007, דיווח של אסף גיבור בעמ' 3.

מאלף אנשי חמאס בגדה המערבית, אך איש מהם לא הועמד לדין".¹⁰⁷ תא"ל (מיל.) יוסי קופרווסר, לשעבר ראש חטיבת המחקר באמ"ן ומנכ"ל המשרד לעניינים אסטרטגיים, חידד עוד יותר את התמונה כשאמר: "למרות שהרשות נלחמת בטרור בגדה, את רוב העבודה אנחנו עושים בעצמנו, זאת משום שדבר לא השתנה בתפיסה הבסיסית של הפלסטינים, שהטרור לגיטימי. יחד עם זאת, כרגע זה לא עומד בראש מעייניהם. בניגוד לערפאת שראה בטרור פעולה לגיטימית, אבו מאזן חושב שהטרור, כמו פיגועי ההתאבדות, אינו מועיל. הוא מעריך את אלו שפועלים כך אך סבור שזה לא מועיל". אחרי מבצע 'חומת מגן', הטעים קופרווסר, "נלקחה מהמנגנונים הפלסטיניים האחריות לביטחון בשטחי איי, ואנחנו לקחנו את האחריות. לא הייתה לנו ברירה כי המציאות שהייתה אז, אפשרה למחבלים פלסטיניים לפעול בשטחי איי, ללא חשש".¹⁰⁸

האלוף יאיר נוה, שכיהן כסגן הרמטכ"ל עד ינואר 2013 וכיום משמש כחוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, הגדיר במרץ 2015 את תמיכתו של אבו מאזן בטרור עממי 'תמיכה בטרור'. הוא ציין שכך גם התייחס אליו כאיש צבא. "אבו מאזן", אמר נוה, "לא זנח את אתוס המאבק, וזו המהות מבחינתו".¹⁰⁹ סגן הרמטכ"ל לשעבר העריך עוד ששיתוף הפעולה הביטחוני עם הרש"פ בראשות אבו מאזן לא ימשך לאורך זמן. אבו מאזן עצמו - כאילו כדי לאשש את ההערכות הפסימיות ביחס אליו - השתמש מדי פעם, אפילו בימים של שיתוף פעולה ביטחוני כזה או אחר עם ישראל, בפסוק 39 מהסורה ה-22 בקוראן, שלפיו ניתנת למוסלמים רשות לצאת למלחמת קודש אם עושקים אותם, ואמר: "ניתנת לכם רשות, בגלל שנעשקתם, למלחמת קודש, ואלוהים יכול לדאוג לניצחונכם".

דבקים בפלסטין ההיסטורית

האם הקמת מדינה פלסטינית תשנה כבמטה קדם מגמות אלה? אין כל ביטחון בכך. כך, למשל, מערכת החינוך הפלסטינית, כלי התקשורת הפלסטיניים, מעצבי התרבות בצד הפלסטיני ומתנגדי ההסכם עוסקים כיום - ואין זה מן הנמנע שימשיכו לנהוג כך גם בעתיד - בטיפוח עקשני של אתוס השיבה.¹¹⁰ אפילו לאחר הריאיון המפורסם שהעניק מחמוד עבאס לערוץ 2 ב-2012, בו אמר, כי ברצונו לבקר בצפת עיר הולדתו, אך לא לגור בה, משום שהיא חלק מישראל - הוא מיהר לחזור בו. אבו מאזן הבהיר אז שהביע עמדה אישית, אך לא ויתר על זכות השיבה של העם הפלסטיני. גם עבאס וגם מקורביו ניסו להסביר שדבריו הוצאו מהקשרם והובאו באופן חלקי. דוברו של עבאס

107 עמוס הראל, 'יעלון: הרשות הפלסטינית אינו שכן שאפשר לסמוך עליו', אתר האינטרנט של הארץ, 28.1.2014. <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2228666>

108 ניר ייב, 'כך שוקמו כוחות הביטחון ברשות הפלסטינית'. אתר וואלה, 28.3.2012. <http://news.walla.co.il/item/2520697>

109 מקור ראשון. מוסף דיוקן, 6.3.2015.

110 פירוט רב על כך באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

אף אמר כי ריאיון פלסטיני אינו מו"מ וכי הוא נועד להשפיע על דעת הקהל הישראלית.¹¹¹ גם אם נניח שעבאס חזר בו מדבריו בעקבות הביקורת נגדו, הרי שהדבר אומר דרשני: כיצד יעמדו עבאס או גורמים אחרים ברשות, כאשר ידרשו לוותר על 'זכות השיבה' בירושלים, מול לחצים של גורמים רבים בקרב הפלסטינים שאינם מוותרים על זכות זו.

גורמים אלה אינם בבחינת מיעוט מבוטל, או אפילו מיעוט גדול. לעתים הם מהווים רוב של ממש. סקרי דעת קהל שנערכו ברצועת עזה ובגדה המערבית מלמדים כי רוב גדול של הפלסטינים שם מתנגדים לקיומה של מדינת ישראל ושואפים להחליפה במדינה פלסטינית. רק כשליש מהפלסטינים מוכנים לוותר על חלק מהתביעות שלהם, "כדי שלעם ולילדינו יהיו חיים טובים". סקר דעת קהל שנערך בגדה וברצועה מטעם מכון וושינגטון למדיניות מזרח תיכונית ביוני 2014 העלה כי 68.4% מהפלסטינים ברצועה ו-55.4% מתושבי הגדה סבורים שהמטרה הלאומית העיקרית של הפלסטינים בחמש השנים הקרובות צריכה להיות "פעולה שתחזיר לידינו את פלסטין ההיסטורית מהירדן ועד הים".

כשהוצגו בפני הנשאלים שתי אופציות נוספות, כיצד לנהוג אם ההנהגה הפלסטינית תשיג הסכם לפתרון של שתי מדינות עם ישראל, 62.5% תמכו באופציה שהסכם כזה צריך להיות "חלק מתכנית בשלבים", שמטרתה לשחרר את כל פלסטין ההיסטורית, ורק 27.2% אמרו שהסכם כזה צריך להיות המטרה הפלסטינית הסופית.¹¹²

זכות השיבה בשלבים

הפלסטינים אינם מדברים על זכות השיבה בירושלים כעניין תאורטי בלבד. השיח הפלסטיני עוסק באופן ספציפי ברכוש רב במערב ירושלים - בתים ואדמות - שהיה לפני 1948 בבעלות ערבית. עד כה הפלסטינים, ובתוכם עבאס, לא ויתרו על רכוש זה. הם אף תיעדו אותו, צילמו אותו והכינו רשימות מסודרות שלו, במסגרת פרויקט מיוחד שהתנהל ב'אורינט האוס' במהלך שנות ה-80 וה-90. מדובר ב-7,000 בניינים לפחות.¹¹³ אחדים מהם מוכרים היטב לכל ירושלמי: מלון פאלאס ברחוב אגרון, בניין סנסור במדרחוב בן יהודה, וילה סאלמה בכיכר וינגייט, או בתים בקטמון הישנה ובשכונת בקעה. על פי חליל תפקגי', שעמד בראש המשרד למיפוי וגאוגרפיה של הרשות הפלסטינית בירושלים (המשרד שכן באורינט האוס), יותר מ-70% משטחי מערב ירושלים היו בבעלות ערבית לפני 1948.¹¹⁴

111 ראו סיכום על דברי עבאס בעניין צפת, משמעותם והתגובות עליהם באתר ממר", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון: http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&da-aid=3255

112 רן דגוני. גלובס. 29.6.2014. '64% מהפלסטינים: להיאבק עד שחרור פלסטין ההיסטורית'.

113 'הרשות הפלסטינית תובעת 7000 בניינים במערב העיר'. חאלד אבו טועמה. עיתון ירושלים. 6.8.99. עמ' 36.

114 שם.

ביטוי נוסף לדבקותם של הפלסטינים ב'רכוש הערבי שלהם' במערב ירושלים גולם באירוע שהתרחש בירדן בקיץ 1999. באוגוסט של אותה שנה נוסדה בירדן, 'מועצת הגופים הירושלמים בירדן', ארגון המייצג את כל תושבי ירושלים לשעבר המתגוררים בבירה הירדנית. באירוע ההשקה של המועצה, הוצגה 'אמנת כבוד' עליה חתמו אלפים המגדירים עצמם תושבי ירושלים לשעבר. אחד הסעיפים באמנה מציין כי "הירושלמים דבקים בזכות השיבה לירושלים ולפרבריה ובהתנגדות להתמקחות על זכות זו". סעיף נוסף באמנה מדבר על "סירוב מוחלט לקנוניית הפיזיים עבור הרכוש, במקום שיבה"¹¹⁵. על אף שאין מדובר בגוף רשמי, משתלב קיומו עם הצהרות שהשמיעו בעבר נציגי ירושלים בפרלמנט הפלסטיני, כגון עבד אל קאדר עיד ודוברים אחרים מטעם הרשות הפלסטינית.

יתרה מזאת: רבים מהפלסטינים לא זו בלבד שאינם מרפים מ'זכות השיבה', הם גם אינם משלימים עם האפשרות שהשכונות היהודיות הגדולות שהוקמו בירושלים אחרי 1967 לא יפוננו ויועברו לידיהם, או עם אפשרות של 'ויתור' על הכותל המערבי.¹¹⁶ ב-2007 למשל פורסמו תוצאות סקר דעת קהל שערך ד"ר אליאס כוכאלי בקרב ערביי יש"ע. הסקר העלה שרוב הפלסטינים, 69.2%, מתנגדים לכל ויתור על זכותם של הפליטים הפלסטינים לשוב למולדתם ולהגבלת השיבה לתחומי יהודה, שומרון ועזה. רק 23.5% הסכימו להצעה להקים קרן פיזיים ולקלוט את הפליטים בתחום המדינה הפלסטינית העתידית. 72.5% מהפלסטינים שנסקרו התנגדו להחלת הריבונות הישראלית על הכותל המערבי בכל הסדר שלום, ורק 18.7% אמרו שיתמכו בהסדר כזה.¹¹⁷

מגמות אלה מחייבות אותנו להציג לעצמנו ביושר שאלה, הנוגעת ישירות לסוגיית הביטחון השוטף בירושלים: אם בעתיד תבקש ההנהגה במדינה הפלסטינית להוסיף על הישג כינון הריבונות במדינה עצמאית שבירתה מזרח ירושלים, ותשאף ליישם לאחר מכן גם את 'אסטרטגיית השלבים' - מה הסיכונים שעלולים לנבוע מכך לישראל בכלל ובירושלים המחולקת בפרט?

עד היום לא ויתרו, או שלא ויתרו לחלוטין, ארגוני האופוזיציה וגם גורמים בתוך הרש"פ על 'אסטרטגיית השלבים'.¹¹⁸ חלק מהם מתנים את הלגיטימיות של קיום מדינת ישראל בקיומה של מדינה פלסטינית על פי החלטת העצרת הכללית מס' 181 משנת 1947 - 'החלטת החלוקה' - שעליה מבוססת התביעה ל'זכות השיבה' למקומות כבאר שבע, לוד, עכו או רמלה. גישה זו עלולה להקים בצמוד לירושלים המחולקת 'מדינה לא מרוצה', שתעשה הכול, כולל שימוש בטרור, כדי להיות 'מרוצה'.¹¹⁹

115 'שלום תמורת לשכת השר'. **הצופה**, 20.8.99. כתבה של חגי הוברמן, מוסף שבת, עמ' 3.

116 מתוך סקר שמובא על ידי ד"ר מנחם קליין בספרו **יוזמת זיבה מבט מבכנים**. ירושלים, 2006. כרמל, עמ' 151-153; 11.12.2007 - שר החוץ הפלסטיני ריאד אלמאלכי: "תכנית החלוקה של רמון בירושלים אינה מספקת, מכיוון שאינו מוכן לוותר על השכונות היהודיות: רמות, גילה, פסגת זאב ודומות להן".

117 **מקור ראשון**, 2.12.2007. עמ' 7. דיווח של חגי הוברמן.

118 סקירות בסוגיה זו של גורמי ביטחון.

119 לקוח מתוך: 'הגאוגרפיה שמאחורי הסכמי אוסלו - סיכונים ביטחוניים'. אוניברסיטת חיפה. החוג למדעי המדינה. מרצה פרופ' ארנון סופר. מגישים: אפריים איתם, מנחם לנדאו, אבי בכר ואלי הדר.

הפלסטינים הכינו רשימה ובה 7,000 מבנים שהיו בבעלות ערבית לפני 1948. הם ביקשו לממש את זכות השיבה גם בירושלים. שלושה מן המבנים, מלמעלה למטה: בניין סנסור בכיכר ציון, בניין פאלס במורד רחוב אגרון ו'וילה סלאמה' במרכז שכונת טלביה. (צילומים: אריאל שרגא)

התחזקות החמאס והתמיכה בטרור

גם אם יקום בעתיד מול מדינת ישראל פרטנר אמין, בעל יכולת ביצוע מוכחת, שניתן לסמוך על מילתו, ישראל צריכה לשלב במסגרת כל הסדר בירושלים מקדמי ושולי ביטחון רחבים דיים ליום סגריר, ולהביא בחשבון אפשרות שהמציאות תשתנה שוב. בעזה כבר תפס החמאס את השלטון לפני שנים אחדות, ובירושלם סוכלו ניסיונות של החמאס להקים תשתיות טרור ואף לבצע הפיכה ולתפוש את השלטון גם שם.

אפילו אבו מאזן, שמזוהה כיום כמנהיג הפלסטיני המתון, אמר בעבר שאינו שולל חזרה למאבק המזוין בישראל.¹²⁰ מעמדו של אבו מאזן, המתנגד עתה לפיגועים, אך שלא פסל בעבר מאבק מזוין 'בשלבם הבאים', לוט בערפל. כבר ב-2102 לימד סקר דעת קהל פלסטיני, שערך המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל בהנהלת חליל שקאקי, כי לו היו מתקיימות באותה עת בחירות לנשיאות הרשות הפלסטינית, הרי שמנהיג החמאס איסמעיל הנייה היה גובר על יו"ר הרש"פ אבו מאזן ברוב של 48% מול 42%.¹²¹ בספטמבר 2014 העלה סקר פלסטיני נוסף של המרכז הפלסטיני למדיניות ולמחקרים, כי נכון לאותו מועד הנייה היה גובר על אבו מאזן ברוב גדול אף יותר וזוכה ל-61 אחוזי תמיכה בקרב הפלסטינים.¹²²

התמיכה בחמאס ובטרור בקרב האוכלוסייה הפלסטינית מגולמת בהצהרות דובריו, במצע הארגון ובפרסומיו הרבים, אבל גם בסקרים הנערכים שוב ושוב בקרב הפלסטינים, אפילו לאחר פיגועים מזוועים במיוחד. סקר שפורסם ב**ניו יורק טיימס** במרץ 2008 העלה, כי רוב מוחץ בקרב אזרחי הרשות הפלסטינית, 84%, תומך בפיגוע שבוצע בישיבת מרכז הרב בירושלים, שבו נרצחו שמונה תלמידי ישיבה.¹²³ סקר שנערך ב-2009 על ידי מכון טרומן לקידום השלום באוניברסיטה העברית, בשיתוף עם המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל ברמאללה, העלה ש-54% מהפלסטינים תומכים בפיגועים.¹²⁴ במרץ 2011 הביעו 32% מהפלסטינים תמיכה ברצח חמשת בני משפחת פוגל באיתמר.¹²⁵ 80% מהפלסטינים, כך על פי סקר של המרכז הפלסטיני למדיניות ולסקרים בניהולו של חליל שקאקי, תומכים בפיגועים שבוצעו בירושלים במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית' במחצית השנייה של שנת 2014.¹²⁶ בין הפיגועים הללו היה גם טבח המתפללים בבית הכנסת בשכונת הר נוף בירושלים בנובמבר 2014.

120 **אל דוסתור**. 28.2.08. אבו מאזן אמר שם בין השאר: "בעת הנוכחית אני נגד המאבק המזוין משום שאנו לא מסוגלים להוציאו לפועל, אך בשלבים הבאים, אולי יהיו העניינים שונים".

121 עמירה הס. אתר **הארץ**. 17.12.2012. 'סקר דעת קהל פלסטיני: הנייה גובר על עבאס'.

122 'סקר בקרב פלסטינים: תמיכה גוברת בחמאס לאחר המבצע'. **וואינט**. 2.9.14. ציטוט מסוכנות אי.פי.

123 '84% מהפלסטינים תומכים בפיגוע בירושלים'. אתר **וואלה**. 20.3.2008. <http://news.walla.co.il/item/1252350>

124 '54% מהפלסטינים תומכים בפיגועים'. ניר ייב. אתר **וואלה**. 15.3.2009. <http://news.walla.co.il/item/1451936>

125 '32% מהפלסטינים תומכים בטבח באיתמר'. ידיעה באתר **אנ.א.ר.גי**. 6.4.2011. הסקר נערך על ידי מומחים מהאוניברסיטה העברית בירושלים בשיתוף בכירים במוסד למדיניות ומחקרי קהל ברש"פ. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/229/870.html>

126 אתר **קול ישראל**. 10.12.14. <http://www.iba.org.il/bet/?entity=1060719&type=1>

עדות חומחה

דומה כי את השניות, ההערמה והרמייה שבעמדה הפלסטינית 'המתונה', זו המחייבת אותנו לזהירות יתר, בפרט בירושלים, סיכם היטב תא"ל במיל. יוסי קופרווסר, לשעבר ראש חטיבת המחקר באמ"ן (בשנים 2001-2006) ועד ראשית 2015 גם מנכ"ל המשרד לעניינים אסטרטגיים. הדברים נאמרו בפורום לא שגרת, מעל דוכן העדים בבית המשפט המחוזי בירושלים: בינואר 2013 העיד שם קופרווסר נגד הרשות הפלסטינית, במסגרת תיק תביעה של משפחות שכולות נפגעות טרור פלסטיני, שהתברר בפני השופט משה דרורי. המשפחות ביקשו שבית המשפט יכיר באחריות הרש"פ לפיגועים אלה. עדותו של קופרווסר התמקדה בתקופת האינתיפאדה השנייה, בשותפות ובמעורבות של הרש"פ באינתיפאדה הזאת, וכן בגורמי רקע התקפים עד היום - כפי שהוא מציין - בכל הקשור לכוונות האמת של הרש"פ ביחס למדינת ישראל ולעתידה.

דבריו של קופרווסר שם מחזיקים מאות עמודים. אנו מביאים כאן רק תמצית מהם, כפי שסוכמו על ידי כותב שורות אלה, במסגרת כתבה בעיתון **ישראל היום**.¹²⁷ הדברים מבוססים על חוות דעתו של קופרווסר, שהוגשה בכתב לבית המשפט ומשתרעת על פני 71 עמודים, וכן על פרוטוקול עדותו בבית המשפט שארכה כיומיים:

"האינתיפאדה", אומר שם קופרווסר, "הונעה על פי החלטת מנהיגי הרשות הפלסטינית. הם ניהלו, הכוונו והפעילו אותה לצורכיהם ובשיטות האופייניות להם כדי לממש יעדים שקבעו מבעוד מועד. הירידה בהיקף הטרור ובדרגת חומרתם של פיגועי הטרור... הושגה אך ורק בזכות פעילות כוחות הביטחון הישראליים".

קופרווסר נשאל במהלך הדין האם לדעתו ניתן היה למנוע את מימוש האופציה המזוינת הפלסטינית, לו היו שוררים יחסי אמון אמיתיים בין הרשות לישראל. הוא הבהיר שהרשות הפלסטינית לא בנתה את מערכת היחסים עם ישראל "על בסיס של כוונה אמתית להגיע להסדר", אלא "המשיכה", לדבריו, "לדבוק ברעיון שהמטרה של השיחות ושל התהליך היא לקצור את פירות הטרור שניהלה קודם לכן". לדבריו, "הרשות רצתה להגיע למציאות שבה היא תקבל מדינה בכל שטחי 1967, בלי לוותר על הרעיון שבסופו של דבר תוכל להפוך את ישראל למדינה לא יהודית".

השופט משה דרורי התקשה להבין: "למה קפצה לנו המילה 'לא יהודית'?", קופרווסר הסביר: "נשאלתי לגבי 'אמון'... רבין סירב לחתום על ההסכם, מכיוון שהייתה לו מידה של אי אמון כלפי ערפאת".

"ערפאת", הזכיר קופרווסר, "שלח לרבין מכתב, שבו הכיר בזכותה של ישראל להתקיים בשלום ובביטחון, ועל בסיס המכתב הזה, שרבין ראה בו מכתב בונה אמון, הוא, רבין, חתם על ההסכם, כמבוא לשיחות שיובילו לשלום. רק לאחר מכן, לאורך זמן, התברר שהרשות הפלסטינית לא התכוונה... ערפאת ראה בכל ההסכם כולו 'הסכם חודיבייה', כלומר הסכם שאין כוונה לממשו... במכתב לרבין ערפאת נקט טריק... ורבין בהתחלה פשוט לא הבין את זה... ערפאת אמר: אני מכיר בזכותה של מדינת ישראל להתקיים בשלום ובביטחון, כאשר הכוונה שלו הייתה - כל עוד היא אינה מדינה יהודית. המשחק הזה בין ישראל לבין המדינה היהודית הוא משחק שהפלסטינים משחקים עד היום".

עו"ד ארנון (שייצג בדיון את הרש"פ) שאל: "מהיכן המקורות המודיעיניים שלך?"

קופרווסר: "מאינסוף פרסומים של הפלסטינים עצמם, בריש גלי".

עו"ד ארנון: "זו פרשנות אישית שלך?"

קופרווסר: "לא. זו פרשנות של כל מנהיגי הפלסטינים".

עו"ד ארנון הקשה עוד, אך קופרווסר התעקש: "בעוד שהצד הישראלי בא לשיחות האלה עם עניין אמיתי לקדם שלום, הפלסטינים לא ויתרו על הטרור... לא ויתרו על השאיפה להגיע בסופו של דבר ליעד האסטרטגי, שהוא ביטולה של הציונות. היעד האסטרטגי הזה לא בוטל בשום נקודת זמן...".

השופט דרורי הזכיר לקופרווסר שלמרות דבריו, מעת לעת הפלסטינים עושים שימוש בביטוי 'שתי מדינות לשני עמים', אף שאינם מוותרים על 'זכות השיבה'. הוא תהה כיצד העובדה הזאת מסתדרת עם התזה שלו?

קופרווסר ביאר: "...ערפאת וגם ההנהגה הפלסטינית היו מוכנים להסדר שהוא בראייתם הסדר ביניים. זו תורת השלבים, שבראייתה הסדר ביניים, שבמסגרתו מקימים מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל, כשלב ביניים, בגבולות '67, ובלבד שיועמד גם פתרון שיספק את הפלסטינים מבחינת זכות השיבה... זו התפיסה הפלסטינית, שאגב - קיימת גם היום. הם לא נגד הסדר. הם בעד הסדר שעומד בתנאים הללו... הם בעד הסדר שמבוסס על פתרון של שתי מדינות, ובלבד שזה לא שתי מדינות לשני עמים, כי הם לא מכירים בכלל בקיומו של העם היהודי".

השופט: "אז כשאומרים פתרון של שתי מדינות לשני עמים, זה לא נכון? הם לא אומרים את זה?"

קופרווסר: "לא, הם מתנגדים לזה התנגדות עזה".

השופט: "הם לא משתמשים בביטוי?"

קופרווסר: "לא. הערבים מדברים על שתי מדינות... כאשר לעתים נדירות הם מוסיפים: 'לשני עמים', זה כאשר הם נלחצים לפינה ומבהירים: העם הפלסטיני והעם הישראלי. יש להם עם חדש, שנקרא העם הישראלי, כי הם לא מכירים בעם היהודי. ישראל, מבחינתם, יכולה להיות מדינת כל אזרחיה. כל אזרחיה הם הישראלים, ולכן כמדינת כל אזרחיה, אבל לא כמדינת העם היהודי".

פרקליט הרש"פ, עו"ד ארנון: "...עושים שלום על בסיס תכנית אוסלו. לא על בסיס תכנית השלבים".

קופרווסר: "תכנית אוסלו אינה עומדת בסתירה לתכנית השלבים. היא פשוט השלב הראשון שלה".

השופט: "כיצד אתה, כמי שאחראי להערכות המודיעין, תופס את תורת השלבים?"

קופרווסר: "הפלסטינים מחויבים לתורה הזאת".

השופט: "ומה היא אומרת?"

קופרווסר: "שניתן להקים מדינה פלסטינית על כל נתח של שטחי פלסטין ההיסטוריים שישוחרר... בלי לוותר על התקווה והחתימה המתמשכת להקמת מדינה פלסטינית על כל שטחה של פלסטין".

השופט: "על כל שטחה? במקום מדינת ישראל?"

קופרווסר: "במקום מדינת ישראל... ומכאן החתימה של הפלסטינים לחזור גם לחיפה, ליפן, ללוד, לרמלה ולאשקלון ולכל מקום שהוא היום ישראל".

עו"ד ארנון (הרש"פ): "הסכם אוסלו שמכיר בזכות מדינת ישראל לא משנה לך שום דבר בדעה הזאת?"

קופרווסר: "גם לפלסטינים הוא לא משנה שום דבר בדעה. זה לא רק לי".

* * *

הנה כי כן, חלוקת ירושלים - בשעה שחלק גדול מהפלסטינים אינם מוותרים על 'זכות השיבה', תומכים בטרור, ורואים בהסכמים עם ישראל שלב ראשון בלבד בדרך להשתלטות בדרך הטרור על שטחים נוספים - היא מעשה מסוכן וחסר אחריות מאין כמוהו. במיוחד כך הדבר לאור ניסיון העבר, הן ברמת ההצהרות והכוונות של הפלסטינים, והן במבחן המציאות ממש, בפרט זו של העת האחרונה בירושלים: מעמדו של הפת"ח בירושלים, התנועה שהיו"ר שלה הוא יו"ר

הרש"פ אבו מאזן, נחלש משמעותית. את מקומה כגורם הדומיננטי תפשו שתי תנועות - חמאס וחיזב אל תחריר - ששתיהן תומכות בדרך הג'יהאד המעשית. בעוד שחמאס, שחזק בעיקר בשכונות דרום ירושלים, רואה את הג'יהאד כחובה מיידית המוטלת על כל פרט ופרט, בעיני א-תחריר, הג'יהאד היא חובה לאומית, שתצא אל הפועל רק לאחר הקמת חליפות מוסלמית. לצד שני אלה ממשך הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית לפעול בירושלים ובפרט בהר הבית, ואף הוא מחזק את מעמדו בעיר. בשנים 2013-2014 ניצפו בירושלים גם ניצני פעילות של אל קעידה ושל הג'יהאד האסלאמי. להקצנה זו סיבות רבות, שאינן במרכז עניינה של עבודה זו. נאמר רק שהקמת גדר ההפרדה הייתה בין הגורמים שתרמו לירידת קרנו של הפת"ח ולעליית קרנם של ארגוני הקיצון וכך תרמה להקצנת האופי הדתי המובהק שלבשו הטרור והאלימות בירושלים במחצית השנייה של 2014, כשבמוקד הבעירה ניצב הר הבית. כך אפוא, לצד מגמה של 'ישראלזציה והתקרבות לערביי ישראל' מצד ערביי מזרח ירושלים, שאליה נתייחס בהמשך, מקצינה הלאומנות הדתית-פלסטינית-מוסלמית והופכת אפשרות של חלוקה בירושלים למסוכנת פי כמה.¹²⁸

ב. ירושלים - כיעד מועדף לטרור

ירושלים - כסמל וכמוקד של ויכוח לאומי ודתי בין יהודים לבין ערבים - היוותה מאז 1967 יעד מועדף לביצוע פיגועים.¹²⁹ במהלך 47 השנים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים התרחשו בעיר מאות פיגועים שבהם נהרגו או נפצעו אלפי אזרחים ישראלים, רובם המכריע - יהודים. שניים מגלי האלימות והטרור שהתרכזו בירושלים בעשור וחצי האחרון הם 'האינתיפאדה הירושלמית', שהתרחשה במחצית השנייה של שנת 2014, וגל הטרור בראשית שנות ה-2000 שנמשך שנים אחדות, המוכר לנו כ'אינתיפאדה השנייה'.

'האינתיפאדה הירושלמית'¹³⁰

ב'אינתיפאדה הירושלמית' (יולי-נובמבר 2014) ליוו את המאבק 'הקר' של אבנים, בקת"בים, זיקוקין, הצתות והסתה קשה ביותר, גם פיגועים של ממש: דריסה, דקירה וירי. במחצית השנייה

128 להרחבה על משקלם של הזרמים השונים במזרח ירושלים ראו: שלומי בוחניק, 'המזרח הפרוע', ידיעות ירושלים, 25.7.2014.

129 ראו סיכום על פיגועי טרור בירושלים מאז מלחמת ששת הימים, 'כרוניקה של טרור', כל העיר, 1.3.96.

130 להרחבה על אירועי האינתיפאדה הירושלמית ונתונים אודותיה, ראו למשל: גיליונות יום שישי של המקומון ידיעות ירושלים מהחודשים יולי, אוגוסט, ספטמבר, נובמבר 2014, דיווחים שוטפים בעיתון הארץ בתקופה זאת, וכן סדרת כתבות מסכמות על מסכת האלימות בירושלים מאת נדב שרגאי, אשר פורסמו במוסף 'ישראל השבוע' של עיתון ישראל היום בתאריכים: 18.7.14; 12.9.14; 19.9.14; 7.11.14; 24.10.14.

תחנת המתנה של הרכבת הקלה בוערת, יולי 2014. המתפרעים באינתיפאדה הירושלמית בחרו לתקוף ולפגוע בסמל הדו קיום, שמשרת את שתי האוכלוסיות - הרכבת הקלה. (סלימן קהאדר, פלש 90)

של 2014 התרחשו בעיר למעלה מעשרת אלפים אירועי תקיפה בנשק 'קר' נגד יהודים, ועוד עשרות אירועי תקיפה בנשק חם, אף הם נגד יהודים. 10 ישראלים נרצחו. עשרות נפצעו. עיקר אירועי האלימות שיזמו הפלסטינים התרחשו על קו התפר ובאזורים מעורבים.

במחצית השנייה של שנת 2014 הותקפו שוב ושוב באבנים ובבקבוקי תבערה בית החולים הדסה שעל הר הצופים, והרכבת הקלה שתוואי המסילה שלה עובר גם בשכונות הערביות שועפט ובית חנינא שבצפון ירושלים. בשיא ההתקפות על הרכבת הקלה התמעטה מאד תנועת הנוסעים בה, בעיקר באזור צפון ירושלים, ורק 15 רכבות מתוך 23 הוסיפו לפעול. בסוף חודש אוגוסט פרסם העיתון **ידיעות ירושלים** כי מבדיקה שערך עלה שבתוך חודש וחצי נרשמו 70 אירועי ידווי אבנים ובקבוקי תבערה על הרכבת הקלה: ממוצע של שני אירועי תקיפה ביום.¹³¹ נזק של עשרות מיליוני שקלים נגרם לזכיינית הרכבת, חברת סיטיפס, כתוצאה מפגיעה בתשתיות הרכבת הקלה באזור שכונת בית חנינא וכתוצאה מפגיעה בקרונות עצמם.¹³²

131 אלישע בן קימון, 'ממוצע של שני אירועי תקיפה ביום נגד הרכבת הקלה'. **ידיעות ירושלים**, 22.8.2014. עמ' 38.

132 אלון סין משה. 'הרכבת הקלה - מדוע עובדות רק 15 רכבות מתוך 23'. **כל העיר**, 29.8.2014; רועי אלמן. 'האלימות נגד הרכבת. כמעט חצי מהקרונות ניוקו'. **ידיעות ירושלים**, 29.8.2014.

כמו כן הותקפו יהודים בעיר העתיקה, בעיר דוד - סילוואן, בגבעה הצרפתית, בשכונת ארמון הנציב, בוואדי ג'וז, במעלה הזיתים (סמוך לראס אל עמוד) ובהר הבית, שהפך למוקד של הסתה והתססה ושבו הופנתה אלימות מילולית ופיסית נגד מבקרים יהודים. בשיאו של גל האלימות תקפו מחבלים ביריות ובגרזנים מתפללים בבית הכנסת בשכונת הר נוף ורצחו ארבעה מתפללים ושוטר. יריות נורו מדי פעם ממחנה הפליטים שועפט על בתים סמוכים בשכונת פסגת זאב. הותקפה ונהרסה כליל תחנת דלק בגבעה הצרפתית, הוצת ונשרף מתנ"ס, הונפו דגלי חמאס ודעא"ש בהר הבית, ושכירי כסף מטעם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית שיבשו ואף מנעו את ביקורי היהודים במקום. ברחוב מאיר נקר שבשכונת ארמון הנציב נופצו פעם אחר פעם שמשות בתייהם של התושבים היהודים המתגוררים בסמיכות לכפר ג'אבל מוכאבר.¹³³ כלכלת העיר והתיירות בירושלים נפגעו קשות.¹³⁴ מרקמים של נורמליזציה, 'ערבוב' ושיתוף פעולה בין יהודים לבין ערבים נפגעו אף הם (ראו בהמשך בפרק: 'משמעות החלוקה - ההיבט העירוני'). לאחר היסוסים מרובים העמיקו משטרת ירושלים ומג"ב את פעילותם בתוך הכפרים והשכונות הערביות, והדבר הביא לדעיכה יחסית בפעילות האינתיפאדה. השב"כ העמיק אף הוא את מעורבותו בירושלים והחל לפעול גם נגד טרור המכונה 'טרור עממי'. גם שינוי זה תרם לדעיכה יחסית של פעולות האינתיפאדה בעיר.

בגל האלימות המתמשך נטלו חלק אלפים מתושבי מזרח ירושלים, רבים מהם ילדים. כ-1,000 מהם נעצרו, ונגד כ-300 הוגשו כתבי אישום. הרשות הפלסטינית מצאה את הדרך לממן הגנה משפטית לרבים מהעצורים. החמאס והפת"ח היו מעורבים בנעשה ואף התחרו זה בזה, הן ברמת השטח, והן במתן לגיטימציה וגיבוי פומבי, למה שכונה על ידי שתי התנועות הללו ובפרט על ידי אבו מאזן 'התנגדות עממית בלתי אלימה'. בפועל גלש המאבק הרחק מ'אי אלימות' אל מחוזות של טרור קר וחס, פצועים והרוגים. יומון הרש"פ **'אל חיאת אל ג'דידה'** צירף לגיליון מיום 29.10.2014 מוסף בשם 'אל עאצמה' (הבירה) שכותרתו 'קראה לילד בשמו': 'ירושלים בירת האינתיפאדה'. בגיליון צוטטה קריאתו של מחמוד עבאס להגיע לירושלים ולהגן על מסגד אל אקצא. הכתבה הראשונה במוסף המיוחד ציטטה את דבריו של מחמוד עבאס מה-17 לאוקטובר שבהם קרא למנוע בכל דרך כניסה של יהודים למסגד אל אקצא, כדי שלא 'יטמאו אותו'.¹³⁵

במהלך חודשי העימות נרשמו התבטאויות רבות של אישים המזוהים עם הפת"ח והרש"פ בזכות המאבק נגד ישראל בירושלים וביתר האזורים, הן באמצעות נשק קר והן באמצעות נשק חם: סגן מזכיר הוועד המרכזי של פת"ח, ג'יבריל רג'וב אמר: "נשק ההתנגדות מבחינתנו הוא מקודש. לא

133 'חזרנו מארוחת שישי וכל הבית היה מנופץ'. אלישע בן קימון וציפי מלכוב. **ידיעות ירושלים**. 31.10.14. עמ' 26.

134 להרחבה על כך ראו: **ידיעות ירושלים**. 31.10.2014. ישי פורת. 'צניחה במכירות, ירידה בתיירות הפנים'. עמ' 50. וכן באותו גיליון: 'מפחדים להגיע לקנות מפני שזה מזרח העיר'. ציפי מלכוב, עמ' 52.

135 אתר ממר"י: 'מוסף מטעם הרש"פ שכותרתו "ירושלים בירת האינתיפאדה"', 2.11.2014.

נפגע בו, לא נרדוף ולא נעקוב אחריו... ברגע האמת כולנו נתגייס ביחד, כולנו נילחם ביחד". יועצו של מחמוד עבאס, סולטאן אבו אל-עינין, אמר אף הוא: "זאת אשליה לחשוב שפת"ח ויתר על הרובה... אנו נותנים הזדמנות לשלום, אך הרובה שלנו עדיין טעון בכדורים".¹³⁶ סולטאן אבו אל עינין הוסיף ואמר בהזדמנות אחרת: "שיבורכו כלי הנשק האיכותיים שלכם - גלגלי מכוניותכם, סכיני המטבח והגרזנים. בשם אללה, אלו הינם חזקים יותר ממאגרי הנשק של אויבנו, משום שהשימוש בהם [נעשה] על פי רצונו של אללה. אנו חייליו של אללה...".¹³⁷ דברים דומים אמר גם יועצו של מחמוד עבאס לענייני דת, מחמוד אל הבאש: "כל אדמתנו הכבושה, כל הזכויות שלנו בפלסטיין... ירושת אבותינו - הכול יחזור אלינו, גם אם זה ייקח זמן". הטלוויזיה הרשמית של הרש"פ שלחה ברכות למתפרעים ולמשליכי בקבוקי התבערה. תנועת פת"ח קראה לפלסטינים לצאת "מכל בית עם גרזני קצבים וסכינים". פת"ח והעיתון הרשמי של הרש"פ גם חלקו כבוד למחבלים ה'שהידים' שרצחו את הרבנים בפיגוע בבית הכנסת בהר נוף.¹³⁸

גל האלימות שזכה לכינויים רבים (האינתיפאדה השלישית, האינתיפאדה הירושלמית, אינתיפאדת הילדים ועוד) התרחש על רקע שורה של אירועים קשים, במרחב הקרוב והרחוק: חטיפת ורצח שלושת הנערים היהודיים מגוש עציון,¹³⁹ חטיפת ורצח הנער הערבי מוחמד אבו חדיר ממחנה הפליטים שועפט, מבצע 'שובו אחים' לאיתור הנערים היהודים החטופים, שכלל גל מעצרים נרחב של פעילי חמאס ברחבי יהודה ושומרון, וכן מבצע 'צוק איתן' והפגיעה הקשה בחמאס ובמתקניו שם, בעקבות ירי הרקטות הבלתי פוסק לעבר יישובים וערים בישראל. במהלך החודשים הללו הותקפו והוכו גם עשרות ערבים על ידי פורעים יהודים, והמתח הבינעדותי בעיר גאה מאד. שמונה פלסטינים נהרגו בירושלים: שישה מהם היו מחבלים שביצעו פיגועים, אחד נהרג במהלך הפרות סדר, והידוע מביניהם היה כאמור הנער מוחמד אבו חדיר משועפט.

האינתיפאדה השנייה

בגל אלימות קשה אף יותר, שזכה לכינוי 'האינתיפאדה השנייה', בוצעו בעיר בשנים 2000-2004 כ-600 פיגועים (מתוכם 30 פיגועי התאבדות), בהם נהרגו 210 בני אדם ואלפים נפצעו.¹⁴⁰ רוב ההרוגים בפרק זמן זה, 174 איש, ורוב הפצועים, נפגעו ב-30 פיגועי ההתאבדות באוטובוסים, בבתי קפה וברחובות הפתוחים. עם זאת, כמעט 50% מהפיגועים היו אירועי ירי, שבהם נהרגו 14 איש

136 אתר 'מבט לתקשורת פלסטינית', 16.11.2014, http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=157&doc_id=12923

137 אתר 'מבט לתקשורת פלסטינית', 20.11.14, http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=157&doc_id=13114

138 'מבט לתקשורת פלסטינית', 26.11.14, http://palwatch.org.il/main.aspx?fi=157&doc_id=13243

139 ב-12 ליוני 2014 נחטפו בידי מחבלים פלסטינים אנשי חמאס שלושה נערים ישראלים מגוש עציון ונרצחו באותו לילה. גופותיהם של השלושה, גיל-עד שער, נפתלי פרנקל ואיל יפרח, נמצאו ב-30 בינוי, 18 יום לאחר החטיפה, בתום מבצע חיפושים נרחב ממערב לעיירה לחול.

140 מתוך דו"ח של המרכז למורשת המודיעין, מרכז המידע למודיעין ולטרור מיום 1.12.2004.

(במספר זה לא כלולים האירועים בשכונת גילה, אליהם נתייחס בנפרד). כמו כן: 173 פעם נעשה שימוש במטענים; בעיר הוצבו 11 מכוניות תופת; נזרקו 32 בקבוקי תבערה ועשרה רימונים, ושוגרו לעברה 12 פגזי מרגמה.¹⁴¹ בנייתו של מכושול 'עוטף ירושלים' וחזרתו של צה"ל (מאז מבצע 'חומת מגן') לכפרים ולערים סביב העיר בפעילות מודיעין וסיכול הביא לבלימת גל טרור זה. בתקופות שבהן סבלה ירושלים מטרור, נפגעו קשות ענפי התיירות, התעשייה והמסחר בעיר.

במשך שנים נתפש בישראל הטרור הפלסטיני כמטרד או כסיכון ביטחוני שוטף, ולא כסיכון אסטרטגי. מציאות זו השתנתה זה מכבר. האינתיפאדה וטרור הפנים הביאו את ישראל לחתימה על הסכמי אוסלו; לשינוי עמדותיה המובהקות והמסורתיות; להפסד נכסים טריטוריאליים, לסיום ישיבת צה"ל בדרום לבנון ללא הסדר ולהתנתקות מעזה. לא ניתן אפוא להתייחס אל הטרור כאל סיכון ביטחוני שוטף בלבד.

ג. חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור

פיגועים

מאז אוחדה העיר ב-1967 נקטה ישראל מדיניות שנועדה לצייר את מזרח ירושלים באור שונה מהגדה, ואף ליצור בעיר מציאות שונה.¹⁴² בירושלים מילאה המשטרה את תפקיד הנציג הביטחוני מטעם הריבון ולא הצבא. בבירת ישראל נזהרו המשטרה ומג"ב, ב-20 השנה הראשונות לאחר מלחמת ששת הימים, מלעשות שימוש באמצעי של עוצר. בבירה גם לא נעשה ניסיון לשבור שביתות מסחר, והפגנות ערבים פוזרו בגז מדמיע ולא בירי אש חיה. בכל הודעות הממשלה, ובייחוד באירועים רשמיים שארגנה עיריית ירושלים, נעשה מאמץ מופגן להמחיש את מה שכונה: השגרה הריבונית של ישראל בירושלים. כך למשל הפכו במהלך שנות ה-70 טקסי חנוכת מרכז רפואי בשייח ג'ראח או חנוכת גן שעשועים בסילוואן לאירועים הסברתיים.

הבדלים אלה התבררו בדיעבד כמציאות מאולצת. הם נמחקו לחלוטין כשפרצה האינתיפאדה הראשונה בסוף שנות ה-80. טדי קולק, ראש העיר המיתולוגי של ירושלים, אמר באותם ימים בפעם הראשונה כי "הדו-קיום מת".

גם לאחר שהתפוגגו ההבדלים שישראל ביקשה להדגיש בין מזרח ירושלים לבין שטחי איו"ש, עדיין היה חלקם של ערביי מזרח ירושלים בטרור קטן יחסית, וישראל ניסתה לשמר דפוסי התנהלות

141 שם. על בסיס נתוני צה"ל והמשטרה.

142 נדב שרגאי. הר המריבה. המאבק על הר הבית. יהודים ומוסלמים דת ופוליטיקה. כתר. 1995. עמ' 340-343.

זירת הפיגוע בבית הכנסת בהר נוף, 18 בנובמבר 2014. טליתות וספרי קודש מוכתמים בדם. שני מחבלים רצחו ארבעה מתפללים ושוטר. חלקם של תושבי מזרח ירושלים בטרור גדל בשנים האחרונות, אך בזכות השליטה הביטחונית הישראלית בשכונות הערביות סוכלו מאות פיגועים ורק עשרות בוצעו. (צילום: קובי גדעון, פלש 90)

שונים מול ערביי מזרח העיר. באופן יחסי מיעטו ערביי מזרח ירושלים לקחת חלק בפעולות טרור. להערכת גורמי ביטחון, הדבר נבע מהעובדה שערביי העיר נהנו משורה של הטבות חומריות, שאותן חששו לסכן או להפסיד: זכות לקבלת קצבאות ילדים, קצבת נכות, דמי אבטלה, ביטוח סיעודי, קצבת זקנה, קצבת שארים, זכאות לשירותי בריאות בהתאם לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, זכות לקבלת גמלת הבטחת הכנסה, זכות להשתתף בבחירות לעיריית ירושלים (זכות שאותה העדיפו שלא לנצל), וכן אפשרויות תעסוקה מגוונות יותר, דמוקרטיה וחופש ביטוי ותנועה חופשית בכל חלקי העיר ומדינת ישראל.

במהלך האינתיפאדה השנייה ותקופת הפיגועים הקשים בירושלים השתנתה גם מציאות זו. על פי דו"ח מרכז המידע למודיעין ולטרור מדצמבר 2004, "מאז תחילת שנת 2004 ועד מחצית נובמבר בלבד נעצרו 49 פלסטינים תושבי מזרח ירושלים ותושבי 'העוטף' שהיו מעורבים בפעילות טרור". גם בשנים קודמות של האינתיפאדה השנייה נעצרו עשרות רבות מערביי מזרח העיר שהיו מעורבים בטרור, בסה"כ יותר מ-200. עיקר פעילות הטרור בה היו מעורבים 'הירושלמים' הוכוונה בידי תשתיות הטרור של חמאס בחברון וברמאללה ובידי תשתית טרור מבית לחם. באזור ירושלים

בלטה שכונת אבו דיס, שתושבים המתגוררים בה היו מעורבים במרבית התארגנויות הטרור בשנות הפיגועים הקשות בירושלים. להערכת גורמי ביטחון, אחד הגורמים שתרמו לכך היה מיקומה של מכללת אבו דיס, שהיוותה 'כור היתוך' ומקום מפגש בין 'ירושלמים' לפלסטינים מ'השטחים'.

עיקר מעורבותם של 'הירושלמים' ותושבי 'העוטף' בטרור היה בתפקידי סייענות: איסוף מודיעין ובחירת היעדים הפוטנציאליים לפיגועים, תוך ניצול היכרותם עם העיר, על רקע עבודתם, מגוריהם או לימודיהם בה, והובלת המפגע ליעד.¹⁴³

בדו"ח סיכום שהוציא אגף התקשורת במשרד רהמ"ש לסיכום שנת 2003 נכתב בין היתר: "ערביי מזרח ירושלים המשיכו להסתמן כגורם משמעותי בהוצאתם לפועל של פיגועי הרג המוני בישראל, בדגש על ירושלים, בעיקר בהכוונת תשתיות הטרור ביהודה. החמאס בלט כארגון המוביל בגיוס ובהפעלה של ערביי מזרח ירושלים אשר נטלו חלק ב-5 פיגועי התאבדות בישראל (בהם נהרגו 64 ישראלים). ערביי מזרח ירושלים היו מעורבים במכלול ההיבטים המבצעיים הנוגעים להוצאת הפיגוע: ביצוע פיגועים, איסוף מודיעין, קליטה ושיגור של מפגעים ואיתור וגיוס של פעילים".

כך, למשל, נעצרו בספטמבר 2003 שלושה תושבי מזרח ירושלים, אשר הוצאו לפועל מטעם החמאס את פיגוע ההתאבדות בקו 2 בירושלים חודש קודם לכן. בפיגוע נהרגו 23 אזרחים ישראלים ונפצעו כ-120 נוספים. חברי החוליות שביצעו את הפיגועים הקשים (עשרות הרוגים) בקפה מומנט בירושלים (אוגוסט 2002), במועדון בראשון לציון (מאי 2002), באוטובוס בגבעה הצרפתית (מאי 2003), באוטובוס ברחוב יפו (יוני 2003), בחיפה (מארס 2003) ובפיגועים קשים נוספים, הובלו ליעדיהם על ידי סייענים מזרח ירושלמים. את פיגוע הירי לעבר מחסום בדרום מזרח ירושלים, בו נפצעו שני מאבטחים ישראלים (מאי 2007), כבר ביצעו שני פעילי חמאס ממזרח ירושלים, מאזור ג'אבל מוכאבר, בעלי תעודות זהות ישראליות.¹⁴⁴

בדו"ח מודיעין מלפני שנים אחדות מתואר כיצד הפכו תושבי מזרח ירושלים יעד מועדף לגיוס עבור ארגוני הטרור, וזאת נוכח יתרונותיהם הבלטים: היכרותם את השטח, יכולת היטמעות בסביבה ישראלית ויכולת תנועה חופשית בתוך ישראל. ערביי מזרח העיר מחזיקים תעודות זהות ישראליות ורישיונות רכב ישראלים, והדבר מקנה להם חופש תנועה וגישה קלה ליעדים רבים. הם מעוררים חברתית וכלכלית עם יהודים, אך יחד עם זאת ממשיכים להיות בעלי זיקה ונאמנות חזקה לרשות הפלסטינית.¹⁴⁵

עשרות פיגועים קשים בוצעו גם בשנים האחרונות על ידי טרוריסטים תושבי מזרח ירושלים. נזכיר בקצרה רק אחדים מהם: פיגוע ההרג בישיבת מרכז הרב בירושלים במרץ 2008, בו נרצחו

143 דו"ח המרכז למורשת המודיעין מיום 1.12.2004.

144 הודעות משטרה ושב"כ בעניין זה.

145 תיאור דומה של הזיקה החזקה בין ערביי מזרח ירושלים לרשות הפלסטינית מסר השר לביטחון פנים אבי דיכטר ביום עיון על שלמות ירושלים, שהתקיים במכון לנדר בתחילת דצמבר 2007.

שמונה תלמידים ועשרה נפצעו. את הפיגוע ביצע עלא' האשם אבו אדהים, תושב ג'אבל מוכאבר, שבדרום מזרח ירושלים; פיגועי הדריסה שביצעו בירושלים ביולי 2008 ע'סאן אבו טיר, בן 22, תושב אום טובא שבדרום מזרח ירושלים, וחסאם תייסיר אבראהים דוויאת, בן 30, תושב צור באהר, שבדרום מזרח ירושלים. בשני פיגועים אלה נהרגו שלושה אזרחים ו-68 נפצעו.

שנת 2008 צוינה על ידי שירות הביטחון הכללי כשנת מפנה בכל הנוגע למעורבותם של תושבי מזרח ירושלים בטרור, ובאותה עת נמסר כי במהלך המחצית הראשונה של אותה שנה נעצרו 71 פלסטינים תושבי מזרח ירושלים שנחשדו במעורבות בפעילות טרור, לעומת 37 פלסטינים שנעצרו במהלך כל שנת 2007¹⁴⁶ ביולי 2008 נעצרה קבוצה מתושבי מזרח ירושלים, חלקם סטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים, שתכננו להקים תשתית של ארגון אל קאעדה ולבצע פיגועים בישראל. אחד העצורים בחן אפשרות להפיל את מסוקו של נשיא ארה"ב בעת ביקורו בישראל.¹⁴⁷ העצורים ממזרח ירושלים היו תושבי בית חנינא, העיר העתיקה, ג'אבל מוכאבר ומחנה הפליטים שועפט.

בראשית מרץ 2009 ביצע תושב בית חנינא שבמזרח ירושלים, מרעי אל רדיירה, פיגוע דריסה נוסף בשדרות בגין בירושלים. שני שוטרים נפצעו קל.¹⁴⁸ באביב 2010 התרחשו בירושלים כמה אירועי ירי ותקיפה לעבר שוטרים ואזרחים ישראלים (ללא נפגעים), שביצעו שלוש חוליות ממזרח ירושלים.¹⁴⁹

פיגועי הטרור האחרונים במחצית השנייה של שנת 2014, שבוצעו כחלק ממסכת הטרור והאלימות של 'האינתיפאדה הירושלמית' ממחישים אף הם היטב את מעורבותם של ערביי מזרח ירושלים בפעולות טרור. הנה, שוב, דוגמאות אחדות: ב-4 באוגוסט ביצע מוחמד ג'עביס, תושב ג'אבל מוכאבר שבמזרח ירושלים, פיגוע דריסה בטרקטור שבו רצח אדם ופצע חמישה; ב-25 באוקטובר ביצע עבד אל-רחמן שלודי, תושב סילוואן שבמזרח ירושלים, את פיגוע הדריסה בתחנת הרכבת הקלה סמוך למטה הארצי של המשטרה בירושלים, פיגוע בו נהרגו התינוקות בת שלושת החודשים חיה זיסל ברון וקארן ימימה מוסקרה באררה, עולה חדשה בת 20 מאקוודור; ארבעה ימים לאחר מכן, ב-29 באוקטובר, ירה מועתז ח'ג'אזי משכונת אבו תור ביהודה גליק ופצע אותו קשה מאד. ח'ג'אזי חוסל למחרת היום בפעולה משותפת של המשטרה ושב"כ; ב-5 בנובמבר ביצע אברהים אל-אכרי, פעיל חמאס משועפט, פיגוע דריסה ליד המטה הארצי בירושלים, בו נרצחו שני בני אדם ומספר בני אדם נפצעו קשה. אל-אכרי נורה למוות על ידי לוחמי מג"ב; ב-18 בנובמבר ביצעו 2 מחבלים, ר'אסן ועודאי אבו ג'מאל, שני בני דודים המתגוררים בשכונת ג'אבל מוכאבר במזרח ירושלים, טבח בבית כנסת 'קהילת בני תורה' בשכונת הר נוף בירושלים ורצחו 4 מתפללים ושוטר אחד, קודם שחוסלו על ידי כוחות הביטחון.

146 פרטים על כך ראו באתר מרכז המידע למודיעין וטרור בקישור: <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/18435>

147 ראו באתר מרכז המידע למודיעין וטרור בקישור: http://www.terrorism-info.org.il/data/pdf/PDF_08_190_1.pdf

148 <http://news.walla.co.il/item/1446761>

149 ראו באתר השב"כ: <http://www.shabak.gov.il/publications/publications/pages/shotef210610.aspx>

סיכולים

הנה כי כן, מוטיבציה בקרב תושבים במזרח ירושלים לביצוע פיגועים בירושלים קיימת בשפע. שרשרת הפיגועים והשיעור הגדל של ערביי מזרח ירושלים הנוטלים בהם חלק מוכיחה זאת. עם זאת, מספר רב יותר, פי כמה, של פיגועים נמנע וסוכל, קודם שהוצאו אל הפועל. מדובר במאות רבות של סיכולים ומעצר מחבלים בשכונות ובכפרים של מזרח ירושלים, קודם שהללו הוציאו אל הפועל את זממם. סיכולים אלה לא היו אפשריים ללא נוכחות מודיעינית וביטחונית ישראלית במקומות אלו. חלוקת העיר לא הייתה מאפשרת נוכחות מודיעינית וביטחונית מסוג זה, וכפי שכבר ציינו, אף לא הייתה מוחקת את המשך האינטרס והמוטיבציה של חלקים גדולים בציבור הפלסטיני להמשיך ולהוציא פיגועים אל הפועל.

הנה דוגמאות אחדות לסיכולים מוצלחים מסוג זה, שהם תוצאה ישירה של שליטה מודיעינית וביטחונית בשכונות ובכפרים, שמהם מבקשים חסידי החלוקה להיפרד: בספטמבר 2004 סוכל פיגוע התאבדות שתכנן לבצע שוטף הכלים הפלסטיני של בית הקפה 'פילטר' בירושלים; בקיץ 2011 נעצרה חוליית טרור שתכננה פיגועים וחיטופות. בין חבריה היו כמה תושבי מזרח ירושלים וביניהם נאצר אבו חדיר, תושב שועפט שבצפון ירושלים, ווליד חבאס, תושב כפר עקב שבצפון ירושלים; במאי 2012 סיכל השב"כ התארגנות טרור בסילוואן, שחבריה תכננו לחטוף חיילים ולהשליך מטעני צינור; באותו חודש נחשפה התארגנות של החזית הדמוקרטית בכפר עיסוויה הצמוד להר הצופים; במרץ 2012 נעצרו ארבעה צעירים מהכפר א-טור, בחשד שתכננו פיגועים ופגיעה ביהודים; בינואר 2014 עצר השב"כ שני תושבי מזרח ירושלים שתכננו לבצע ירי אל אוטובוס נוסעים ולפוצץ משאית תופת בירושלים. חוליה זו תכננה לבצע פיגוע תופת סימולטני בבנייני האומה בירושלים ובבניין שגרירות ארה"ב ברחוב הירקון בת"א; בספטמבר 2013 הותר לפרסום דבר מעצרו של חברי תשתית חמאס מרמאללה ומירושלים, שתכננו פיגוע רב נפגעים במרכז הקניות 'ממילא' בירושלים. בין העצורים היה מחמוד אבו סנינה, תושב הכפר ענתה שבמזרח ירושלים, שעבד בעיר העתיקה, וכן תושב מחנה הפליטים שועפט; באפריל 2014 נחשפה חוליית טרור נוספת מהכפר עיסוויה ובמהלך האינתיפאדה הירושלמית סוכלה העברת משלוח זיקוקין גדול למזרח ירושלים. המשלוח היה מיועד לתושב מזרח ירושלים והוא היה אמור לשדרג משמעותית את יכולתם של מארגני המהומות במזרח העיר.

היפרדות משכונות וכפרים במזרח ירושלים, מזהירים גורמי ביטחון, עלולה להביא בסבירות גבוהה להתרופפות או לאיבוד שליטה בתוך השכונות והכפרים במזרח ירושלים וב'עוטף ירושלים', עד כדי אובדן יכולת הסיכול של פיגועים היוצאים מאזורים אלה, או הנעזרים בתושבי אזורים אלה, וכן - לפגוע ביכולת איסוף המודיעין שם.¹⁵⁰ נטישה דומה של ערים וכפרים באזורי אי"ש הביאה בעבר לעלייה

150 דוגמא אחת מני רבות לסיכול פיגוע כתוצאה משליטה של צה"ל באזור ירושלים היא חשיפת התכנית לפיצוץ רכבת בקו ירושלים-ת"א. פורסם בעיתונות הישראלית ביום 17.1.2008.

במספר הפיגועים נגד מטרות ישראליות סמוכות. הדוגמא הקלאסית לכך היא העיר בית לחם, הצמודה לירושלים מדרום. ישראל נכנסה ויצאה מבית לחם פעמים רבות בשנים עברו. בכל פעם שצה"ל פינה את העיר עלה גרף פיגועי הטרור שיצאו מהעיר לעבר ירושלים, ובכל פעם שצה"ל חזר אליה - ירד גרף הפיגועים בבירה. מומחי מרכז המידע למודיעין וטרור ערכו בראשית שנות ה-2000 בדיקה השוואתית בין רמת הטרור בירושלים כשצה"ל שלט ביטחונית בבית לחם לבין רמת הטרור בירושלים כשהשליטה הביטחונית במקום הופקדה בידי הרשות הפלסטינית. מפאת חשיבות הדברים, נביא את תוצאות ההשוואה הזאת כלשונן, במסגרת הטבלה, כפי שהוצגה על ידי מומחי 'המרכז':

אפיון התקופה התאריך פיגועי התאבדות שבוצעו מבית לחם

אפיון התקופה	התאריך	פיגועי התאבדות שבוצעו מבית לחם
שליטה ביטחונית פלסטינית	ספטמבר 2000-אפריל 2002 (מבצע 'חומת מגן')	פיגועי התאבדות בהם נהרגו ונפצעו מאות ישראלים יצאו מבית לחם
שליטה ביטחונית ישראלית	מבצע 'חומת מגן': אפריל 2002-15 במאי 2002	0 פיגועי טרור
שליטה ביטחונית פלסטינית	15.5.2002-26.5.2002	ב-22.5.2002 מחבל מתאבד מארגון הפת"ח בבית לחם פוצץ עצמו במדרחוב בראשון לציון. 2 ישראלים נהרגו ו-36 נפצעו
שליטה ביטחונית ישראלית	27.5.2002	כוחות הביטחון הישראליים נכנסו לבית לחם ועצרו חולייה של פעילי 'המודיעין הכללי' מבית לחם, אשר התכוננה לבצע פיגוע מכונית תופת נגד יעדים ישראליים
שליטה ביטחונית פלסטינית	תחילת יוני 2002-19.06.2002	ב-18.6.2002 מחבל מתאבד מארגון החמאס בבית לחם פוצץ עצמו באוטובוס אגד בצומת פת בירושלים. 19 ישראלים נהרגו ו-50 נפצעו
שליטה ביטחונית ישראלית	19.06.2002-20.08.2002	ב-30.07.2002 פוצץ עצמו מחבל מתאבד מארגון הפת"ח בבית לחם ליד דוכן פלאפל ברחוב הנביאים בירושלים. 5 נפצעו קל
שליטה ביטחונית פלסטינית	20.08.2002-22.11.2002	ב-21.11.2002 פוצץ עצמו מחבל מתאבד מארגון החמאס בבית לחם באוטובוס אגד בשכונת קריית מנחם בירושלים. 11 ישראלים נהרגו ו-45 נפצעו
שליטה ביטחונית ישראלית	01.07.2003-22.11.2002	0 פיגועי התאבדות. כוחות הביטחון הישראליים חשפו תשתית חמאס אשר עמדה להוציא פיגועי תופת נגד יעדים ישראליים
שליטה ביטחונית פלסטינית	1.07.2003-עד סוף פברואר 2004	תשתית הטרור בבית לחם שוקמה על רקע טיפול שטחי ובלתי אפקטיבי של מנגנוני הביטחון הפלסטיניים. תשתיות הטרור בבית לחם פועלות להוצאת פיגועים באין מפריע. הבולטים שבהם: פיגוע ההתאבדות באוטובוס בקו 14 בירושלים (22.02.2004) ופיגוע ההתאבדות באוטובוס בקו 19 בירושלים (29.01.2004)

מן ההשוואה ניתן לראות בבירור כי פיגועי ההתאבדות אשר יצאו מבית לחם בוצעו בזמן שהשליטה הביטחונית בעיר הייתה בידי הפלסטינים, בעוד שבתקופה שבה השליטה הביטחונית בעיר הייתה בידי ישראל כמעט ולא היו פיגועי התאבדות שיצאו מבית לחם. פינוי כפרים ושכונות בתוך ירושלים עלול להביא חלילה לפגיעה דומה ביכולות גורמי הביטחון ולעלייה במספר הפיגועים בתוך העיר. צפויה גם פגיעה ביכולת ובקצב פענוח פיגועים, כתוצאה ממגישות נמוכה יותר לשכונות אלה ומנגישות נמוכה למודיעין שם.

ד. התקדימים: טרור ירי לעבר שכונות יהודיות בירושלים

הסכנה הביטחונית המוחשית ביותר כתוצאה מחלוקת ירושלים היא של ירי נק"ל מהשכונות הערביות על השכונות היהודיות הצמודות להן.

ב-28 בספטמבר 1995 חתמו ראש ממשלת ישראל יצחק רבין ויו"ר אש"ף יאסר ערפאת על הסכם אוסלו ב', אשר היווה את סיום השלב הראשון של תהליך המשא ומתן בין ישראל לאש"ף והעניק לפלסטינים שלטון עצמי בערים הפלסטיניות בגדה וברצועה וכן ב-450 כפרים פלסטיניים. בתמורה, הכירה לכאורה ההנהגה הפלסטינית בזכות קיומה של מדינת ישראל והתחייבה, לכאורה, לחדול מהשימוש בטרור. אחת העיירות שהועברה לפלסטינים והוגדרה כשטח איי, שבו הן הסמכויות האזרחיות והן הביטחוניות נמסרו כולן לפלסטינים, הייתה בית ג'אלה. בית ג'אלה שוכנת מחוץ לגבול השיפוט של ירושלים, אך נושקת לשכונת היהודית גילה, שבתחום שיפוט העיר.

עם פרוץ האינתיפאדה השנייה החל ירי מבית ג'אלה לעבר בתי התושבים היהודיים הנושקים לה בשכונת גילה הסמוכה. הירי החל בספטמבר 2000 ונמשך לסירוגין עד שנת 2005. לעתים היו אירועי הירי רצופים ונמשכו מדי יום במשך כמה חודשים. לעתים חדלה האש לפרק זמן של שבועות אחדים, ואז חודשה שוב. הירי בוצע בשעות היום ובשעות הלילה, תוך כוונה לשבש ככל שניתן את חיי התושבים. **היורים ונשקיהם נהנו מעורף אזרחי וביטחוני אוהד, בזכות הרצף הטריטוריאלי בין בית ג'אלה לבין שטחי איי נוספים, דוגמת בית לחם, בית סאחור או מחנה הפליטים דאהיישה.** הם יכלו להגיע לעמדות הירי שלהם על שכונת גילה בכל שעה שבה חפצו, ולסגת לעומק השטח הפלסטיני בכל עת אחרת שבה חפצו. ברצף הפלסטיני הזה שלטו הפלסטינים שליטה אזרחית וביטחונית, בעוד שצה"ל וזרועות הביטחון של ישראל היו מנועים על פי ההסכמים עם הפלסטינים מלהגיע אליו.

מהירי על גילה נפצעו עשרות, רובם באורח קל ומיעוטם באורח קשה. אלפים לקו בחרדה, ובהם ילדים רבים. עיקר הפגיעה הייתה בשיבוש סדרי החיים של התושבים, שחששו לצאת מבתיהם

וחלקם עזבו את דירותיהם עד יעבור זעם. באותה תקופה הושבתו כמה פעמים בית הספר גילה ב', הרואה, גילה ד' וגני הילדים בסביבה. חלק מהתושבים ומהמוסדות מיגנו את בתיהם בשקי חול. פגיעה משמעותית נוספת הייתה סמלית: שכונה מרכזית בבירת ישראל נמצאת תחת אש במשך כמה שנים. במהלך תקופה זו היו התרעות על ירי מרגמות לעבר השכונה, וכמה פעמים אף נורו לעברה פצצות מרגמה. במארס 2002, לדוגמא, נפלה פצצת מרגמה בשיפולי רחוב האנפה, אך למרבה המזל לא התפוצצה.

ישראל ניסתה להתמודד עם מציאות זו בכמה דרכים, אך התקשתה בכך מאד:¹⁵¹

1. פעילות של צה"ל בתוך בית ג'אלה שבשטח איי: פעילות זו התבצעה תחת מגבלות מוסריות ומדיניות. בית ג'אלה היא עיירה נוצרית, בה שוכנים מוסדות דת, חינוך וכנסיות, ולעתים בוצע הירי מתוך בניינים אלה. צה"ל השתדל שלא לפגוע במוסדות דת וחינוך ונזהר מפגיעה באוכלוסייה. ככלל, תושבי בית ג'אלה, שרבים מהם עזבו את דירותיהם, הסתייגו מהירי שבוצע מתוך בתיהם על ידי חוליות טרור שהשתלטו עליהם. העולם המערבי וארה"ב עקבו מקרוב אחרי פעילותה של ישראל באזור מאוכלס זה, והגבילו אותה. לעתים התקבלו החלטות מבצעיות תחת אילוצים מדיניים.
2. ישראל מיגנה מאות רבות של בתים בשכונת גילה: עד מארס 2002 מוגנו חלונות ב-950 דירות ברחוב האנפה, אך אז התברר שעוד 700 דירות לא ממוגנות נפגעות מהירי. על רקע זה הורחבו מדי כמה חודשים גזרות המיגון.
3. הוקמה חומת אבן, בניסיון למנוע ולהפחית את הפגיעות, ובעיקר כדי להקנות תחושת ביטחון לתושבים.
4. שירותי הרווחה של עיריית ירושלים תוגברו והופעלו על בסיס יומי מול התושבים, בניסיון להרגיע, להעניק עזרה ולפתור בעיות קבועות או מזדמנות.

באותן שנים התרחשו בירושלים עוד מספר אירועי ירי לעבר שכונות ואתרים נוספים בירושלים. להלן דוגמאות לאירועים מסוג זה:¹⁵²

1. ב-1.12.2000 נורו יריות לעבר אוטובוס שנסע על גשר בשכונת פסגת זאב, סמוך לצומת הגבעה הצרפתית בירושלים. איש לא נפגע. בסריקות שנערכו בבית חנינא שבתחומי ירושלים התגלה לצד אחד הכבישים נשק אוטומטי מסוג קלצ'ניקוב שממנו בוצע הירי.

151 הנתונים על האירועים בגילה לקוחים ממנהלת גילה, מעיריית ירושלים, מקטעי עיתונות מאותה תקופה, מהודעות רשמיות של דובר צה"ל ומשטרת ישראל ומהיכרות קרובה עם האירועים.

152 התייעוד מבוסס על רישומי משטרה ופרסומים באתרי האינטרנט של העיתונים היומיים: הארץ, ידיעות אחרונות ומעריב.

התפרעויות בשועפט לאחר רצח הנער הפלסטיני, מוחמד אבו-חדיר. יולי 2014. במהלך האינתיפאדה הירושלמית היו אירועי ירי בודדים משועפט לעבר פסגת זאב. השליטה הביטחונית הישראלית במקום הביאה להפסקתם. לעומת זאת, אירועי הירי מבית ג'אלה לכיוון גילה בראשית שנות ה-2000 נמשכו ארבע שנים, מכיוון שהעיירה נמסרה לפלסטינים. (צילום: סלימן קהאדר, פלש 90)

2. ב-19.8.2001 נפצעו ילדה בת 6 וצעיר בן 20 מירי לעבר אוטובוס אגד שנסע על כביש פסגת זאב. הירי בוצע מגבעה סמוכה.
3. ב-18.10.2001 ירתה חוליית מחבלים, כולם תושבי ג'אבל מוכאבר שבמזרח ירושלים, כמה צרורות לעבר תחנת משטרת עוז ולעבר בתים בשכונת ארמון הנציב. גם ב-6 לאותו חודש ירתה החוליה לעבר ניידת משטרה באזור. הארבעה, שנתפשו בדצמבר 2002, הודו כי תכננו גם לבצע פיגוע ירי באוטובוס הנוסע משכונת ארמון הנציב לעבר ג'אבל מוכאבר.
4. ב-19.9.2004 נורו יריות לעבר רחוב יצחק ניסים בשכונת הר חומה. קליע חדר לדירה וגרם נזק קל. הירי בוצע כנראה משכונת אום טובא.

בניגוד לירי הרצוף מבית ג'אלה שבשטח איי, נותרו אירועי ירי אלה בגדר אירועים בודדים, מכיוון שהם התרחשו בתוך השטח שבריבונות ובשליטה ישראלית, בתוך תחומי ירושלים.

הנגישות הביטחונית והמודיעינית של ישראל לשטחים אלה הייתה מיידית ורצופה, והדבר מנע מהיורים לפעול כדרך שפעלו היורים מבית ג'אלה, שאליה לא הייתה לישראל גישה ביטחונית ומודיעינית זמינה, מיידית ורצופה.

המחשה נוספת של ההבדל בין אפשרות הטיפול בירי נק"ל מאזורים שבשליטה ישראלית לבין אזורים שבשליטה פלסטינית גולמה באירועי הירי הבודדים ממחנה הפליטים שועפט שבצפון ירושלים לעבר בתים בשכונת פסגת זאב. אירועי ירי אלה, שבהם לא היו נפגעים בנפש, התרחשו במחצית השנייה של שנת 2014, במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית'.

מחנה הפליטים שועפט נותר מחוץ לגדר הביטחון ולתוואי עוטף ירושלים, אולם בריבונות פורמלית ישראלית. מבחינות רבות הפך השטח לאקס טריטוריה ישראלית ולשטח הפקר, שבו הריבונות הישראלית חלה באופן פורמלי, אולם זרועות השלטון השונות נמנעות מלהגיש שירותים לתושבים או לאכוף את סמכויותיהן שם. עם זאת, זרועות הביטחון הישראליות הוסיפו לקיים במקום נוכחות ביטחונית מינימלית באמצעות 'משמר הגבול' ונוכחות מודיעינית משמעותית. כשהחלו אירועי הירי הבודדים ממחנה הפליטים שועפט לעבר פסגת זאב, הועמקה ועובתה הנוכחות הביטחונית והמודיעינית הישראלית במקום.

גם במקרה של מחנה הפליטים שועפט, כמו ברצף המבונה שמאחורי בית ג'אלה, סייעה אוכלוסייה אוהדת ליורים למצוא מקלט ולהסתיר את נשקיה. גם במקרה של מחנה הפליטים שועפט, סיפק הרצף בין המחנה, שהגדר הוציאה אותו דה-פקטו מירושלים, לבין פרברי רמאללה עומק אזרחי אוהד, שאליו ניתן היה להימלט. היעדר מחסום ישראלי אפקטיבי בין שועפט שמעבר לגדר ההפרדה לבין שטחי יהודה ושומרון הקלו על היורים. למרות זאת העובדה שהמקום נותר בידי ישראל, אפשרה לכוחות הביטחון לפעול במקום ביתר חופשיות ולהביא לכך שאירועי הירי נותרו בודדים ולא התפתחו לכדי מסכת ירי רצופה ומשמעותית יותר בנוסח האירועים בין בית ג'אלה לגילה.

אירועי הירי ממחנה הפליטים שועפט לעבר פסגת זאב התרחשו בעיקר בחודשים אוגוסט-אוקטובר 2014. מכוניות ובתים פרטיים בודדים נפגעו באורח קל ברחובות יוסף נדבה, אליהו מרידור, חיים גבריהו ויואל פרידלר. התושבים בקו הבתים הראשון תלו כביסה מאחורי מסתור ומגן.¹⁵³ בשבת, ה-23 באוגוסט פגע כוח צלפים ישראלי במחבל שירה לעבר בתים בפסגת זאב ופצע אותו קשה. הפצוע הועבר באמבולנס של הסהר האדום לבית החולים הדסה עין כרם.¹⁵⁴ ב-7 ביולי, בראשית גל האלימות, התרחש אירוע ירי בודד גם באזור הכפר ג'אבל מוכאבר

153 ראו למשל תמונה ותיעוד על כך בעיתון **ידיעות ירושלים** מיום 12.9.2014. אלישע בן קימון. 'בגלל פחד מיריות: תולים כביסה מאחורי מגינים'.

154 'נפצע קשה מחבל שירה לעבר פסגת זאב'. עדו בן פורת. 24.8.2014. אתר ערוץ 7.

שבדרום ירושלים, כשיריות נורו לעבר בתים בשכונת נוף ציון הסמוכה לכפר. כוח משטרה שהגיע למקום איתר חמישה תרמילי אקדח.¹⁵⁵ במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית' נורו זיקוקין לעבר בתי התושבים היהודים ברחוב שמואל נקר, זאת בנוסף לידוויי אבנים והשלכת בקבוקי תבערה באזור. גם אלה יצאו מתחומי הכפר ג' אבל מוכאבר.

ה. העתיד: אפשרות חשיפה רחבה לטרור וירי בעקבות חלוקה

נשק קל מצוי כיום בידי הפלסטינים הן רשמית ובצורה מוסדרת, והן בצורה לא מוסדרת. רובי קלצ'ניקוב, אם-16 וגליל מצויים הן בידי החמאס והג'יהאד האסלאמי והן בידי מנגנוני הרשות הפלסטינית. הפלסטינים מחזיקים גם במקלעים (בעיקר רוסיים) שטווח הירי שלהם רחוק יותר, עד 1.5 ק"מ. גורמים צבאיים מעריכים שבסך הכל מחזיקים היום הפלסטינים בגזרת איו"ש ב-15-20 אלף קנים, רובם רובים ומיעוטם מקלעים. גם גורמים עבריינים ופיליפיים מחזיקים נשקים מסוג זה,¹⁵⁶ ופלסטינים משיגים כלי נשק גם כתוצאה מגניבות וסחר עם עולם הפשע הישראלי.¹⁵⁷

במקרה של היפרדות וחלוקת ירושלים, והעברת כל השטח ביו"ש, עד הקו העירוני החדש, לשליטת הרש"פ - לא צפוי קושי אמתי להעביר את כלי הנשק הללו וכדוגמתם מעומק השטח ביו"ש לתחומי 'עוטף ירושלים', ומשם לשכונות ולכפרים שבמזרח ירושלים. מדובר במרחב מבונה בחלקו, ללא מכשולים או מחסומים עד לקו השיפוט העירוני. כך אירע בעבר גם בבית ג'אלה, בבית חנינא, במחנה הפליטים שועפט ובמקומות נוספים.

המציאות הקיימת בירושלים היא של רצף עירוני צפוף, יהודי וערבי, המעורב זה בזה. המרחקים שבין רבות מהשכונות היהודיות בעיר לבין שכונות ערביות המועמדות ל'היפרדות' הם מרחקים שבטווח נק"ל - בין עשרות לבין מאות מטרים, ובוודאי שבטווח מקלע.

יש לקחת בחשבון - בייחוד על רקע התקדימים של ירי ממושך מבית ג'אלה על גילה ושל פוטנציאל אש הנק"ל משועפט על פסגת זאב, כפי שהומחש במחצית השנייה של שנת 2014 - אפשרות של שימוש נרחב בנק"ל נגד שכונות יהודיות בעיר בנקודות חיכוך וקרבה רבות לאורך כל קו החלוקה המתוכנן, שאורכו המשוער הוא 46 ק"מ. בגילה, אגב, בוצע הירי מבית ג'אלה, שכונה הצמודה אליה מחוץ לתחום

155 ידיעות ירושלים. 'השבוע שהיה'. 11.7.2014. עמ' 46.

156 דיווח של גורם ביטחוני.

157 ראו למשל דיווח באתר וואינט של טובה דדון וחנן גרינברג מיום 6.2.2006: 'מבוכה בצה"ל: עשרות כלי נשק נגנבו מבסיס', או דיווח באתר מאקו מיום 17.1.2013 של שמעון איפרגן: 'נשק חם' - על תעשיית הברחות הנשק הלא חוקי.

השיפוט של ירושלים, הן באמצעות נק"ל והן באמצעות מקלעים מסוג p.p.k. הירי באמצעות המקלע בוצע לא פעם גם מתוך בית לחם, ובשל הטווח הארוך שלו - הצליח להגיע עד גילה.

אחת הדרכים לצמצם פגיעות נק"ל בשכונות יהודיות בשעת עימות היא לבנות חומה נגד ירי שתחצוץ בין שתי האוכלוסיות. גם מרבית מצדדי ההפרדות/חלוקה, אינם תומכים בכך. אפילו תוקם חומה שתפקידה לחסום ירי, במקרים רבים היא לא תהיה יעילה, מכיוון שהבתים הפלסטיניים, כמו למשל הבנייה הגבוהה במחנה הפליטים שועפט, נמצאים בטופוגרפיה שולטת וגבוהה יותר.¹⁵⁸ לחומה כמובן לא תהיה השפעה על ירי תלול מסלול, כגון מרגמות וקאסמים, שכבר היום חלק מהפלסטינים מנסים לייצר בתחומי איו"ש. הם אינם מצליחים בכך בשל הנוכחות המתמדת של שב"כ וצה"ל בשטח, אך יציאה של צה"ל מ'עוטף ירושלים' ומשכונות מזרח ירושלים עלולה כמובן לשנות מציאות זו.¹⁵⁹ בעבר הרחוק היו מקרים בודדים שבהם שוגרו קטיושות, או שנעשה ניסיון לשגר קטיושות לעבר ירושלים. אחד מהם התרחש כבר ב-1969.26.8. שלוש קטיושות נורו לעבר העיר. פצצה אחת נחתה ליד גני יהודה, השנייה בקטמון, והשלישית בשדה נטוש. בבית סאחור, שאותה סרקו כוחות צה"ל נתגלו עוד 16 משגרים מוכנים להפעלה.

על שאיפתם ותכניותיהם של חלק מהפלסטינים בגדה בשנים האחרונות, וגם היום, להתמיד בניסיונותיהם להשיג רקטות כדי להפעילן נגד ישראל מתחומי יו"ש (ובמקרה של חלוקת ירושלים ויצירת רצף קרקעי עם יו"ש - גם מירושלים עצמה) ניתן ללמוד מדבריו של צלאח ערורי,¹⁶⁰ ראש מפקדת חמאס בחו"ל, בחודש מאי 2014, לעיתון **אל קדס אל ערבי**. ערורי העריך שם ש'ההתנגדות' ביהודה ושומרון נמצאת בעלייה מתמשכת ובסופו של דבר היא תביא לעימות כולל עם ישראל. **הוא גם הביע תקווה ש'ההתנגדות'**

צלאח ערורי, ראש מפקדת חמאס בחו"ל, היושב בתורכיה. ערורי פועל כדי להשיג איום רקטי על ישראל גם מתחומי יו"ש. (מרכז המידע למודיעין וטרור)

- 158 כך למשל בקצה רחוב נווה יעקב, מול בתים פלסטיניים שולטים הנמצאים במרחק עשרות מטרים.
- 159 כבר בינואר 2004, עם מעצרו של פדל טהא, פעיל חמאס מאזור רמאללה, התברר שארגוני הטרור עוסקים בהעברת הידע שהצטבר ברצועת עזה בנושא הקאסם לשטחי יו"ש. ראו בעניין זה פרסום של שירות הביטחון הכללי: 'סיכום שנות העימות. נתונים ומגמות בטרור', עמ' 24, 25; ראו עוד שם על חשיפת מעבדה לייצור קאסם בביתניה; ראו גם פרסום שב"כ: 'סיכום של 2005, נתונים ומגמות בטרור הפלסטיני', עמ' 3: 'פעילות ארגוני הטרור ביו"ש, לביצוע תשתיות אמל"ח תלול מסלול'.
- 160 צאלח אל ערורי, הוא ליד 1966 מהכפר ערורה (אזור רמאללה) ומשמש כחבר הלשכה המדינית של חמאס. בעבר החזיק את 'תיק האסירים'. צאלח אל ערורי היה ממקימי הזרוע הצבאית של חמאס ביהודה ושומרון בשנות התשעים. הוא נעצר ע"י ישראל בשנת 1992 ונדון לחמש שנות מאסר בנין חברות בארגון טרור. מאז ריצה תקופות מאסר שונות. הוא שוחרר ב-30 במרץ 2010 מהכלא הישראלי במסגרת הסכם שנחתם עמו, לאחר תקופת מאסר של 18 חודשים, וגורש מישראל. הוא עבר לירדן ומשם לסוריה. בסוריה נבחר כחבר הלשכה המדינית של חמאס וכאחראי על 'תיק האסירים', והיה חבר בצוות המשא ומתן של חמאס בעסקת שליט. ב-2011 עבר לתורכיה, המעניקה תמיכה פוליטית, הסברתית וכלכלית לחמאס. בתורכיה הוא נהנה מחופש פעולה ומשם הוא עוסק בהפעלת התארגנויות צבאיות-טרוריסטיות של חמאס ביהודה ושומרון. כיום משמש כראש מרחב יהודה ושומרון במפקדת חמאס בחו"ל (שירות הביטחון הכללי, 19 באוגוסט 2014).

סכנת החלוקה והחשיפה לירי נק"ל: גן שעשועים בתלפיות מזרח הנושק לרחוב אבו רביע בג'אבל מוכאבר.
(צילום: אריאל שרגאי)

ביהודה ושומרון תצליח להשיג רקטות. כאשר נשאל האם הדבר אפשרי, אמר כי ברצועת עזה יוצרו רקטות תחת מצור ועל כן גם ביהודה ושומרון יוכלו להתגבר על כל הקשיים ולייצר רקטות. עוד אמר ערורי כי במלחמה חדשה נגד ישראל יהיו "הפתעות" וכי כל סבב עימות עתידי יהיה שונה מקודמיו מפני שחמאס אינה מפסיקה לפתח את יכולותיה.¹⁶¹

גורם נוסף שמצהיר בגלוי על כוונתו לחמש את 'הגדה' בטילים ולייצר איום רקטי על ישראל גם משטחי יהודה ושומרון היא איראן, בת בריתו של חמאס, שכידוע כוחו בגדה רב.¹⁶² הקשרים בין איראן לחמאס רשמיים וגלויים לעין. גם המטרה המוצהרת של טהרן - השמדת ישראל - אינה סוד. מנהיגיה חוזרים ומדברים על כך מדי כמה חודשים. הסכנה שאיראן תגיע לא רק לעזה, שם שולט חמאס, אלא גם לגדה - שבה חמאס אינו שולט, אך כוחו בקרב האוכלוסייה רב - אינה סכנה ערטילאית. מנהיג איראן, עלי ח'אמנאי, אמר במפורש (ביולי 2014): "הגדה המערבית תחומש בטילים לפי המודל של עזה וביטחון ישראל יידרדר מיום ליום". מפקד משמרות המהפכה, ג'עפרי,

161 ראו באתר המרכז למידע מודיעין וטרור, מאמר על ערורי מיום 24.8.2014, בקישור: <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20706>

162 דו"ח ממר"י מיום 16.2.15. 'איראן בונה חזית פעילה...'. סעיף 6.

צופה שישראל תושמד בזכות היכולת הטילית של ארגוני ההתנגדות, וסגנו, סלאמי, מצהיר אף הוא שהגדה המערבית תהפוך לגיהנום בעבור ישראל, שתושמד בקרוב. לא רק ח'אמנאי מדבר על 'חימוש הגדה ממש כמו עזה'. אחמד וחידי, לשעבר שר ההגנה בממשלת אחמדינו'אד ומפקד כוחות קודש במשמרות המהפכה, אמר אף הוא (ביולי 2014), כי "חימוש הגדה המערבית היא מדיניות אסטרטגית של המנהיג ח'אמנאי, שיישומה ישנה את זירת פלסטין". וחידי אף קרא לחמש את "השטחים שנכבשו ב-1948", בנוסף לחימוש הגדה המערבית. גם שר ההגנה הנוכחי, חוסין דהקאן, הבהיר (בינואר 2015) כי "איראן תשתמש בכל היכולות הקיימות כדי לחמש את הגדה המערבית...".

אין צורך בדמיון מפותח מדי כדי להעריך את האיום המידי על ירושלים ויישובים אחרים בישראל, אם האיראנים יצליחו לממש את זממם. ירושלים המחולקת תהיה פגיעה פי כמה. חמאס ובעלת בריתו החזקה איראן, שאינם משלימים עם קיומה של מדינת ישראל, יוסיפו - כפי שהם מצהירים - לנסות ולייצר את האיום הרקטי גם משטחי הגדה וירושלים המחולקת.

אין מדובר במילים בלבד. כבר במאי 2010 אישר יו"ר הרשות הפלסטינית אבו מאזן כי "חמאס מבריח כמויות גדולות של נשק לגדה המערבית"¹⁶³. חמישה חודשים לאחר מכן, באוקטובר 2010, החרומו מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית מחסן נשק גדול של החמאס ברמאללה שהכיל בין היתר נשק אוטומטי ופצצות מרגמה ורקטות. בחמאס הבהירו אז שהנשק נועד כדי להילחם בישראל.¹⁶⁴ גם במהלך מבצע 'שובו אחים', שהתנהל בעיקר באזור חברון, מבצע שנועד לאתר את שלושת הנערים היהודים שנחטפו מאזור גוש עציון (ולאחר מכן נרצחו), התגלו מנהרות ובהם כלי נשק רבים, בעיקר נק"ל. בשכם נחשפו באותם ימים מאות אמצעי לחימה ביניהם רובי אם-16, רימונים, אקדחים, מטעני חבלה ומאות קליעים. בנוסף נחשפה מחרטה לייצור מקלעים.¹⁶⁵ באוגוסט 2014 עצר שב"כ 93 פעילי חמאס שנחשדו בהקמת תשתית טרור בגדה ובתכנון הפיכה ברש"פ. גם במקרה זה נתפשו נשקים, בין השאר: 24 רובים רובם מסוג אם-16, שישה אקדחים, שבעה מטולי רקטות ותחמושת רבה. תשתית זו הוכוונה בין היתר על ידי צאלח ערווי (מתורכיה), שכאמור הבהיר רק שלושה חודשים קודם לכן שגם באזור יו"ש ניתן לייצר רקטות.¹⁶⁶ חמאס הכחיש תחילה את טענת שב"כ שהנשק נאגר במסגרת ניסיון לחולל הפיכה בגדה, אולם בדצמבר 2014 הבהיר בכיר חמאס עזה מחמוד א-זאהר שחמאס ישחרר את הגדה כמו את עזה: "כמו ששחררנו את עזה, כמו שהקמנו בה שלטון לאומי אמיתי,

163 מבזק באתר וואינט מיום 6.5.2010.

164 אופק עיני. 24.10.2010. אתר וואלה. 'הרשות פשטה על מחסן נשק גדול של חמאס ברמאללה': <http://news.walla.co.il/item/1746758>

165 'מאות אמצעי לחימה נחשפו בשכם'. אתר צה"ל. 18.6.2014. <http://www.idf.il/1133-20805-he/Dover.aspx>

166 אתר הארץ. 18.8.2014. גילי כהן. '93 פעילי חמאס חשודים בהקמת תשתית טרור בגדה...'

סכנת החלוקה והחשיפה לירי נק"ל: תחנת אוטובוס ברחוב ברזאני בתלפיות מזרח ומאחוריה בתי הכפר ג'אבל מוכאבר. (צילום: אריאל שרגאי)

כמו שהקמנו בה צבא מנצח, משטרה מגוננת, מנגנוני ביטחון נגד האויב, נחזור על אותו ניסיון בגדה המערבית, כהכנה להגעתנו לפלסטין כולה".¹⁶⁷

הנה כי כן: המוטיבציה קיימת ותוסיף להתקיים בקרב רבים מהפלסטינים גם לאחר הסדר חלוקה. גם התקדימים לירי אש נק"ל וניסיונות לירי מרגמות על ירושלים קיימים בשפע. לאור ניסיון העבר - הקושי לפעול נגד פעילות מסוג זה ולסכל אותה שלא מתוך השטח, כמעט שאינו דורש הוכחה. החמאס מדבר על תכניותיו במפורש. הרש"פ ופת"ח מדברים בשפה אחת לעולם המערבי וליהודים ובשפה אחרת לציבור שלהם, פנימה. שם הם דבקים ב'זכות השיבה' ובתכנית השלבים. הדברים מתועדים, רשומים, מוקלטים ומצולמים. אין טעם להתכחש לכך.

בסוגריים ראוי לציין עוד: נסיגות חד צדדיות, וגם כאלה שנעשות בהסכם, התפרשו בעבר על ידי הפלסטינים כחלק מניצחון אסטרטגיית הטרור שלהם. הם הסיקו מכך שכדאי להמשיך

167 א-זאהר: 'חמאס ישחרר את הגדה כמו את עזה'. 14.12.2014. אתר ישראל היום: <http://www.israethayom.co.il/article/241531>

סכנת החלוקה והחשיפה לירי נק"ל: רחוב הלח"י סמוך למלון היאט. בתי היהודים מימין, בתי הערבים משמאל, ובאמצע כביש. (צילום: אריאל שרגאי)

באסטרטגיה זו, כדי להגיע להישגים נוספים.¹⁶⁸ המוטיבציה לפגוע בשכונות יהודיות לאחר הסדר היפרדות, או היפרדות מרצון, עשויה אפוא להתעורר הן בקרב גורמי אסלאם קיצוניים שיתנגדו להסדר והן בקרב גורמים לאומיים, שייראו בהפעלת נק"ל הזדמנות להפעיל לחץ על ישראל כדי להשיג ויתורים נוספים, למשל בסוגיות הפליטים, 'הרכוש הערבי במערב ירושלים', 'סוגיית המקומות הקדושים' ועוד.

לא מיותר לציין בהקשר זה כי בעבר הקרוב הביאו ההסדרים עם הפלסטינים להגברת הטרור ולא לדעיכתו. תהא אשר תהא הסיבה לכך, עובדה היא כי ב-15 השנים שקדמו להסכמי אוסלו (13.9.1993) נהרגו 254 ישראלים על ידי מחבלים פלסטינים. מספר הקורבנות בשבע השנים שחלפו מהסכמי אוסלו עד ספטמבר 2000 (תחילת האינתיפאדה השנייה) היה 256, ואילו מניינם בתקופה שחלפה מספטמבר 2000 עד ספטמבר 2005 היה 1,097.¹⁶⁹

168 ראו למשל: 'אבו עלא מאיים באינתיפאדה חדשה'. אתר ערוץ 7. 5.3.2007. ראו גם שני מחקרים של 'מבט לתקשורת פלסטינית': מחקר מיוחד מס' 51 מיום 4.10.05: 'שינוי ממשי ביחס הפלסטינים לכדאיות הטרור', ומחקר מיוחד מס' 45 באותו עניין מיום 21.4.04.

169 אפריים ענבר. האתגר הפלסטיני מולו ניצבת ישראל. אוניברסיטת בר אילן, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, יוני 2007.

סכנת החלוקה והחשיפה לירי נק"ל: רחוב משה סנה בשכונת נווה יעקב. משמאל: בתי היהודים, באמצע כביש, מימין: בתי הערבים. (צילום: אריאל שרגאי)

סכנת החלוקה והחשיפה לירי נק"ל: שורת בתים בארמון הנציב מול ג'אבל מוכאבר. (צילום: אריאל שרגאי)

170 **1. טווחי הירי והקרבה בין השכונות היהודיות לערביות**

מפעלי ההתיישבות בשטחים שסופחו לירושלים לאחר 1967 יצרו רצף עירוני צפוף, שבו שכונות יהודיות ושכונות ערביות נושקות או מעורבות אלה באלה. גורם ביטחוני שנדרש להתייחס (במארכס 2000) לאפשרות העברת שלושה כפרים ערבים סביב ירושלים - אבו דיס, עזריה וא-רם - לשליטה ביטחונית פלסטינית, העריך אז: "גורמי טרור יוכלו לנצל את המרחק הקטן, לעתים רק חציית רחוב, כדי לפגוע באנשים או רכוש. מחבל יוכל לעמוד מעבר לכביש, לירות לצד הישראלי או להשליך מטען, ויתכן שלא ניתן יהיה לעשות כלום. הגבול יהיה כביש". אם כך באשר לשכונות הנמצאות מחוץ לגבול השיפוט העירוני, קל וחומר כשמדובר בשכונות הערביות שבתוך גבול השיפוט. 'שכונות הקצה' הללו דבוקות או סמוכות מאוד ל'שכונות קצה' יהודיות. לכל 'קצה' ערבי יש 'קצה' יהודי, והשיח הציבורי שתומכי החלוקה מפתחים סביבה, נוטה לשכוח זאת.

השכונות הערביות הראשונות המועמדות להיכלל במסגרת תכנית היפרדות/חלוקה הן השכונות המכונות 'שכונות קצה'. בצפון: שועפט, בית חנינא ועיסויה. במזרח: ראס אל עמוד, סוואחרה אל ערביה וג'אבל מוכאבר. בדרום: ערב א-סוואחרה, אום ליסון, צור באהר ואום טובא, והכפר וואלגה שרק מיעוטו נמצא בתחומי שיפוט ירושלים.

בשלב מאוחר יותר מדברים מצדדי החלוקה גם על היפרדות ממקומות מרכזיים יותר, כגון: שיח ג'ראח, ואדי ג'וז, באב א-זהרה, א-טור, חלק מסילוואן, ואולי אף חלק מאבו תור, שרפאת ובית צפפא. כאן, הקרבה ולעתים הערבוב עם השכונות היהודיות מובהקים אף יותר. על פי מתווה קלינטון, שבעבר היו לו תומכים בממשלת ישראל, מדובר אפילו באפשרות של חלוקת העיר העתיקה, אגן העיר העתיקה והר הבית, בין ישראל לפלסטינים.

השכונות הצפוניות - כפר עקב וסמירמיס, מחנה הפליטים שועפט ושכונת דחיאת א-סלאם, כבר הופרדו דה-פקטו מירושלים על ידי גדר הביטחון, אולם הן לא נמסרו לידי הרשות הפלסטינית. צה"ל ממשיך לשלוט בהן, ורשמית הן עדיין מהוות חלק מירושלים שבריבונות ישראל. בשכונות אלה חיים כיום 32 אלף תושבים.¹⁷¹

טווחי כלי נשק בגזרת איו"ש ועזה, שהפלסטינים החזיקו בעבר או מחזיקים כיום:

נק"ל: קלצ'ניקוב - טווח 400 מטר. אם-16 - טווח 550 מטר. מקלעים שונים - טווחים 1-1.5 ק"מ.

מרגמות: מרגמה 82 מ"מ - טווח 1.8 ק"מ. מרגמה 82 מ"מ תקנית - טווח 4-6 ק"מ.

170 מבוסס על מדידות מתוך מפה ועל היכרות עם השטח.

171 ישראל קמחי: 'היפרדות משכונות ערביות במזרח של ירושלים. היבט מרחבי-עירוני'. בתוך **היפרדות משכונות ערביות בירושלים**. נייר רקע לקראת ועידת אנאפוליס, 11/2007. מכון ירושלים לחקר ישראל.

קאסם 2: טווח 9 ק"מ. הפלסטינים בעזה מחזיקים רקטות לטווחים ארוכים פי כמה, שבהם נעשה שימוש במהלך מבצע 'צוק איתן' במחצית השנייה של שנת 2014, אולם הן אינן רלוונטיות לעניינינו כדי להמחיש את הסכנה לירושלים.

כאמור, עד כה לא הצליחו הפלסטינים להעתיק את יכולות הייצור והשיגור של מרגמות וקאסמים מעזה אל תחומי יו"ש, אולם הם אינם חדלים מניסיונותיהם בכיוון זה. על פי דו"ח מל"מ ('הטרור נגד ישראל ב-2006. נתונים, מאפיינים ומגמות'): "הברחת אמצעי לחימה לידי ארגוני טרור ביו"ש המשיכה להתבצע במגוון דרכים: רכש אמצעי לחימה; הברחות מירדן דרך ים המלח ומדבר יהודה; הברחות מרצועת עזה ומישראל; גניבות מבסיסי צה"ל". ניסיונות אלה לא פסקו גם בשנים האחרונות.

המרחקים שבין שכונות ערביות המועמדות להיפרדות לבין השכונות היהודיות:

בצפון:

מחנה הפליטים שועפט - בתי הגבעה הצרפתית: 275-500 מטרים.

מחנה הפליטים שועפט - פסגת זאב מזרח: 90-300 מטרים.

בית חנינא - פסגת זאב צפון: 300-500 מטרים.

שועפט - פסגת זאב מערב: 400-500 מטרים.

שועפט - שדרות משה דיין (כביש עורקי מדרום לצפון לכל אורך פסגת זאב): מרחק ממוצע 300 מטרים.

שועפט - דרך עוזי נרקיס (קטע מכביש 60 המחבר את צפון ירושלים צפונה): עשרות מטרים.

עיסוויה - הר הצופים: 70-200 מטרים. הכפר מצוי בקרבה לקמפוס האוניברסיטה בהר הצופים, לבית החולים הדסה שעל הר הצופים, לבתי שכונת צמרת הבירה (הגבעה הצרפתית), ולכביש ירושלים-מעלה אדומים. לפני 1967 היה הכפר חלק מהמובלעת הישראלית על הר הצופים.

במזרח:

ואדי ג'וז - צמוד לכבישים המובילים להר הצופים, ובמרחק כ-500 מטרים מקריית הממשלה בשיח ג'ראח.

שיח ג'ראח - צמודה לקריית הממשלה שהוקמה במקום. 300-500 מטרים מאתר ההנחה בגבעת התחמושת ומשכונת מעלות דפנה.

אזור באב א-זהרה, צאלח-א-דין ומסעודיה - עשרות מטרים עד 500 מטרים משכונות מאה שערים, בית ישראל, מורשה ושמואל הנביא.

א-טור, א-שיח, ואדי קדום - עשרות עד מאות מטרים מבית העלמין בהר הזיתים. בחלק מהמקומות: שליטה על הדרכים להר הזיתים.

סילוואן - עשרות מטרים מעיר דוד, חומת העיר העתיקה, שער האשפות והמעלה לכותל המערבי.

ראס אל עמוד - מאות מטרים מבית העלמין בהר הזיתים. 1,000 מטרים מהעיר העתיקה.

בית צפא - נבלעה למעשה בשכונות יהודיות סמוכות: מרחק אפס.

שרפאת - אצטדיון טדי: 700 מטרים.

שרפאת - גילה: טווח מינימלי: 400 מטרים.

בדרום:

צור באהר - תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: 200 מטרים.

ג'אבל מוכאבר - תלפיות מזרח: מרחק מינימלי: עשרות מטרים.

אום טובא, צור באהר - הר חומה: 1,000 מטרים.

וואלג'יה - הקניון המרכזי של ירושלים במלחה, שכונת מלחה, שכונת גבעת משואה, מסילת הרכבת ירושלים-ת"א, גן החיות התנ"כי: 2,500-4,000 מטרים (לא בטווח נק"ל, אך בטווח מרגמות).

העיר העתיקה (מתווה קלינטון הציע חלוקה של העיר העתיקה והר הבית בין ישראל לבין הפלסטינים).

הרובע המוסלמי, הרובע הנוצרי וחלק מהרובע הארמני - הרובע היהודי והכותל המערבי: טווח אפס, ובין עשרות למאות מטרים.

חומת העיר העתיקה - ימין משה, הר ציון, משכנות שאננים, שכונת ממילא, מגרש הרוסים, מרכז ירושלים: עשרות עד מאות מטרים.

ביצוע של ההיפרדות, למרות הכול, יהפוך שכונות יהודיות רבות בירושלים לשכונות ספר על כל המשתמע מכך: כלכלית, ביטחונית ותדמיתית-מורלית. אפשרות כזו כבר עמדה על הפרק בעבר, בתקופה שבה התקיימה ועידת קמפ דייוויד 2000 ולאחריה. 70% מתושבי ירושלים העריכו אז כי "שכונות התפר יחיו תחת אש"¹⁷². ראש עיריית ירושלים באותה תקופה, אהוד אולמרט, העריך באותם ימים כי "ההפרדה תהווה סכנה ביטחונית יומיומית"¹⁷³. יושבי ראש המנהלים הקהילתיים של שכונות התפר, שהתכנסו באותה עת יחדיו, האזינו לסקירות ביטחוניות והעלו אף הם חששות כבדים.¹⁷⁴ מפכ"ל המשטרה באותה תקופה, אסף חפץ, העריך כי "יהיה קשה מאד

172 סקר מאגר מוחות בקרב האוכלוסייה היהודית בעיר. פורסם במקומו **ירושלים**. 29.12.2000.

173 שם, עמ' 10.

174 מדובר בציון אילון, יו"ר המנהל הקהילתי קטמונים, אבי אלום, יו"ר המנהל הקהילתי שמואל הנביא, זאב לנדר, יו"ר המנהל הקהילתי רמות, חיים מרדכי ויינר, יו"ר המנהל הקהילתי רמת שלמה, גבי גנוש, ראש המנהל הקהילתי נווה יעקב, ואלי בן חמו, יו"ר המנהל הקהילתי פסגת זאב. תיעוד פגישה מאותה תקופה.

להגן על יהודים בכותל". הוא צפה "בעיות חמורות בשכונות קו התפר וברובע היהודי". "אני לא יודע כיצד ניתן יהיה לפתור את כל הבעיות שיתעוררו כתוצאה מהשינויים בהיערכות. הטרור לא ייפסק לחלוטין לאחר חתימת הסכם עם הפלסטינים", הזהיר חפץ, "לרשות הפלסטינית אין שליטה מוחלטת על החברה שלה, מה גם שהחמאס והג'יהאד מבצעים פעולות שהחלטות עליהן מתקבלות במקומות אחרים, כמו סוריה ואיראן...".¹⁷⁵ גם שאול מופז, הרמטכ"ל באותם ימים, הדגיש כי במסגרת תכנית קלינטון יהפכו השכונות היהודיות בירושלים למובלעות בתוך שטח פלסטיני ריבוני ויקשה להגן עליהן (ידיעות אחרונות, 29 בדצמבר, 2009).

ז. מסקנות

על בסיס הנתונים בשטח וניסיון העבר, הרחוק והקרוב, מול הפלסטינים - ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה היפרדות משכונות ערביות בלי שהאחריות על הביטחון תישאר באופן בלעדי בידיה. המשך האחריות הביטחונית באזורים אלה, גם אם יועברו סמכויות אזרחיות לרשות הפלסטינית, תמשיך לצייר את ישראל כמי ששולטת באזורים אלה וכמי שלאמיתו של דבר לא נפרדה מהם. מנקודת המבט הביטחונית, היפרדות בטווח הנראה לעין מסוכנת מאד לישראל ולתושביה היהודים של ירושלים. היא עלולה לייצר פוטנציאל ללבנוניזציה של השטח, לפגיעה קשה בביטחון ולפגיעה קשה בתחושת הביטחון של האוכלוסייה היהודית.

יצוין, שגם המרחקים בין אחדות מהשכונות המצויות מחוץ לתחום השיפוט של ירושלים, שהועברו לרשות הפלסטינית, לבין שכונות יהודיות סמוכות הם בטווח אפס עד מאות מטרים, אולם צה"ל מוסיף לשלוט באזורים אלה ומונע ירי ופיגועים בתושבי ירושלים. כך לדוגמה הודיע ראש השב"כ יובל דיסקין בשנת 2006 לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת¹⁷⁶ כי צה"ל והשב"כ חשפו חוליית מחבלים מבית לחם, יממה בלבד לפני שעמדה לשגר פצצות מרגמה אל השכונות גילה או הר חומה.¹⁷⁷ ברשות חברי החוליה נתפסו בין היתר שמונה פצצות מרגמה צה"ליות ומקלע 0.3.

175 עיתון ירושלים, 29.12.2000, עמ' 28.

176 ההודעה נמסרה בפברואר 2006.

177 דיווחי עיתונות ישראלית מיום 20/21.2.2006.

ח. הגנה על ירושלים בשעת מלחמה

על אף חשיבותו, היבט זה מוזכר רק בשולי עבודה זאת והוא ראוי לבחינה מקצועית נפרדת.

גבול שטח השיפוט החדש של ירושלים נקבע ב-1967 על פי מספר שיקולים, שאחד מהם היה השיקול הביטחוני.¹⁷⁸ גבולות העיר שורטטו לאחר ויכוח קשה וכפשרה בין אלה שצידדו בתפיסת שטחים רבים לבין אלה שצידדו בתפיסת שטחים מעטים יחסית. קציני הצבא נמנו עם המצדדים בקו גבול שיעבור מעבר לכל רכסי ההרים סביב העיר ויקיף שטח של יותר מ-200 אלף דונם: בין קלנדיה בצפון לבית לחם בדרום, ובין מעלה אדומים במזרח למעלה החמישה במערב. הם האמינו שכך תרחק העיר מסכנת הפגזה.¹⁷⁹ בסופו של דבר, השיקול העיקרי שהנחה את משרטטי קו השיפוט החדש היה לצרף לעיר מקסימום שטח עם מינימום אוכלוסייה ערבית ולמנוע אפשרות של חלוקתה בעתיד. קו הגבול הקיף רכסים השולטים על העיר ועל צירי הגישה אליה וכן גאיות הנוחים להגנה צבאית.¹⁸⁰

פעמיים בעבר הקרוב הייתה ירושלים נתונה במצב מלחמה: ב-1948 (מלחמת השחרור) וב-1967 (מלחמת ששת הימים). הנחת היסוד המקובלת כיום היא שבמוקדם או במאוחר תקום מדינה פלסטינית ושגבולות השיפוט של ירושלים, יהיו אשר יהיו, יהוו חלק מקו הגבול של מדינת ישראל עם אותה מדינה.

בעבר ציין אלוף (מיל.) עמידרור,¹⁸¹ לשעבר ראש המטה לביטחון לאומי, כי במקרה של מלחמה נוספת בעתיד, על ישראל להבטיח את עצמה בירושלים מכמה בחינות מרכזיות:

1. השליטה על צירי הגישה לעיר חייבת להישאר בידי ישראל.
2. המלחמה על העיר צריכה להתנהל בדרך אליה ולא מתוכה.

עמידרור העריך כי במצב של מלחמה, השטח הנחוץ להשגת מטרות יסוד אלו הוא "12 על 12 ק"מ", וכי אין די בגבולות השיפוט הנוכחיים של ירושלים כדי להשיג מטרות אלה.

בעבר ציינו גורמי ביטחון שבדקו זאת כי "הממד המרחבי בהקשר הביטחוני בהגנה על ירושלים, חייב להיות כזה ששיא תרומה לניצחון צבאי בעת מבחן", וכי "בתור שכזה עליו לכלול בתוכו **נתוני שטח** אשר יסייעו לצה"ל להתמודד במרב תסריטי המלחמה האפשריים, החל בהפתעה מצד האויב

178 נספח מס' 7 לעבודה 'ירושלים זיקות וגבולות', שהכין צוות מקצועי בינואר 1982 עבור ועדת השרים לענייני ירושלים.

179 דוד קרויאנקר. **המאבק על מבנה העיר וחזותה**. זמורה ביתן ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1988, עמ' 58.

180 ש.ם.

181 הרצאה במכון לנדר בדצמבר 2007, ביום עיון על שלמות ירושלים.

ועד ליוזמה התקפית צה"לית. מרחבים אלה חייבים להעניק לצה"ל יכולת בלימה ביבשה ובאוויר בפאתי ירושלים, ומבלי שהעיר עצמה תפגע".¹⁸² בפברואר 1996 הציג אלוף פיקוד המרכז אילן בירן תכנית להבטחת רצף טריטוריאלי יהודי של יישובים ומערכת כבישים סביב ירושלים, בפני שמעון פרס, שבאותה עת כיהן כראש ממשלה. בירן אמר אז כי "ללא רצף טריטוריאלי במרחב האזורי שסביב ירושלים, יהיה קשה להבטיח את השליטה הישראלית".¹⁸³

עבודה זו אינה הבמה המתאימה לבירור אותם '**נתוני שטח**'. נזכיר רק כי לאחר 'ההתנתקות' התגבש החמאס ברצועת עזה בדפוסי פעולה של צבא. נזכיר גם את אירועי מלחמת לבנון השנייה והתעצמותו של החיזבאללה, שאף הוא הפך לצבא קטן. עניינו של דו"ח זה הוא ירושלים - בירת ישראל. גם בשטחי המדינה הפלסטינית המשוערת, שכנתה לעתיד של ירושלים, חיים ופועלים גורמים המזוהים עם האסלאם הקיצוני וקיים פוטנציאל עתידי (בטווח זמן של שנים אחדות) להתפתחות צבא אויב.

'המזרח התיכון החדש' או מדינות האזור המתפרקות שמשנות תדיר את משטריהן (סוריה, עיראק, מצרים...), כשמעל הכול מרחף גל האסלאם הקיצוני בראשותו של החליף החדש אבו בכר ותופעת דעא"ש - כל אלה מחייבים את ישראל לקיים נוכחות ביטחונית בכל השטח שממערב לירדן, גם אם הרש"פ תשולב מדינית בהסדר כלשהו. נוכחות זו היא חלק ממערך ההגנה המזרחי על ירושלים, למקרה של התפתחות מצב מלחמה במרחב.

182 'ירושלים זיקות וגבולות'. שם.

183 **מעריב**. 25.2.1996. עמ' 15. 'האלוף בירן: רק רצף טריטוריאלי...'

הסכנה למקומות הקדושים ליהודים ולנוצרים במקרה של חלוקה

א. חופש הפולחן והגישה למקומות הקדושים בירושלים תחת שלטון ישראל

במזרח ירושלים, בעיר העתיקה ובסובב העיר העתיקה, המכונה 'האגן הקדוש', במיוחד, מצויים מאות מקומות קדושים ליהדות, לאסלאם ולנצרות. מדינת ישראל מקפידה כבר שנים לשמור על חופש הגישה וחופש הפולחן במקומות אלו, והיא הגדירה לעצמה עניין זה כבעל חשיבות ראשונה במעלה. יתרה מזאת - כבר ביולי 1948, כאשר נדמה היה שצה"ל עומד לכבוש את העיר העתיקה, פקד דוד בן גוריון על דוד שאלתיאל, המפקד הצבאי של כוחות ההגנה בירושלים, "להכין כוח מיוחד, נאמן וממושמע... שישתמש בלא רחמים במכונת ירייה נגד כל יהודי שינסה לשדוד או לחלל מקום קדוש, נוצרי או מוסלמי". בן גוריון אף המליץ בפני שאלתיאל למקש את הכניסות למקומות הקדושים כדי למנוע פגיעה בהם.¹⁸⁴ עד כדי כך גדולה הייתה הרגישות היהודית למקומות הקדושים לאסלאם, שעוד במהלך מלחמת העצמאות, בימי החורף של דצמבר 1947, כאשר הערבים ירו אש חיה מהר הבית לעבר הרובע היהודי בעיר העתיקה, הורו בן גוריון והנהגת היישוב למגיני הרובע שלא להשיב אש לכיוון מסגד אל אקצא.¹⁸⁵

19 שנה (1948-1967) מנעה ירדן מיהודים להגיע אל המקומות המקודשים להם שנותרו בתחומה, למרות שבהסכם שביתת הנשק שנחתם עמה התחייבה לאפשר זאת. כאשר אוחדה ירושלים ב-1967 פתחה ישראל את המקומות הקדושים בפני בני כל הדתות. בהר הבית, המקודש ליהודים ולמוסלמים גיבשה ישראל מדיניות המאפשרת ביקורי יהודים, אך אוסרת עליהם להתפלל במקום

184 נדב שרגאי. **הר המריבה**. כתר. 1995. עמ' 19.

185 פרטים על כך מתפרסמים אצל ד"ר דותן גורן במחקר על הנוכחות היהודית בהר הבית בשנים 1840-1948, בתוך: **מחקרי יהודה ושומרון**, קובץ כ"ג (תשע"ד), עמ' 235-254. הם דווחו על ידי **בישראל היום** במסגרת הכתבה: 'הדילמה הארוכה של ההר', 5.9.2014.

חופש פולחן ליהודים בכותל המערבי. בתקופת הירדנים ובתקופה הבריטית הוגבלה או נחסמה גישת היהודים למקום המקודש להם. (לע"מ)

המקודש ביותר בעבורם, וזאת כדי שלא לפגוע ברגשותיהם של המוסלמים ובניסיון למנוע עימות בין-דתי.¹⁸⁶ ישראל הפקידה את ניהול הסדרים הדתיים והפנימיים בהר (למעט ענייני הביטחון) בידי הוואקף המוסלמי.

ב-27 ביוני 1967 חוקקה הכנסת את 'חוק השמירה על המקומות הקדושים'. חוק זה קבע, בין היתר, כי המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות. העונשים שנקבעו בחוק לעוברי עבירות כאלו היו קשים: מחלל מקום קדוש צפוי למאסר שבע שנים, ופוגע

בחופש הגישה - חמש שנים.¹⁸⁷ במעמד קבלת החוק בכנסת, התווה שר הדתות דאז, ד"ר זרח ורהפטיג, את העקרונות הבאים: שמירה מכל חילול ומכל פגיעה ברגשותיהם של בני כל הדתות; גישה חופשית; וניהול פנימי של המקומות המקודשים על ידי הרשויות של אותה דת לה קדוש המקום.

חופש פולחן למוסלמים בהר הבית. ישראל מונעת מיהודים להתפלל במקום, למרות שהמקום הוא השלישי בקדושתו לאסלאם והראשון בקדושתו ליהודים. (לע"מ)

186 להרחבה על מדיניות זו ראו: נדב שרגאי. **הר המריבה**. שם. עמ' 15-28.

187 מירון בנבנישתי. **מול החומה הסגורה**. וינדפלד וניקולסון. 1973. עמ' 167.

חופש פולחן לנוצרים בכנסיית הקבר. במדינות מוסלמיות רבות במזרח התיכון - הנוצרים נרדפים, מהגרים ובורחים. רק בישראל מספרם גדל. (לע"מ)

ישראל שמרה באדיקות על חוק זה, עקרונותיו ורוחו. תחת שלטונה נשמר חופש הגישה של המוסלמים, היהודים והנוצרים למקומות הקדושים להם. רק בימים שבהם היו בידי גורמי הביטחון ידיעות מוקדמות על הפרות סדר או מהומות מתוכננות בהר הבית, הוגבל מספר הנכנסים לאתר או שהוגבלו גילאי הבאים בשעריו. מציאות מעין זו השתררה למשל במחצית השנייה של שנת 2014 על רקע מהומות, הסתה והפרות סדר חוזרות ונשנות בהר הבית מצד גורמים כחמאס, חיזב אל תחריר, ואנשי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית.¹⁸⁸

ב. המקומות הקדושים לשלוש הדתות בתחומי מזרח ירושלים¹⁸⁹

המקומות הקדושים המרכזיים והחשובים ביותר: הר הבית ליהודים ולמוסלמים. הכותל המערבי ליהודים. כנסיית הקבר לנוצרים.

שלושת אתרי הסטטוס קוו העות'מאני: דיר אל סולטן, המוחזק על ידי האתיופים ונתון בוויכוח בינם לבין הקופטים. קבר מרים בגת שמנים המחולק בין היוונים-אורתודוקסים לבין הארמנים. כנסיית העלייה בהר הזיתים, המוחזקת על ידי המוסלמים כמסגד.

מקומות קדושים הנמצאים בידי הפרנציסקנים, נציגי הכנסייה הקתולית: כנסיית כל העמים והמערה בגת שמנים. התחנות החמישית והשביעית בווייה דולורוזה.

מקומות קדושים הנמצאים בידי גופים קתוליים אחרים: כנסיית פאטר נוסטר והמנזר הכרמליתי בהר הזיתים. התחנה השישית בווייה דולורוזה.

אתרים הנמצאים בידי הפטריארכיה היוונית-אורתודוקסית.

אתרים הנמצאים בידי הפטריארכיה הארמנית, למשל ברובע הארמני.

אתרים הנמצאים בידי הפרוטסטנטים.

אתרים הנמצאים בידי הקופטים.

אתרים הנמצאים בידי הסורים-אורתודוקסים.

אתרים הנמצאים בידי הכנסייה הרוסית הלבנה.

¹⁸⁸ ראו על כך ביתר פירוט בהמשך פרק זה.

¹⁸⁹ הפרטים לקוחים מתוך הפרק: 'המקומות הקדושים והאגן ההיסטורי'. בתוך האגן ההיסטורי של ירושלים. בעיות וחלופות לפתרון. צוות חשיבה בראשות רות לפידות. מכון ירושלים לחקר ישראל. 2007.

בסה"כ 56 אתרים חשובים ועוד מאות אתרים פחותים בחשיבותם.¹⁹⁰

בירושלים או באזור ירושלים נמצאים, לבד מהכותל המערבי והר הבית, עוד מקומות קדושים ליהודים: קבר רחל הצמוד לעיר מדרום, קבר שמואל הנביא מצפון לעיר, קבר דוד שבהר ציון, קבר חולדה הנביאה, קבר ר' עובדיה מברטנורא במורדות סילוואן, קבר שמעון הצדיק בשיח ג'ראח ואתרים נוספים.¹⁹¹

ג. התנכלויות פלסטינים באזור ירושלים לנוצרים ולמוסדות דת נוצריים, ושימוש במוסדות אלה במסגרת המאבק בישראל

מצוקת הנוצרים במזרח התיכון קיבלה בשנים האחרונות ביטוי נורא בפיגועים הקשים בכנסיות בעיראק¹⁹² ובמצרים.¹⁹³ מצוקה זו מגולמת במספרים הגדלים והולכים של נוצרים העוזבים את מקומות מגוריהם ברחבי המזרח התיכון ומהגרים אל מעבר לים. כך, לדוגמא, עד הפלת סאדם חוסיין בשנת 2003 חיו בעיראק 1.5 מיליון נוצרים, אך כיום נותרו בה רבע מיליון בלבד. בסוריה חיו ב-2010 1.75 מיליון נוצרים ועד סוף 2013 עזבו אותה קרוב לחצי מיליון מהם. במצרים חיו עד לפני כחמש שנים כתשעה מיליון קופטים, וההערכות הן שכרבע מיליון מהם היגרו לאחר נפילת מובאראק.¹⁹⁴ התופעה אינה פוסחת גם על שטחי הרשות הפלסטינית. בעבר חיו בבית לחם 90% נוצרים וכיום יש בה רוב של 75% מוסלמים. את העיירה בית ג'אלה עזבו מרבית תושביה הנוצרים לאחר שכנופיות חמושים מוסלמים פעלו ממנה נגד שכונת גילה הישראלית שבתחומי ירושלים בראשית שנות ה-2000. המקום היחיד כמעט שבו גדל מספר הנוצרים במזרח התיכון הוא מדינת ישראל. בשנת 1949 חיו בישראל כ-34 אלף נוצרים ובסוף 2009 חיו בה כ-152 אלף נוצרים - גידול של 346%.¹⁹⁵ גם מספרם של הנוצרים בלבנון הולך ומצטמק והמציאות האזורית הביאה את הכומר הראשי של בגדד לאמירה מפליגה מבחינתו, כי "המקום הבטוח היחיד לנוצרים במזרח התיכון הוא ישראל".¹⁹⁶

מסמכי השלל שתפס צה"ל במהלך מבצע 'חומת מגן' מלמדים כי בשנות האינתיפאדה סבלו תושבים נוצרים באזור בית לחם מהתנכלויות של אנשי המיליציות החמושות (בחלקם חברי התנוזים

190 שם.

191 לפירוט ראו שם. עמ' 210-219 וכן מפות בעמ' 231-233.

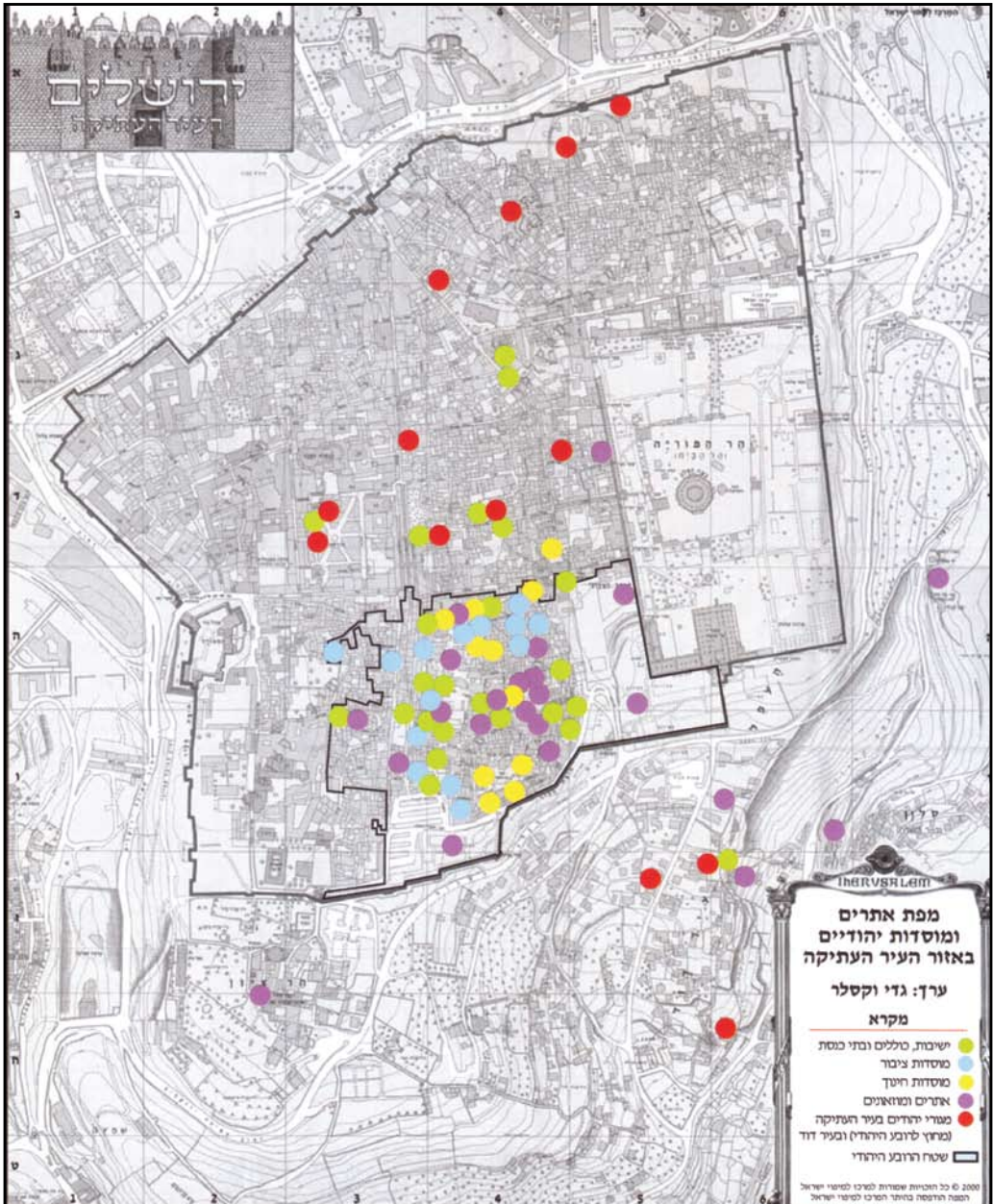
192 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4469452,00.html>

193 http://www.mideast.co.il/p-2_a-374/

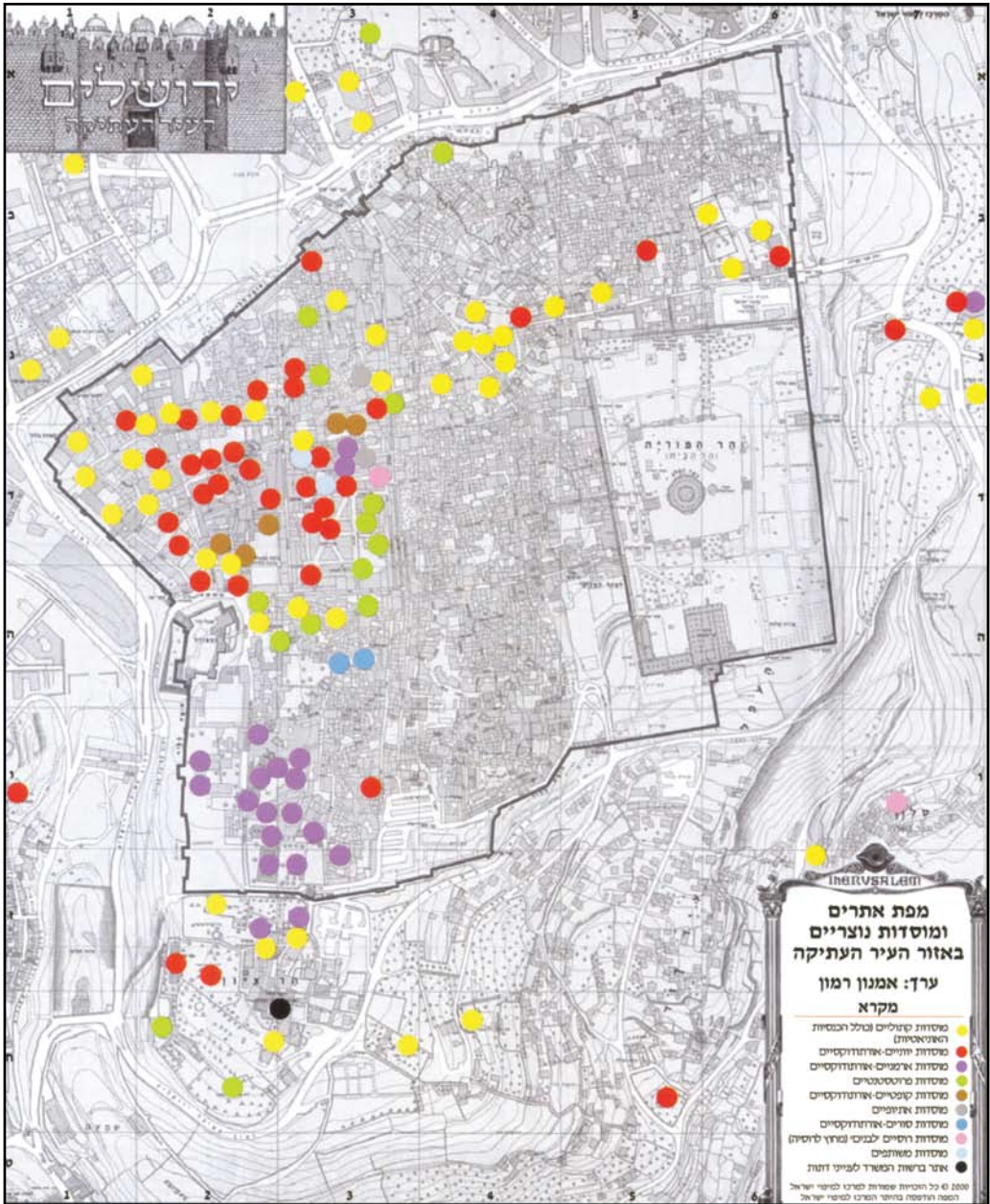
194 ד"ר גיא בכור. ידיעות אחרונות. 'טיהור הנוצרים מן המרחב הערבי'. 29.12.2013.

195 ניר דבורי, כיום הכתב הצבאי של ערוץ 2, בכתבה בעיתון גלובס: 'כך הפכו הנוצרים למיעוט נרדף במזרח התיכון', 1.11.2012.

196 ניר דבורי. שם.

מפה מתוך חוברת העיר העתיקה, סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2002.

מפה מתוך חוברת העיר העתיקה, סיכום בעקבות דיוני צוות חשיבה. מכון ירושלים לחקר ישראל, 2002.

וגדודי חללי אל אקצא). בספרו **נצרות ונוצרים במדינת היהודים**,¹⁹⁷ מביא אמנון רמון דיווחים ממסמכי שלל אלו על פגיעות במנזרים, סחיטת אנשי עסקים נוצרים, פעילות פלילית, הפקעת אדמות מנוצרים, אי מתן הגנה משפטית לנוצרים שרכושם נתפש ועוד - הכול בשנות האינתיפאדה השנייה. "נראה", כותב רמון, "שמנגנוני הביטחון הפלסטיניים לא עשו פעולות אפקטיביות להשלטת הסדר והביטחון באזור; יתרה מזאת, חלקם אף היה מעורב בפגיעות בנוצרים וברכושם". העיתונאים עמוס הראל ואבי יששכרוף מגלים בספרם, **המלחמה השביעית**,¹⁹⁸ כי ערפאת הסתפק בפנייה 'חלבית' לחמושים, באמצעות המפקדים מטעמו, וביקש מהם לרכז את מאמצייהם בירי על מוצבי צה"ל, אולם פנייתו לא נענתה - בין השאר מחשש המפקדים לחייהם.

עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ מתעד בספרו, **מלחמות המקומות הקדושים**,¹⁹⁹ את השימוש שנעשה על ידי פלסטינים במקומות קדושים לנצרות במסגרת המאבק המזוין והאינתיפאדה נגד ישראל. עוד בנובמבר 1986 נמלטו שניים מרוצחיו של תלמיד הישיבה אליהו עמדי בעיר העתיקה בירושלים אל תוך כנסיית הקבר בירושלים, ושם נעצרו. במאי 1991 נזרקו מספר בקבוקי תבערה מגג כנסיית סנט סביר שליד השער החדש לעבר מכוניות שעמדו מחוץ לחומה. הבניין משמש מרכז דתי מנהלי של המסדר הפרנציסקני. באוקטובר 1992 השתמשו 150 איש בראשותו של פייסל חוסייני בכנסיית הקבר הקדוש עצמה כדי לקיים עצרת נגד ישראל.

ברקוביץ מציין עוד כי "בתקופת האינתיפאדה הראשונה החמירה התופעה של פגיעה בצליינים נוצרים וחילול מקומות קדושים לנצרות, על רקע התגברות הקנאות הדתית האסלאמית. הייתה זו אחת הסיבות להגירת נוצרים מהשטחים לחו"ל. הנוצרים ניסו להתכחש לתופעה זאת ונמנעו מלהתלונן רשמית, או אף לדווח על הפגיעות בהם, מחשש לפגיעה במאבק הפלסטיני על דעת הקהל בעולם המערבי". בתקופת האינתיפאדה יידו לא פעם צעירים אבנים מתוך כנסיית המולד על נוצרים וצליינים בסמוך לה. באוגוסט 1989 הונף דגל גדול של אש"ף על הצלב שבראש מנזר כרמל בבית לחם. על קירות המנזר נכתבו כתובות לאומניות כגון 'האסלאם ניצח' ו-'פת"ח בכל מקום'. לכוחות צה"ל שנכנסו למנזר כדי להוריד את הדגל התברר כי מוט הדגל מולכד בחומר נפץ. המטען פורק בשלום והדגל הוסר.²⁰⁰

קשה לאשר רשמית מידע על התנכלויות לנוצרים ולמקומות קדושים לנצרות, משום שהנוצרים נמנעים גם בשנים האחרונות מלהתלונן על פגיעות בהם. עם זאת, גורמי המנהל האזרחי אישרו בעבר את הדבר. גם בדיווחים שוטפים של אורי מור ז"ל, איש המחלקה לעדות הנוצריות במשרד

197 הוצאת מכון ירושלים. 2012. עמ' 119-122.

198 חמד-ידיעות אחרונות. 2004.

199 ברקוביץ. **מלחמות המקומות הקדושים**. עמ' 117, 118.

200 ברקוביץ. שם.

כומר יווני אורתודוקסי, המוחזק כבן ערובה בידי פלסטינים שהתבצרו בכנסיית המולד בבית לחם, אוהז בשלט "עזרו לנו" (אפריל, 2002). (לע"מ)

הדתות, תועדו אירועים של התנכלויות לנוצרים - בעיקר באזור בית לחם. ראשי הכנסיות עצמם הכחישו לא פעם קיום מסכת התנכלויות מסוג זה,²⁰¹ אך ב-1997 פרסם משרד רהמ"ש דו"ח, שבו פורטו התנכלויות נוספות לנוצרים ולכנסיות בשטחי הרש"פ.²⁰² גם ישראל ליפל, מומחה לדתות ארץ ישראל, מבכירי משרד הדתות לשעבר, ששימש גם כקמ"ט דתות יו"ש, העיד כי היה בעבר כתובת לתלונות רבות מצד נוצרים על התנכלויות של מוסלמים. הוא הסביר באותה נשימה כי "מבחינה מדינית הנוצרים לא רוצים להתלונן".²⁰³

דיווחים בעיתונות בשנים האחרונות סיפרו כי ההגירה של הנוצרים משטחי הגדה לחו"ל, שהחלה עוד בראשית המאה שעברה, הואצה מאד בעקבות התנכלויות אלה. כך למשל פורסם כי רוב

201 הארץ. יוסף אלגוזי. 'ראשי הנוצרים בגדה מכחישים טענות כאילו הרשות מתנכלת לעדתם'. 26.10.1997.

202 ברקוביץ. שם. **ידיעות אחרונות**. 24.10.1997. הדו"ח נמצא בידי.

203 הארץ. ניצן הורוביץ. 'כך הפך ערפאת למגן הנצרות בהול-לנד'. 30.12.2001.

תושבי בית ג'אלה היגרו לצ'ילה ומספרם בסנטיאגו הבירה נאמד בקרוב ל-25 אלף.²⁰⁴ בפברואר 2008 קבע דו"ח של מערכת המודיעין כי באותה עת התרבו תקיפות של מוסדות ואישים נוצריים ומוסדות המזוהים עם התרבות המערבית ברצועת עזה.²⁰⁵ ביולי 2012 דיווח העיתון **אל איאם**, כי ארכיבישוף הכנסייה הנוצרית-אורתודוכסית ברצועת עזה, אלכסיס, האשים קבוצה אסלאמית שבראשה עומד איש הדת סאלם סלאמה, חבר המועצה המחוקקת מטעם תמאס ויו"ר אגודת חכמי הדת בפלסטין, בחטיפת צעירים נוצרים במטרה לאלצם להתאסלם.²⁰⁶ חמאס הכחיש את הדבר. ככלל, עליית החמאס בעזה תרמה למצוקת הנוצרים בחבל ארץ זה וכיום, על פי דיווחים, נותרו בו לא יותר מאשר כמה מאות נוצרים.

בעקבות אירועי 'האביב הערבי' שהחלו ב-2011, אביב שכידוע התברר כ'חורף' קודר, והתגברות כוחן של קבוצות אסלאם קיצוניות, דוגמת דעא"ש, גברה עוד יותר הגירת הנוצרים מהמדינות הערביות במזרח התיכון למדינות אירופאיות, לארה"ב ולדרום אמריקה.²⁰⁷ ראוי לציון בהקשר זה מאמר שפרסם פרופ' מיכאל קרטיס²⁰⁸ בכתב העת **סטונאג' אינסטיטיוט** על היחס לנוצרים ברשות הפלסטינית ותחת שלטון החמאס. קרטיס מציין כי אמנם הפלסטינים מאשימים את ישראל בעזיבת הנוצרים, אך האשמה זו אינה מתיישבת עם כך ששני שלישים מהנוצרים עזבו בין 1949 ל-1967, קודם שלישראל הייתה איזו שהיא נגיעה לשטחים אלה. קרטיס מציין עוד שגם העיר רמאללה איבדה את הרוב הנוצרי שלה.²⁰⁹

ערב פינויה של בית לחם במסגרת הסכם אוסלו ב' התקשר ראש עיריית בית לחם, אליאס פריג', לשר הדתות באותה עת, פרופ' שמעון שטרית, והפציר בו לעכב את פינוי בית לחם. הוא הביע חשש כבד מהגורל הצפוי לכנסיות ולנוצרים בעירו. שטרית העביר את הבקשה לרה"מ ש'דאז יצחק רבין. רבין ניאות לדחות את הפינוי, אם יקבל בקשה רשמית לכך מראשי הכנסיות בעיר. שטרית שיגר שליח מיוחד לבית לחם ובירר אפשרות זאת. ראשי הכנסיות השיבו כי אמנם חששם רב ואין הם חפצים בכניסת הרש"פ לעיר, אולם פומבית הם אינם יכולים לומר דבר.²¹⁰ רבין החליט לפיכך לפנות את בית לחם ולהעבירה לרש"פ.

204 **הארץ**. דני רובינשטיין. 'קוטל הדרקונים מבית לחם'. 24.5.1998.

205 הדו"ח פורסם על ידי מרכז המידע למודיעין בטרוור, והוא מובא כלשונו, באתר 'הייד פארק'. בדו"ח פירוט רב על התנכלויות אלה בעזה. ראו בקישור: http://www.hydepark.co.il/topic.asp?whichpage=3&topic_id=2073327&forum_id=99

206 **אל איאם**. 17.7.2012.

207 מאמרם של יונתן תוסיה כהן ועמאר דכא, מיום 27.12.14: 'מדוע הנוצרים עוזבים... את המזרח התיכון'. המאמר פורסם לראשונה ב**אל מסדר**. ראו הרחבה על כך באתר 'מידל ניו'.

208 פרופ' למדע המדינה מאוניברסיטת רטגרס בארה"ב; The Disquieting Treatment of Christians by the Palestinians; בקישור: <http://www.gatestoneinstitute.org/2838/palestinians-christians>

209 ניר דבורי. **גלובס**. שם.

210 שטרית סיפר זאת לכתוב שורות אלה, במהלך עבודתו על הספר: **על אם הדרך, סיפורו של קבר רחל**. הוצאת שערים לחקר ירושלים. 2005.

דו"ח שהוכן עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה על ידי ג'סטוס ויינר מתאר אף הוא רדיפה של ערבים נוצרים החיים בשטחי הרש"פ.²¹¹ ויינר מציין כי שיעור הפלסטינים הנוצרים באוכלוסיית הגדה ועזה, אשר היווה לפחות 15% לפני 50 שנה, עומד כיום על 1.5% בלבד, וכי התופעה ניכרת במיוחד בעיר בית לחם - בה חיים כיום 30 אלף תושבים, מתוכם פחות מ-20% נוצרים. באתר ממר"י, הסוקר פרסומים שונים במזרח התיכון, ניתן למצוא תיעוד והתייחסות לאירוע שהיכה גלים: הצתת מנזר אל ורדייה וספרייה בכנסייה בעזה על ידי גדודי עז אל דין אל קאסם, ואף גינוי מפי יו"ר הרש"פ, מחמוד עבאס, למעשה זה.

מסמך רקע של מרכז המחקר והמידע בכנסת, שהוגש בספטמבר 2001 לח"כ נעמי בלומנטל, עוסק אף הוא בנוצרים בגדה המערבית. גם מסמך זה מתייחס ל"מצבם של הנוצרים תחת שלטון הרשות הפלסטינית". חוקרי מרכז המידע של הכנסת מציינים כי קשה מאד ללקט נתונים מוסמכים לגבי מצב הנוצרים בתקופה זו, ולכן ניתן להסתמך בעיקר על דיווחי הכנסיות עצמן ועל כתבות בעיתונות. עם זאת, כך הם כותבים, "ברור מעל כל ספק, כי השלטון הפלסטיני כולל את הנוצרים בלאום הפלסטיני ומכריז, כי המאבק על ירושלים הוא עד שיתנוסס דגל פלסטין 'מעל כל המסגדים והכנסיות'. תחת שלטון הרש"פ נערכים כבר כמה שנים אירועי חג המולד בבית לחם, בהשתתפות כל בכירי הרשות וכן ביקור של האפיפיור בארץ הקודש".

המסמך מביא טענות שהועלו בדבר פגיעה בנוצרים בשטחי הרשות, אך מציין כי הסטטוס קוו הנוגע להרכב השלטון המקומי בערים הנוצריות נשמר.

ד. התנכלויות הפלסטינים והרש"פ למקומות קדושים ליהודים²¹²

הכותל המערבי

ב-29 בספטמבר 2000, ערב ראש השנה היהודי, היה הכותל המערבי מטרה להמון מוסלמי מוסת שהשליך אבנים מהר הבית, בנוכחות פקידי דת ואנשי ביטחון של הרשות הפלסטינית. ישראל אפשרה את נוכחותם במקום, בתקווה שיהיה בה כדי להרגיע את המצב ולשלוט בו. רחבת המתפללים שלרגלי קיר התמך המערבי של חומת הר הבית, המקודש לעם היהודי, פונתה באותו יום ממתפללים יהודים לשעות ארוכות.

211 אתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. 'הנוצרים הפלסטיניים בסכנת הכחדה'. דצמבר 2007.

212 פרק זה מסתמך בין היתר על עיסוק שוטף בנושאים אלה וכן על נייר עמדה שנכתב על ידי עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה: 'יחס הרשות הפלסטינית למקומות קדושים ליהדות. קבר רחל כמקרה מבחן'; תיעוד של ד"ר שמואל ברקוביץ במסגרת ספרו **מלחמות המקומות הקדושים**; דף עמדה שהוכן עבור המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה: 'המערכה הדיפלומטית על ירושלים. ועידת הפסגה בקמפ דייוויד 2000 ותוצאותיה'.

1994. רחבת הכותל המערבי זרועה באבנים שנזרקו על המתפללים היהודים מהר הבית. שוטר נמלט מהמקום. (לע"מ)

עיקר ההתנכלות למתפללי הכותל המערבי לאורך השנים באה מהר הבית, המתנשא לגובה של עשרות מטרים מעל הכותל ושולט עליו מבחינה טופוגרפית. בדרך כלל הוסתו המתפרעים על ידי פעילים או אנשי דת שהיו מזוהים עם הרש"פ, עם החמאס, או עם אנשי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית. את האבנים שבהם עשו שימוש, המתפרעים ליקטו בהר הבית עצמו - שם פזורים עפר, בלוקים וחומרי בנייה לרוב. לעתים עשו המתפרעים שימוש גם בשברי עתיקות יקרות ערך (מכל התקופות) והפכו אותם לנשק קר שכוון נגד מתפללי הכותל המערבי. המתפרעים מצאו מקלט בחצרות הר הבית ובמסגדיו, אליהם נמלטו כל אימת שכוחות הביטחון הישראלים ניסו ללכוד אותם.

את 'שגרת ההתפרעויות' שפקדה מעת לעת את הר הבית נמחיש באמצעות כמה דוגמאות: בסוף פברואר של שנת 2010 נפצעו 15 שוטרים שהוצבו ברחבת הכותל מאבנים שיזדו עליהם מהר הבית.²¹³ שבוע ימים אחר כך שוב הושלכו אבנים מהר הבית על רחבת הכותל. שוב נפצעו שוטרים ושוב פינו סדרני הכותל את המתפללים בכותל המערבי אל תוך אולמות התפילה המקורים בעזרת

213 '15 שוטרים נפצעו ביזיוי אבנים על רחבת הכותל...'. אבי יששכרוף וליאל קיזור. אתר הארץ. 28.2.2010.

הגברים ובעזרת הנשים.²¹⁴ בספטמבר של אותה שנה, חזרו ונשנו הדברים,²¹⁵ ובתקופת החגים של שנת 2013, סביב ימי הסוכות, פרצו כוחות משטרה להר הבית חמש פעמים! כדי לבלום התפרעויות וידווי אבנים של מוסלמים על מתפללים ברחבת הכותל. רועי שרון, כתב הטלוויזיה של **ערוץ 10**, שדיווח על כך באותה עת, הציג תמונות של סליקים ומאגרי אבנים בתוך המסגדים, וכן דליים ושקים שמשמשים את הפורעים להצטיידות באבנים, כדי לרגום את המתפללים ברחבת הכותל ואת כוחות הביטחון בהר.²¹⁶ לא היה זה מפתיע, לכן, כשגם במהלך 'האינתיפאדה הירושלמית' במחצית השנייה של שנת 2014, סומנו הכותל המערבי והדרכים אליו כמטרה. אוטובוסים שנסעו לכותל המערבי נרגמו באבנים,²¹⁷ ובדצמבר, בעת שעשרות ערבים התפרעו לאורך רחוב הגיא, ירו זיקוקין וזרקו אבנים, המשטרה נאלצה לסגור ליהודים את המעבר והיציאה מהכותל, לכיוון רחוב הגיא, וזאת לאחר שירי הזיקוקין התגבר והתקרב לעמדה של הכותל ברובע המוסלמי.²¹⁸

קבר יוסף

קבר יוסף, בפאתיה הדרום מזרחיים של שכם, המזוהה מאז המאה הרביעית כקברו של יוסף בן יעקב, היה נתון באמצע שנות התשעים של המאה הקודמת תחת מתקפה קשה. ערב סוכות תשנ"ז (1996), במקביל למהומות מנהרת הכותל, הותקף המתחם בירי כבד. כוח תגבור של גדוד חרוב שנשלח למקום נכנס לאזור הקרבות ושישה חיילים נהרגו במהלך האירוע. מחבלים ערבים פרצו למתחם הקבר, הרסו את הישיבה שפעלה במקום ושרפו מאות ספרי קודש. מתחם הקבר הותקף שוב על ידי פלסטינים חמושים במאי 2000. באירוע זה נפצע קל קצין צה"ל.

באוקטובר 2000, עם תחילת המהומות שבישרו את פרוץ האינתיפאדה השנייה, פונה המתחם מאזרחים בהוראת מפקד חטיבת שומרון יוסי אדירי, אך בקשתו לפינוי המתחם גם מהכוח הצבאי לא אושרה. זמן קצר לאחר מכן התקיפה קבוצה גדולה של פלסטינים חמושים את הכוח המצומצם ששהה במתחם. במהלך המתקפה, ביום השני של ראש השנה תשס"א, 1 באוקטובר 2000, נפגע שוטר מג"ב, מדחת יוסף, ודימם למוות במשך כ-3 שעות. ניסיונות לתאם את חילוצו עם המשטרה הפלסטינית - כשלו. במהלך הימים הבאים הוחלף הכוח שהגן על המתחם מספר פעמים בשיירות צבא ישראליות, שלוו על ידי כוחות פלסטינים. לבסוף, כעבור שישה ימי קרב, ב-7 באוקטובר 2000, תחת מטר יריות, נסוג כוח צה"ל מהמתחם, לאחר שהפלסטינים הבטיחו לשמור עליו. למרות ההבטחה, הפלסטינים, ובהם שוטרים של הרשות הפלסטינית, פרצו לקבר, חיללו והעלו אותו באש,

214 עידן יוסף, 'התפרעות בתום התפילה': אבנים על המתפללים בכותל'. אתר **מחלקה ראשונה**, 5.3.2010.

215 מנחם שוורץ, 'מהומות בירושלים: ערבי יידו אבנים לרחבת הכותל', אתר **כיכר השבת**, 22.9.2010.

216 עמיחי רובין, חדשות 'סרוגים'. 'צפו מדוע המשטרה חסרת אונים בהר הבית'. אתר **סרוגים**, 30.9.2013.

217 אריאל שרפר, אתר **רדיו קול חי**. 'כמה תקריות אבנים על אוטובוסים ישראלים בדרך לכותל', 13.10.2014.

218 איציק וייס, 'ערבים התפרעו וירו זיקוקין בעיר העתיקה'. על היהודים נאסר לצאת מהכותל...'. אתר **0404**, 17.12.2014.

פלסטינים עומדים על גג קבר יוסף בשכם ב-7 באוקטובר 2000, לאחר שחמושים ואזרחים פלסטינים הסתערו על המובלעת הישראלית, השחיתו ספרי קודש והציתו את האתר הקדוש במפגן ניצחון שנערך שעות ספורות לאחר שצה"ל פינה את האתר. (AP photo/Lefteris Pitarkis)

תוך כדי ביזתו והשחתת תכולתו. לאחר מכן הם צבעו את גג הקבר בירוק, בטענה שהאתר אינו קבר יוסף אלא מקום קדוש למוסלמים.²¹⁹

בשנים האחרונות התייחסה הרשות הפלסטינית לאתר, הממוקם בשטחה (שטח איי), כאל מקום שקדוש רק ליהודים. מעת לעת הסדיר צה"ל מול הרשות הפלסטינית אפשרות לתפילת יהודים במקום. כך למשל, במחצית השנייה של שנת 2014 נכנסו לפחות שלוש פעמים אלפי יהודים למקום וקיימו שם תפילות.²²⁰ עם זאת, בה בעת, באותם חודשים ממש, ביולי 2014 ובדצמבר 2014, המשיכו הפלסטינים להתנכל למקום. בראשית יולי הושלכו בקבוקי תבערה לעבר הקבר ושוב נעשה ניסיון להציתו. בדצמבר גילו מתפללים יהודים שהגיעו למקום כי אלמונים ביצעו בו הרס רב וחיבלו במערכת החשמל שלו.²²¹

219 ראו פירוט נרחב על אירועים אלה בערך 'קבר יוסף' באתר 'ויקיפדיה', כולל מקורות לדברים.

220 ראו דיווחים על כך באתר **ערוץ 7** בתאריכים הבאים: 1.5.14, 17.9.14, 13.10.14.

221 דלית הלוי. 'שוב ניסיון להצית את קבר יוסף'. אתר **ערוץ 7**, 7.7.14; שמעון כהן. 'מאות מבקרים גילו ונדליוס בקבר יוסף'. אתר **ערוץ 7**, 22.12.14.

בית הכנסת 'שלום על ישראל' ביריחו

באוקטובר 2000 הותקף גם בית הכנסת העתיק 'שלום על ישראל' ביריחו, שהוקם כנראה במאה השביעית לפני הספירה. רצפת בית הכנסת שזורה בפסיפס ענק, שבו שזורים סמלים יהודיים והמילים: 'שלום על ישראל'. בית הכנסת העתיק נבזז. הקומה השנייה של האתר הוצתה ונשרפה וספרים וחפצי קודש רבים, שהיו בבית הכנסת העתיק, הועלו באש. בשנים האחרונות, מקפידה הרש"פ על הסדר באתר (שממוקם בשטחה, שטח איי), ומעת לעת מאפשרת כניסה של קבוצות מתפללים יהודים לאתר זה.

קבר רחל

קבר רחל מוגן ובוצר על ידי ישראל החל מאמצע שנות התשעים. בשנות האינתיפאדה השנייה התנהלו סביבו קרבות של ממש, שבהם נטלו חלק גם אנשי הרשות הפלסטינית. בקרבות אלה נהרגו שני חיילים ישראלים. באותן שנים נאלצו המבקרים הרבים והמתפללים היהודים שפקדו את המקום לעשות את דרכם אליו - מרחק 400 מ' מירושלים - ברכבים ממוגני ירי ו/או אבנים. רק ב-2007 הוסרה מגבלה זו. מאז ניתן להגיע לקבר רחל גם ברכבים שאינם ממוגנים, אולם נכון לינואר 2015, הצעידה הרגלית לשם עדיין אסורה. האירועים בקבר רחל, כמו אלה בקבר יוסף או בבית הכנסת העתיק ביריחו קשורים קשר ישיר להסכמים הידועים כ'הסכמי אוסלו'.

סעיף 15 להסכם שנודע כ'הסכם עזה ויריחו תחילה' (הסכם אוסלו הראשון) הסדיר לכאורה את ענייני המקומות הקדושים ליהודים באזורים אלה. מדובר בארבעה מקומות: בית הכנסת בנערן, בית הקברות בתל סמאראת, בית הכנסת בעזה ובית הכנסת 'שלום על ישראל' ביריחו.²²² ההסכם קבע, בין היתר, שהרש"פ תבטיח חופש גישה, גם ליהודים, לכל האתרים הקדושים הללו ותגן עליהם.

ב-28 בספטמבר 1995 נחתם הסכם נוסף, הסכם אוסלו ב' ('הסכם הביניים הישראלי-פלסטיני בגדה המערבית וברצועת עזה'). הסכם זה העביר לאחריות אזרחית וביטחונית של הפלסטינים אזורים נוספים ביהודה ושומרון. בהתאם להסכם פינתה ישראל שש ערים פלסטיניות, ובהן את בית לחם, שבפאתיה שוכן קבר רחל, ואת שכם שבה שוכן קבר יוסף, וכן - חלק מהעיר חברון. ישראל הסיגה מערים אלה את כוחות צה"ל ואת מנגנוני המנהל האזרחי. בנוסף, פינתה ישראל 450 כפרים, עיירות, מחנות פליטים ושטחים נוספים ברחבי יו"ש.

המקומות הקדושים באזורים אלה או באזורים הסמוכים להם (שדרכי הגישה אליהם עברו בתוך, או סמוך, לשטחי הפלסטינים), הוגדרו בהסכם כ'אתרים בעלי משמעות דתית' או כ'אתרים ארכיאולוגיים'. ההסכם עסק בין היתר במעמדם של 23 מקומות קדושים ליהודים, שכללו קברים

קבר רחל, אוקטובר 2000, ראשית האינתיפאדה השנייה. במסגרת הסכם אוסלו ב' נמסרה בית לחם לפלסטינים. קבר רחל הסמוך הותקף מאות פעמים וישראל ביצרה אותו. (עמוס בן גרשום, לע"מ)

של דמויות במקרא, שרידי בתי כנסת עתיקים ובתי קברות עתיקים, אשר הפלסטינים התחייבו להבטיח חופש גישה אליהם.²²³

בפועל, הפלסטינים הקשו מאד או שמנעו כליל גישה למקומות אלו. סיפורם של קבר יוסף וקבר רחל כבר הוזכר כאן, אבל גם אל מקומות ידועים פחות, כקבר אבנר בן נר באזור חברון, או מקומות בעלי מעמד זהה, התקשו יהודים שחפצו בכך להגיע, לא כל שכן אל בית הכנסת העתיק בעזה. רק בבית הכנסת 'שלום על ישראל' ביריחו נשמר בדרך כלל ההסכם עם הפלסטינים, למרות שכפי שהוזכר, במהלך אירועי האינתיפאדה השנייה גם הוא נפגע קשות.

דומה, כי האירועים בקבר רחל ממחישים יותר מכל את הבעייתיות שבהעברת מקומות קדושים ליהודים, או שטחים הסמוכים אליהם, לשליטה פלסטינית: ב-21 בדצמבר 1995 הועברה העיר בית לחם, למעט מובלעת קבר רחל, לשליטה מלאה של הרשות הפלסטינית. קבר רחל הפך מוצב גבול בקצה הדרומי של ירושלים. הגישה אליו הפכה קשה, הוא בוצר בצורה מאסיבית וליהודים הותר כאמור להגיע אליו רק ברכבים ממוגני ירי ובהשגחה ובליווי צבאי.

בסוף ספטמבר 1996 פרצו המהומות שנודעו כ'מהומות מנהרת הכותל'. אחרי ההתקפה על קבר יוסף ונפילתו בידי הפלסטינים, תקפו מאות מתושבי בית לחם ומחנה הפליטים עאידה גם את קבר רחל. הם הציתו את הפיגומים שהוקמו סביב הקבר במסגרת עבודות המיגון של האתר, וניסו להתפרץ למתחם. בראשם צעד לא אחר מאשר מושל בית לחם מטעם הרש"פ, מחמד ראשד אל ג'עברי. צה"ל פיזר את המפגינים בירי וברימוני הלם ועשרות מהם נפצעו. אחד הפצועים היה כיפאח ברכאת, מפקד כוח 17, כוח המשמר הנשיאותי של יו"ר הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת.²²⁴

עד סוף שנת 2000 המשיכה ישראל למגן את קבר רחל, כאשר מדי פעם מפריס הפלסטינים את השקט והסדר הציבורי. הסלמה נוספת התרחשה עם פרוץ האינתיפאדה השנייה. במשך 41 יום נמנע מיהודים לבקר בקבר רחל, בשל אש נק"ל ומקלעים שהפלסטינים ירו עליו, ובקבוקי תבערה ואבנים שהושלכו לעברו.²²⁵ המוסלמים אף חדלו באותה תקופה מלכנות את המקום 'קובת רחל', ו'אסלמו' את שמו למסגד בלאל אבן רבאח.²²⁶

האש על קבר רחל נורתה מהיום הראשון למהומות, הן מכיוון מחנה הפליטים עאידה, שבין בית ג'אלה לבית לחם, והן מגגות הבתים שממערב, מדרום וממזרח לקבר רחל. אנשי הרשות הפלסטינית, שהיו ממונים לכאורה על שמירת הסדר וצריכים היו למנוע אלימות, לא זו בלבד שלא מנעו זאת, אלא אף נטלו חלק פעיל בקרבות. משרבו הצליפות על החיילים והמבקרים במקום, תפס הצבא הישראלי גגות באזור הקבר.

במארס 2002, במסגרת מבצע 'חומת מגן', שב צה"ל לבית לחם ונשאר שם זמן ממושך. באותם ימים צר צה"ל על מחבלים מבוקשים שהסתתרו בכנסיית המולד שבבית לחם, לא הרחק מקבר רחל. גם באמצע שנות האלפיים לא פסקו ההתנכלויות לקבר רחל. כך, לדוגמא, ב-10.4.2005 וב-27.12.2006, הושלכו מטענים לעבר המתחם, וב-10.2.2007 רגמו אותו עשרות פלסטינים באבנים.²²⁷ אף שהידוק השליטה הצבאית הישראלית במקום הוריד את רמת האלימות, הוסיף קבר רחל לסבול מהתנכלויות ומניסיונות פיגוע גם בשנים האחרונות. בעשרת החודשים הראשונים של שנת 2011 תיעדה המשטרה 14 אירועים של ידווי בקבוקי תבערה וזריקות אבנים לעבר מתחם הקבר.²²⁸ במאי 2012 שוב נותרו המתפללים היהודים בקבר רחל נצורים, בעקבות ידווי אבנים מאסיבי על המקום.²²⁹ בנובמבר 2012 נטלו כ-400 פלסטינים חלק בהתפרעות רחבת ממדים,

224 נדב שרגאי. על אם הדרך סיפורו של קבר רחל. הוצאת שערים לחקר ירושלים. 2005. עמ' 216.

225 ש. עמ' 229.

226 בלאל אבן רבאח, אתיופי חבשי במוצאו, מוכר בתולדות האסלאם כעבד כושי ששירת בביתו של הנביא מוחמד בתפקיד המואזין הראשון, כלומר האיש המופקד לקרוא למוסלמים לתפילה חמש פעמים ביום.

227 מתוך הכרזינה בעיתונות ודיווחים באתרי האינטרנט בישראל, המבוססים על הודעות דובר צה"ל.

228 מדברי נצ"מ יהודה יהושע בוועדה לפניית הציבור של הכנסת ביום 24.10.2011.

229 אפריים מורנו. 'המתפללים בקבר רחל נצורים'. אתר ערוץ 7. 15.5.2012.

כאשר ידו אבנים ובקבוקי תבערה וגלגלו צמיגים בווערים לעבר כוחות הביטחון סמוך לקבר רחל.²³⁰ בינואר 2013 התרחש אירוע דומה, כשהפעם גלגלו המתפרעים גם מטעני צינור לעבר כוחות הביטחון שהופקדו על שמירת הקבר.²³¹ במרץ 2014 שוב הושלכו בקבוקי תבערה ומטען מאולתר סמוך לקבר רחל ושניים מלוחמי צה"ל נפצעו באורח קל ובינוני.²³² שבועות אחדים לאחר מכן ניסו ערבים להצית את עמדת צה"ל סמוך למתחם הקבר.²³³ אירועים דומים התרחשו סמוך למתחם קבר רחל גם באוגוסט ובנובמבר 2014, תוך כדי 'האינתיפאדה הירושלמית'. במהלך השנים 2012-2014 נזרקו על חומות המתחם המבוצר שהוקם סביב קבר רחל למעלה מ-400 בקבוקי תבערה, שרובם התנפצו על חומות הביצור ולא גרמו נזק.²³⁴ ניסיונות הידברות של צה"ל עם פרנסי מחנה הפליטים עאידה, לא הביאו למיגור האלימות.

הר הזיתים²³⁵

בית העלמין היהודי בהר הזיתים, שאותו דרשו הפלסטינים להעביר לריבונותם ולשליטתם במהלך המו"מ על ירושלים בשנים 2001 ו-2008, הוא בית העלמין היהודי הגדול והחשוב ביותר בעולם. בית עלמין זה מהווה פנתיאון דתי ולאומי של העם היהודי ומדינת ישראל לאורך כ-3,000 שנה. ההר שימש כמקום התכנסות ותפילה יהודי בימי המקדש, ואף קודם לכן. בתקופת שלטון ירדן לא התאפשרה גישת יהודים והמשך קבורת יהודים בהר, למרות שירדן התחייבה לכך במפורש בהסכם שביתת הנשק עמה.

בתקופה זו נהרס, הושחת וחולל בית העלמין, ונותצו ונפגעו 38 אלף ממצבותיו וקבריו. מאז אוחדה ירושלים, ובית העלמין נכלל בתחומה, חודשה הקבורה בהר, חלקים רבים של בית העלמין שוקמו ומספר הפגיעות בקברים ירד באופן דרמטי. מבחינה זאת המציאות השתנתה מיסודה. עם זאת, לא פסקו מעולם ניסיונות של פלסטינים לפגוע בהר, בקברים ובשיירות האבלים המלווים את מתיהם להר.

מדי פעם - לאורך השנים - כאשר ישראל התרשלה והזניחה את השמירה על ההר או על הדרכים המובילות אליו, מתוך מחשבה שהאזור שקט, או שמדובר בתקופה רגועה, ניצלו זאת תושבים פלסטינים, פגעו במצבות וידו אבנים בשיירות שליוו את מתיהם להר. אירועים מסוג זה נרשמו בעתות של מתח מוגבר, בייחוד בתקופת האינתיפאדות, הראשונה והשנייה, ובמהלך

230 שלמה פיטרקובסקי. 'הפרות סדר אלימות ברחבי יהודה ושומרון'. אתר ערוץ 7. 20.11.12.

231 ישי קרוב. 'בקבוקי תבערה לעבר חיילי צה"ל בקבר רחל'. אתר ערוץ 7. 16.1.2013.

232 עוזי ברוך, 'מטען מאולתר ובקת"ב סמוך לקבר רחל'. אתר ערוץ 7. 23.3.2014.

233 עוזי ברוך, 'ערבים ניסו להצית עמדה צה"לית סמוך לקבר רחל'. אתר ערוץ 7. 19.4.2014.

234 מקור בטחוני.

235 להרחבה ולפירוט מקורות, ראו באתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה: נדב שרגאי. 'בית העלמין היהודי שעל הר הזיתים וחיוניות המשך השליטה הישראלית בו'. 4.8.2009.

לאחר מלחמת ששת הימים הגיעו משפחות יהודיות רבות להר הזיתים כדי לחפש בין המצבות והקברים ההרוסים את קברי יקריהם. משרד הדתות הישראלי תיעד את הרגעים הללו. (צילום: ק-ו ויס, מתוך **חילול הקודש** בהוצאת משרד הדתות)

'האינת'פאדה הירושלמית'. בתקופות אלה 'נעלם' לעתים השלטון הישראלי מאזורים רבים של מזרח העיר.

בדצמבר 1975 נופצו מספר מצבות בחלקת ועד העדה הספרדית בהר הזיתים, ובמרץ 1976 חוללו ונותצו עד היסוד 14 מצבות בחלקות יוצאי צפון אפריקה (המוגורבים). שנה לאחר מכן (1977) נותצו מצבות בחלקת צור, מול מלון פנורמה, וחולל קברו של הרבי מגור. באוגוסט 1978 התפוצץ מטען חבלה קטן סמוך למלון היוקרה המזרח ירושלמי אינטרקונטיננטל, שעל הר הזיתים, סמוך לבית העלמין היהודי. במאי 1979 דיווחה מועצת בתי העלמין בירושלים על שורת תלונות של קרובי נפטרים על חילול קברים ועקירת מצבות בהר הזיתים.

במהלך האינת'פאדה הראשונה, במקביל למהומות מנהרת הכותל ותקיפת קבר יוסף בשכם וקבר רחל בבית לחם על ידי פלסטינים, הפך כאמור גם הר הזיתים מוקד של חילול קברים יהודים. בספרו **מלחמות המקומות הקדושים**, מנה העו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ מקצת מהמקרים: בפברואר 1988 חוללה החלקה התימנית ומצבות רבות נותצו. במאי ויולי 1989 וביוני 1991 צוירו כ-10 דגלי אש"ף גדולים על קירות התמך בבית הקברות, ובמאי 1990 נותצו 13 מצבות בחלקה הספרדית וצוירו צלבים וכתובות נאצה. ביוני 1990 נותצו בפטישים כבדים 68 מצבות בחלקת 'כולל פולין' ו-11

לאחר מלחמת ששת הימים הגיעו משפחות יהודיות רבות להר הזיתים כדי לחפש בין המצבות והקברים ההרוסים את קברי יקיריהם. משרד הדתות הישראלי תיעד את הרגעים הללו.

בתקופת השלטון הירדני במזרח ירושלים חוללו, נותצו ונפגעו 38 אלף מצבות וקברים בבית העלמין היהודי בהר הזיתים. לאחר מלחמת ששת הימים ואיחוד ירושלים תיעד משרד הדתות הישראלי את ההרס הגדול. בתמונה: מצבות שנעקרו והפכו למדרגות.

בתמונה: מצבה שנעקרה והפכה למבנה שירותים.

(צילומים בעמ' 130-131: ק-ו ויט, מתוך **חילול הקודש** בהוצאת משרד הדתות)

מצבות בחלקה האמריקנית בבית הקברות. כעבור שנה נמצאו כ-40 מצבות מנותצות נוספות בחלקה הספרדית בהר הזיתים. בערב יום הכיפורים (6.10.1992) חוללו 25 קברים בחלקת הקבר שבה נטמן גם ראש הממשלה השישי של מדינת ישראל, מנחם בגין, ורוססו כתובות לאומניות בערבית, אך קברו של בגין לא חולל.

ניתן להמשיך ולמנות עוד עשרות אירועים מסוג זה גם בשנים האחרונות. ברוב המקרים נתפשו האחראים לכך: חברות של נערים פלסטינים (ולעתים בוגרים), שפעלו בלהט לאומני ו/או דתי. במאי 2007 דיווח השר לביטחון פנים, אבי דיכטר, על עלייה משמעותית באירועים של הפרות סדר בשכונת א-טור הסמוכה להר הזיתים.²³⁶ שנתיים אחר כך, ב-2009, דווח על עוד מצבות שהושחתו²³⁷ וב-2010 תועדו שוב מצבות מנופצות.²³⁸ לאורך השנים הותקפו באבנים מדי פעם שיירות שליוו את מתייהם להר. במרבית המקרים נלכדו העבריינים. במהלך האינתיפאדה הירושלמית במחצית השנייה של שנת 2014, וכן בשנתיים שקדמו לה, רבו מקרי הפגיעה ביהודים שעשו את דרכם בהר, או שביקשו לקבור את מתייהם בהר.

ולמרות כל זאת יודגש: אירועים אלה, מצערים ורבים ככל שהיו, לא התקרבו מבחינת היקפם ולו במעט, לחילול ההמוני והשיטתי של מצבות בתקופת השלטון הירדני. בתקופת השלטון הישראלי השתנה המצב בהר הזיתים מיסודו: חודשה הקבורה היהודית בהר, לוויות יהודיות עשו את דרכן לשם מדי יום, וברוב המכריע של המקרים לא אונה להן כל רע. יהודים פקדו את קברי יקיריהם על ההר מדי יום. המשטרה הפיקה לקחים ואבטחה אותם. גם בתחום המניעתי יושמו לקחים. כיום, באמצעות מודיעין טוב, נמנעים לא פעם מקרים של נזק למצבות ופגיעה בהלוויות, ואף אירועים חמורים יותר, אם כי עדיין מתרחשים מקרים של התנכלויות למצבות במקום וליהודים העושים את דרכם להר.

הר הבית

הר הבית, בו שכנו בעבר בתי המקדש, הוא כידוע המקום הראשון בקדושתו לעם היהודי. הר הבית, בו שוכנים כיום מסגד אל אקצא וכיפת הסלע, הוא כידוע המקום השלישי בקדושתו למוסלמים (אחרי מכה ומדינה). מאז ימי המופתי הגדול, חאג' אמין אל חוסייני, במחצית הראשונה של המאה העשרים, ובמיוחד לאחר מלחמת ששת הימים - חדל ההר מלשמש רק כמקום פולחן ותפילה למוסלמים, והפך לסמל דתי-לאומי כלל אסלאמי, ולמוקד רצוף של עימות לאומי ודתי בין העולם היהודי ומדינת ישראל לבין העולם המוסלמי ומדינות ערב.

<http://www.datili.co.il/index.php?id=3318> 236

<http://www.kikar.co.il/%D7%9B%D7%9C%D7%91%D7%99%D7%9D-%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%9B%D7%95-%D7%91%D7%95-%D7%94%D7%9E%D7%A6%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%A4%D7%9B%D7%95-%D7%9C%D7%9E%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA.html> 237

<http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=718142> 238

פברואר 1994. ערבים מיידים אבנים מהר הבית על מתפללי הכותל המערבי. לאורך השנים נשנו אירועים מסוג זה שוב ושוב. (אבי אוחיון, לע"מ)

לאורך השנים הפך הר הבית, מעת לעת, לא רק בסיס להתקפות על יהודים שהתפללו בכותל המערבי, אלא בעיקר מוקד תסיסה ואלימות בפני עצמו, נגד המבקרים היהודיים בהר ונגד כוחות הביטחון שמאבטחים את המקום. משטרת ישראל, האחראית על הסדר בהר הבית, נאלצה לא פעם להגביל, ולעתים אף למנוע, את ביקורי היהודים בהר מחשש לשלום. במקרים רבים הפך מסגד אל אקצא 'עיר מקלט' לפורעים ומחסן 'נשק קר' רב - מצבורי אבנים, ברזלי זווית, חלקי פייגומים ו'כוורות' זיקוקין, שהושלכו או נורו על השוטרים והמבקרים.²³⁹ למרות זאת, המשטרה הקפידה כמעט תמיד להימנע מכניסה למסגד, מתוך התחשבות ברגשות המוסלמים.

אחד ממחוללי הבעירה בהר היו אנשי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית. הללו נטלו לאורך השנים חלק מרכזי בהכשרת שני מסגדים נוספים, תת קרקעיים, במתחם הר הבית (מסגד אל מראוויני שבאורוות שלמה בדרום מזרח ההר, ו'אל אקצא הקדומה', מתחת לאל אקצא

239 על ההתפרעויות בהר הבית במסגרת 'האינתיפאדה הירושלמית' ראו הרחבה אצל נדב שרגאי, 'הסטטוס קוו בהר הבית', פרסום של המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, באתר המרכז, לפי הקישור:
<http://jcpa.org.il/article/%D7%94%D7%A1%D7%98%D7%98%D7%95%D7%A1-%D7%A7%D7%95%D7%95-D7%91%D7%94%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA>

הר הבית, אוקטובר 2000. ערבים מיידים אבנים בשוטרים. (אבי אוחיון, לע"מ)

העליון, הידוע והמפורסם, שמעל פני הקרקע). פעילי תנועה זו גם נטלו חלק בהתפרעויות רבות, ובשנים האחרונות שמו להם למטרה לשבש ולמנוע ביקורי יהודים בהר הבית. קבוצות מטעמם מתנפלות על יהודים שמבקרים בהר הבית בצעקות 'אללה הוא אכבר', בקללות ובגידופים. המשטרה התקשתה, ועדיין מתקשה מאד, להתמודד עם מציאות זו.

מציאות קשה נוספת המתגלה פעם אחר פעם בהר היא זו של חוליות טרור שונות שפעלו באזור ירושלים, אשר הר הבית שימש להן מקום התארגנות ומפגש ראשוני. בדרך כלל קשורות חוליות טרור אלה עם תנועת חמאס, שאף היא מנסה לבסס השפעה ונוכחות בהר הבית.²⁴⁰ לרוב, מצליחים המשטרה ושירות הביטחון הכללי לחשוף חוליות אלה ולסכל את פעילותן, עוד קודם שהללו הוציאו את זממם אל הפועל. במקרים אחרים, גורמי הביטחון הישראליים מצליחים ללכוד את חברי החוליות רק לאחר ביצוע פיגועים, ורק אז נחשף הקשר שלהם למסגדי הר הבית.

240 נדב שרגאי, עלילת 'אל אקצא בסכנה'. ספריית מעריב והמרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. 2012. פרק ח': 'טרור ממסגדי הר הבית'.

פיצוץ ישיבת פורת יוסף ברובע היהודי על ידי הירדנים לאחר נפילת הרובע היהודי ב-1948 וגירוש תושביו. הירדנים פוצצו ופגעו בעשרות בתי כנסת. העוינות הבסיסית של האסלאם כלפי היהדות והנצרות הביאה לפגיעות במקומות המקודשים להם. (פיליפ ג'ון, גטי אימג'ס, 1948)

במוקד העימות עומדים בשנים האחרונות שלושה רכיבים מרכזיים:

האחד - עלילה שקרית, לפיה מתכוונת מדינת ישראל להרוס את מסגד אל אקצא.²⁴¹

השני - ידיעות שקריות, לפיהן מתכוונת ממשלת ישראל לשנות את אחד הרכיבים היחידים של הסטטוס קוו הישן בהר שעדיין נותר בתוקף - האיסור על תפילת יהודים במקום - ולהתיר מעתה ואילך תפילות שכאלה. פרסומים אלה הוכחשו פעם אחר פעם על ידי הדרג הבכיר ביותר והמוסמך ביותר במדינת ישראל.²⁴²

השלישי - ההתרחבות המשמעותית במעגלי היהודים שמבקשים לעלות להר הבית ולבקר בו (ביקורים, להבדיל מתפילות), כתוצאה משינוי הפסיקה ההלכתית בצד היהודי והתרחבות

241 להרחבה יתירה בנושא זה ראו: נדב שרגאי. **עלילת 'אל אקצא בסכנה', דיוקנו של שקר**. בהוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה וספריית מעריב. 2012.

242 להרחבה על כך ראו: נדב שרגאי, 'הסטטוס קוו בהר הבית', באתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, לפי הקישור: <http://jcpa.org.il/article/%D7%94%D7%A1%D7%98%D7%98%D7%95%D7%A1-%D7%A7%D7%95%D7%95-D7%91%D7%94%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA>

משמעותית במעגלי פוסקי ההלכה היהודים בני דורנו שמתירים כניסה להר הבית. לאחר מלחמת ששת הימים היה האיסור הרבני-הלכתי על כניסת יהודים להר הבית כמעט גורף. לאיסור היו שותפים אז העולם הרבני החרדי והעולם הרבני הדתי-ציוני. כיום השתנה המצב, ורבים מבין רבני הציונות הדתית מתירים ליהודים לעלות ולהיכנס להר הבית.

על רקע מציאות זו וכנגזרת שלה, התרחשו לאורך השנים ניסיונות חוזרים ונשנים, ולא פעם רצופים, לפגוע בזכות הביקור של יהודים בהר (להבדיל מתפילה), לא רק מצד גורמים כחמאס והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית, אלא גם מצד הרשות הפלסטינית. יו"ר הרש"פ, אבו מאזן, לדוגמה, קרא באוקטובר 2014 "למנוע בכל מחיר מיהודים 'המטמאים' את אל אקצא מלהיכנס להר".²⁴³

למרות המתואר לעיל, השינוי היסודי בהר הבית - בין המצב ששרר בו לפני 1948 (קודם שקמה מדינת ישראל) או בין השנים 1948-1967 (בעת שירדן שלטה בהר) לבין המצב השורר בהר מאז מלחמת ששת הימים ובמשך 47 השנים האחרונות - הוא משמעותי. כיום, בזכות חזקתה של ישראל במקום המקודש ביותר לעם היהודי וריבונותה שם, יהודים יכולים (גם אם תחת מגבלות וקשיים) לבקר בהר הבית. הדבר לא היה אפשרי בתקופת שלטון ירדן או קודם שקמה מדינת ישראל. שינוי נוסף נוגע לעובדה שיהודים יכולים לבקר ולהתפלל בכותל המערבי. גם כאן - קודם שקמה המדינה הוטלו מגבלות וקשיים רבים מאד על אפשרות זו, הן על ידי המוסלמים והן על ידי הבריטים. פרעות תרפ"ט הידועות היו במידה רבה תולדה של 'סכסוך הכותל'. כיום, למעט אירועים חריגים דוגמתם הזכרנו לעיל, מגיעים מדי שנה מיליוני יהודים לתפילות בכותל המערבי בימי חול, בשבתות ובימי חג יהודיים.

על בסיס הניסיון, הקרוב והרחוק, ותמונת המציאות המוכרת בהר מהשנים האחרונות, ניתן להעריך שאם ירושלים תחולק והר הבית יופקד בידיה של ישות פלסטינית כלשהיא - לא ניתן יהיה להבטיח את המשך חופש הגישה היחסי של יהודים להר, וגם חופש הגישה והתפילה של יהודים לכותל המערבי יפגע.

243 אבו מאזן אמר את דבריו באמצע חודש אוקטובר 2014 והם צוטטו בכל כלי התקשורת הערביים. אבו מאזן אמר כי יש "לאסור על כניסת מתנחלים להר הבית - בכל אמצעי... אסור לתת ליהודים לעלות להר הבית. עלינו למנוע זאת מהם בכל דרך שהיא. הר הבית שלנו, מסגד אל-אקצא הוא שלנו, הכנסיות שלנו. לא מגיע להם להיכנס למקומות האלה ולטמא אותם".

ה. העוינות הבסיסית של האסלאם כלפי היהדות והנצרות, כמקור יניקה להתנכלות למקומות המקודשים להם

רבות נכתב בשנים האחרונות, הן על ידי מומחים כפרופ' יצחק רייטר, עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ וד"ר דורי גולד והן על ידי, אודות שלילת הנרטיב היהודי-ציוני שבו נוקטים המוסלמים, ואודות ההיסטוריה החדשה שאותה הם כותבים לעצמם. ההכחשה והשלילה של הנרטיב היהודי כוללים בתוכם דה יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל, וכן 'אסלום' תודעתי ודתי של מקומות קדושים ליהודים ברחבי ארץ ישראל, דוגמת קבר רחל, שמכונה עתה על ידי חלק מן המוסלמים 'מסגד בלאל אבן רבאח'. במקביל למסכת ההכחשה הזאת נרשמת מסכת מקבילה, שבה נכתב מחדש הנרטיב המוסלמי-היסטורי, באופן המקדים את זמנם של המוסלמים בארץ ישראל ובירושלים לזמנם של היהודים בהן. נרטיב חדש זה נועד לשלול מהיהודים את זכויותיהם ובכורתם על ארץ ישראל וקודשיה.²⁴⁴

לשתי מסכות מקבילות אלה ביטויים רבים של חרדה, עוינות ושטנה כלפי היהדות, הציונות ומדינת ישראל. לשתייהן גם ביטויים רבים של חרדה, עוינות ושנאה כלפי היהדות והנצרות כשתי דתות נחותות בהשוואה לאסלאם. התבטאויות אסלאמיות רבות כורכות את שתי הדתות (היהדות והנצרות) זו בזו כדתות אויבות לאסלאם. על רקע זה, אין להתפלל על הפגיעות החוזרות ונשנות במקומות המקודשים לשתי דתות אלה ועל ביזויים שוב ושוב.

נביא כאן כמה דוגמאות לכך, רק כדי לסבר את האוזן. הנה, לדוגמא, תמליל מתוך סרטון וידאו של החמאס שנחשף על ידי 'מבט לתקשורת פלסטינית' בדצמבר 2010. הסרטון קורא בין השאר: "אללה, אדוננו וריבוננו... הבס את אויביך ואת אויבי הדת בכל מקום. אללה - הכה ביהודים ובאוהדיהם, בנוצרים ובתומכיהם... אללה מנה אותם והרוג אותם אחד אחד, ואל תשאיר מהם אף אחד". גם הטלוויזיה הפלסטינית שבשליטת הרש"פ מלמדת מעת לעת 'לשנוא יהודים ונוצרים'. בפרק של תכנית הילדים 'בית הבתים', הוצגה ילדה שדקלמה שיר שנאה המתייחס ליהודים ולנוצרים כ'נחותים וקטנים יותר, פחדנים ובזויים יותר', וכן כ'שרידי הצלבנים וחי'בר' (יישוב יהודי שהוחרב על ידי המוסלמים ב-629).²⁴⁵

תסביך השנאה הפלסטיני-מוסלמי מול היהודים והנוצרים מגולם גם בטענה המושמעת ברש"פ ובפת"ח כי ישו היה פלסטיני. טענה זו היא חלק מהנרטיב החדש שהפלסטינים כותבים לעצמם, תוך התעלמות מהמסורת הנוצרית הגורסת שישו היה יהודי. טענה זו מתעלמת מכך שהאימפריה

244 להרחבה על כך ראו בספרי, **עלילת 'אל אקצא בסכנה'**, פרק ד', 'המוסלמים משכתבים את ההיסטוריה של ירושלים', וכן המקורות שם. הוצאת מעריב והמרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. 2012.

245 איתמר מרקוס וגאן ז'אק זילברדיק, מתוך פרסומי 'מבט לתקשורת פלסטינית', 4.7.2012.

הרומאית שינתה את שמו של חבל יהודה ל'פלסטינה' מאה שנה לאחר מות ישו. בכירי הרש"פ והפת"ח מציגים כאמת היסטורית את הטענה שישו היה 'פלסטיני' ושישו היה 'השהיד הפלסטיני הראשון' ו'הפליט הפלסטיני הראשון'.

הדברים מקבלים ביטוי בהזדמנויות שונות, עד שאפילו אבו מאזן, יו"ר הרשות, ציין בסוף חודש דצמבר 2014: "אנו חוגגים את הולדתו של ישו, השליח הפלסטיני של אהבה, צדק ושלוש". מושלת מחוז רמאללה ואל בירה, לילא ר'נאם, אמרה אף היא במפורש: "ישו המשיח הוא פלסטיני" ומחמוד אל הבאש, השופט השרעי העליון של פלסטין ויועצו של הנשיא אבו מאזן לענייני דת ויחסים אסלאמיים, 'הגדיל לעשות' בצינו: "אנו מאמינים באדוננו ישו עליו השלום ומאמינים במסריו, בנבואתו ובקדושתו. לפי אמונתנו, אנו חוגגים את חג הולדתו בדיוק כפי שאנו חוגגים את הולדתו של הנביא מוחמד עליו הברכה והשלום, משום שכל הנביאים הם אחים".²⁴⁶

אזכורם של היהודים והנוצרים בנשימה אחת כנחותים ובוזיים בהשוואה לאסלאם, ו'אסלומ' של ישו, באים כאמור לצד תופעות כגון הכחשת קיומו של בית המקדש והזיקה היהודית לירושלים, עד כדי שלילת כל קשר, זיקה וקדושה יהודית של היהודים להר הבית ולכותל המערבי. שר ההקדשים של הרש"פ אומר ללא ניד עפעף ש"ליהודים אין כל קשר לכותל המערבי". ראש הממשלה הפלסטיני לשעבר שולל את האותנטיות של מדליון זהב שנמצא בספטמבר 2013 בחפירה ארכיאולוגית למרגלות חומות הר הבית ועליו סמלים יהודיים מובהקים - מנורה, שופר וספר תורה, וטוען: "כל זה זיוף". איש דת ברש"פ מגדיר את בית המקדש היהודי "מדומה". האמירות הללו ועוד אלפים כמותן נועדו, כפי שהגדירה זאת ב-2009 ועידת אל קודס לדת והיסטוריה שהתקיימה בירדן, "לכתוב מחדש את ההיסטוריה הציונית בפלסטין". המשתתפים בוועידה זו קראו להיסטוריונים המערביים ולמרכזי המחקר הערביים באופן רשמי: "לעיין מחדש בהיסטוריה הקדומה של פלסטין ושל ירושלים באופן ביקורתי, מדויק וצודק; היות שההיסטוריה הזאת נכתבה על פי המחשבה התורנית והתלמודית, הרחוקה מדיוק היסטורי ומהאובייקטיביות".

לא ניתן לנתק את ההתנהלות היום יומית של הפלסטינים כלפי מקומות קדושים ליהודים ולנוצרים ששוכנים בתחומם, או בקרבת מקום לתחומם, או בתוך אזורי מגורים של אוכלוסייה פלסטינית (אפילו הם בשליטת ישראל), מהתבוננות המעוותות שאותם הם מפתחים לעצמם בשנים האחרונות. תבונות אלה מזינות את האלימות ואת היחס המשפיל והמבזה של המוסלמים והפלסטינים ברש"פ, בעזה ובקרננו, למקומות המקודשים ליהדות ולנצרות.

246 איתמר מרקוס וגאן ז'אק זילברדיק, 1.1.2015, מתוך פרסומי 'מבט לתקשורת פלסטינית': 'הרש"פ ופת"ח: ישו היה פלסטיני'.

1. מסקנות

לאור המוניטין שצברו לעצמם הפלסטינים, מוניטין של אלימות והתנכלות למקומות קדושים לנצרות וליהדות, ועל רקע העוינות הדתית והאידיאולוגית של רבים בקרבם לגילויי דת, קשר וזיקה מצד היהודים והנוצרים לארץ ישראל, נשאלת השאלה: איזה אדם הגיוני יפקיד בידי הפלסטינים את האחריות על מקומות קדושים אלו, או את דרכי הגישה אליהם. אחריות זאת חייבת להישאר בידי ישראל.

הדברים מקבלים משנה תוקף כשמדובר בעיר העתיקה של ירושלים, בה חיים יהודים ונוצרים: היהודים ברובע היהודי וברובע המוסלמי, ונוצרים ברובע הנוצרי וברובע הארמני.

לבד ממגורים, משמשות דרכי העיר העתיקה הן את הנוצרים העושים דרכם לכנסיית הקבר ולמקומות נוספים המקודשים להם, והן את היהודים, העושים את דרכם לכותל המערבי ולמקומות נוספים המקודשים להם. הדרכים המרכזיות שמובילות לכותל המערבי, אשר היהודים עושים בהם שימוש, הן: דרך השוק; דרך הרובע היהודי והארמני; ודרך ציר רחוב הגיא. בציר אחרון זה, החוצה את העיר העתיקה, ושלאורכו יש גם מוסדות ומגורי יהודים, עושה שימוש בעיקר ציבור חרדי. ציבור זה מגיע מכיוון השכונות החרדיות של ירושלים: מאה שערים, גאולה ושמואל הנביא.

באשר להר הבית, אותו מסרה ישראל ב-1967 לניהול הוואקף - למרות ההתנכלויות ליהודים שם, ישראל דבקה במדיניותה שהוואקף ימשיך לנהל את הר הבית. ישראל גם דבקה באיסור על יהודים להתפלל במקום. היא מחזיקה על ההר כוח משטרה העומד בקשר רצוף עם המוסלמים. כוח זה מתנהל במקום 'על קצות האצבעות', ולא פעם הוא אף נוקט במדיניות של 'לפנים משורת הדין'. חוקי התכנון, הבנייה והעתיקות אינם נאכפים בהר, והכול נעשה תוך הידברות ושיח עם הצד המוסלמי. גם לכך יש מחירים גבוהים, אך המשטרה מעדיפה 'לשלם' אותם ובלבד שבהר ישרור שקט. עם זאת - קשה להניח שהמשך ביקורי יהודים בהר הבית, מוגבלים ככל שיהיו, יהיו אפשריים כשההר אינו תחת שלטון ישראל.²⁴⁷

לנגד עיני חסידי החלוקה, שתביא חלילה לשלטון של הרשות הפלסטינית במקומות המקודשים לנוצרים בירושלים, צריך לעמוד גם מצבם של הנוצרים במרחב, הירידה המתמדת במספרם במדינות האזור, וכן הירידה המתמדת במספרם בערים כמו עזה, רמאללה, בית לחם ובית ג'אלה,

247 בשנים האחרונות רבו גם הדיווחים של הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית (בו חברים אישי ציבור, אנשי אקדמיה, שופטים וסופרים מכל גווי הקשת הפוליטית בארץ) על פגיעות חוזרות בעתיקות הטמונות בהר, חלקן עתיקות הקשורות לעברו של העם היהודי. רבות מהטענות הללו אושרו בדו"ח מיוחד של מבקר המדינה, שעליו הוטל חיסיון ושמרנית פרטיו נאסרו לפרסום. להרחבה על הרס העתיקות בהר הבית, ראו: 'הפגיעה הנמשכת בעתיקות הר הבית מול נסיגת שלטון החוק הישראלי', נדב שרגאי, אתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 28.2.08.

שהועברו כולן לשליטה בלעדית של הרשות הפלסטינית. תופעה זו מלמדת יותר מכל על מצוקתם של הנוצרים תחת שלטון מוסלמי ועל יחס המוסלמים אליהם. קיים חשש ממשי ששלטון הרש"פ במזרח ירושלים יאיץ ויתרום לעזיבה מוגברת של נוצרים גם משם.

מציאות זו מעלה ספיקות כבדים באשר ליכולת ולרצון של הרשות הפלסטינית לנהוג כשלטון המכבד מקומות קדושים לנצרות בתחומי העיר העתיקה וירושלים, וכשלטון המכבד את המיעוט הנוצרי שחי בעיר.²⁴⁸

248 מקרים רבים של שימוש במקומות קדושים לנצרות במהלך המאבק בישראל נמנו כאן. נציין, כי לרוב הדבר נעשה בניגוד לרצון המוסדות הדתיים האחראים על המקום.

משמעות החלוקה – ההיבט העירוני

בדצמבר 2000 התייחס ראש עיריית ירושלים אהוד אולמרט להשפעות האפשריות של חלוקת ירושלים על מרקם החיים בעיר. אולמרט אמר אז:²⁴⁹ "הבעיה היא שהשכונות והכפרים במזרח ירושלים השתבצו ברקמת החיים של העיר באופן שלא ניתן להפרדה. זה לא עניין של אידאולוגיה. אף פעם לא שמעתם ממני שכש'ישבנו על נהרות בבל, בזכרנו את ציון' - חשבנו על שועפט ובית חנינא. יכול להיות שאלמלא צוינו ב-1967 דווקא קווי הגבול האלה, ירושלים הייתה מתפתחת לכיוונים אחרים והשכונות האלה לא היו רלוונטיות".

אולמרט תהה: "האם מישהו בכלל ניסה להתמודד עם השאלה מה המשמעות של ההפרדה המוצעת? מישהו יכול להעלות בדעתו לנתק את שיח ג'ראח ושהכניסה לבית החולים הדסה הר הצופים תעבור במחסומי דרכים של הפלסטינים? מתעוררות בעיות במרקם העירוני שיהפכו את החיים לגהינום, וזה מעבר לסכנה הביטחונית... מישהו בכלל ניסה לנתח איך בתוך הספגטי הזה שייווצר בונים תשתיות בנפרד? איך עוסקים בחוקי תכנון ובנייה בנפרד? איך מטפלים במים? בביוב? איך מטפלים בבעיות חניה, כבישים?"

אולמרט, שעם השנים היה לראש ממשלה, ואחר כך למורשע בפרשת שחיתות, הפך עם השנים את דעתו ותמך בחלוקת העיר, אולם ממקום מושבו ומנקודת מבטו באותן שנים הוא ביטא אמת עובדתית: לצד העימות הדתי והלאומי על העיר, נוצר בירושלים מרקם עירוני משותף, שבמנותק מהשקפת עולם כזו או אחרת, חלוקתו - אינה מעשית, אינה אפשרית ואף תביא לנזקים ולקשיים רבים. יורשו לימים בתפקיד ראש עיריית ירושלים, ניר ברקת, התבטא אף הוא באופן דומה, כאשר אמר בדצמבר 2012: "ירושלים לא תחולק. נקודה. היא לא תוכל לתפקד אם היא תחולק. זה משהו מאוד עמוק במהות של העיר".²⁵⁰

249 המקומון ירושלים. 29.12.2000.

250 ניר חסון. 'תעודה כחולה, מצרך מבוקש במזרח ירושלים'. הארץ. 29.12.2012.

יהודים וערבים סועדים זה לצד זה בקניון הדר. 48 שנים חלפו מאז הייתה העיר מחולקת ובעיר נוצרו מרקמים רבים של שיתוף פעולה, 'ערבובים' ונורמליות בתחומים רבים ומגוונים. (צילום: אריאל שרגאי)

א. מרקמים של שיתוף ונורמליזציה

ואכן, 48 השנים שחלפו מאז שהעיר הייתה מחולקת²⁵¹ הביאו בראש ובראשונה לשינוי, שאותו ניתן לכנות 'דמוגרפי-תודעת' (תודעה הנובעת מדמוגרפיה): הרוב הגדול של היהודים בירושלים, ורוב אף יותר גדול מקרב ערביי העיר, כלל אינם מכירים מציאות של עיר מחולקת. כ-71% מהיהודים בעיר (כ-363 אלף נפש) נולדו אל תוך מציאות של עיר אחת, ללא גבולות, ו-84% מהערבים בעיר (כ-252 אלף נפש) נולדו אל תוך מציאות שכזאת. רק מיעוט מקרב היהודים, כ-29%, ומיעוט מקרב הערבים, כ-16%, היה וחי כאן בתקופה 'ההיא' של העיר המחולקת.²⁵²

'תודעה דמוגרפית' זו לוותה מטבע המציאות בהשתלבות של ערביי מזרח ירושלים ב'סדר הקיים' בעיר. רובם המכריע אמנם לא דרשו ולא קיבלו אזרחות ישראלית, אך מכוח המציאות ומעמד התושב שלהם, הם חוו סוג של 'ישראליות', שבפועל יצרה בעיר דפוסים

251 העיר הייתה מחולקת לפרק זמן של 19 שנה, בתקופת השלטון הירדני, בשנים 1948-1967.

252 לוח 10/ג בשנתון הסטטיסטי לירושלים לשנת 2014 (מס' 28). עורכת ד"ר מאיה חושן. הוצאת עיריית ירושלים ומכון ירושלים לחקר ישראל.

מסחר משותף במדרחוב ממילא. (צילום: אריאל שרגאי)

רבים של נורמליזציה, מרקמים של שיתוף פעולה ו'ערבובים' מסוגים שונים בין ערבים לבין יהודים.²⁵³

את סממני התהליכים הללו סיכם היטב העיתונאי ניר חסון כבר בשנת 2012: "עלייה במספר הפונים לקבלת תעודות זהות ישראליות, עלייה בביקוש לבגרות ישראלית, עלייה ברישום למוסדות אקדמיים ישראלים, ירידה בשיעור הילודה, עלייה במספר הבקשות להיתרי בנייה, עלייה להתנדבות לשירות הלאומי בקרב צעירי מזרח ירושלים, עלייה במדדי שביעות הרצון של התושבים, מהפכה בגישה לשירותי הבריאות, סקר (שעוד נידרש לו כאן - נ.ש.), המלמד כי בהסדר הקבע, יותר פלסטינים בירושלים יעדיפו להישאר תחת שלטון ישראלי מאשר לעבור לשליטה פלסטינית ועוד..."

ואכן, בניגוד לשאלה 'מאוחדת או מחולקת?' - קל יותר לבחון ולתעד פיסות לא מעטות של נורמליות ושיתוף מצד אחד, והפרדה, ניכור, בידול ולא פעם אף אלימות מצד שני. העובדה

253 להרחבה על כך ראו: נדב שרגאי, 'העיר שעוררבה לה', ישראל היום, 23.5.2014; ניר חסון, 'תעודה כחולה - מצרך מבוקש במזרח ירושלים', הארץ, 29.12.2012; ניר חסון, 'תחנת המעבר החינוכית של תושבי מזרח ירושלים בדרך לקבלת עבודה בישראל', הארץ, 28.8.2012; ערן צדקיהו, 'מלחמה על הבית בירושלים', 25.3.2014. באתר 'מוד', המרכז להתחדשות הדמוקרטיה.

מסחר משותף במדרחוב ממילא. (צילום: אריאל שרגאי)

שאלה דרים אלה בצד אלה, אינה מבטלת את אלה או את אלה. את תמונות ההפרדה והעימות מייצרים המחלוקת הפוליטית על עתיד העיר והתעוררות האסלאם הקיצוני. את תמונות השיתוף והנורמליזציה, שהתקשורת נוטה להתעלם מהן, מייצרת המציאות של חיים זה עם זה וזה בצד זה כבר 48 שנה. לתהליך תרמה בשנים האחרונות גם הקמת גדר ההפרדה, שכן הגדר ניתקה במידה רבה את מזרח ירושלים מהעורף הטבעי שלה - הכפרים והתושבים הערבים בגדה, ועודדה ביתר שאת את ערביי מזרח ירושלים לפנות 'מערבה'.

תחום החינוך הוא אחת הדוגמאות הבולטות לכך. הרבה יותר צעירים פלסטינים מבקשים היום ללמוד במוסדות אקדמיים ישראלים. לצורך זה הם חייבים להצטייד בתעודת בגרות ישראלית (המוסדות האקדמיים בישראל אינם מכירים בתעודות הבגרות הפלסטינית). מכיוון שכך, יותר בני נוער במזרח ירושלים ניגשים כיום לבחינת הבגרות הישראלית ובמזרח ירושלים פועלים מכוני לימוד רבים, שמכינים את הצעירים הללו לבחינה הישראלית. התוצאה היא עלייה במספרם של הסטודנטים הערבים ממזרח ירושלים, שלומדים באוניברסיטה העברית, ובתוכה בפקולטות למדעי הרפואה והטבע.

תחום אחר נוגע לשירותים בסיסיים כמו חיבור לרשת המים העירונית. חברת הגיחון חוללה בשנים האחרונות מהפך, כשחיברה עשרות אלפי מנויים חדשים, כולם תושבי מזרח ירושלים, לרשת

ערבים ויהודים עושים 'שופינג' ברחוב יפו. (צילום: אריאל שרגאי)

העירונית. תושבים רבים יותר ממזרח ירושלים מאשר בעבר גם מגישים כיום לעירייה בקשות להיתר בנייה, ומעדיפים לבנות בהיתר מאשר באופן בלתי חוקי, כפי שהיה נהוג שנים ארוכות. הפערים העצומים והמצערים בכל הקשור לרמת התשתיות והשירותים בירושלים בין השכונות היהודיות והשכונות הערביות,²⁵⁴ פרי הזנחה ישראלית ממושכת, עדיין קיימים, אבל לפחות בתחום אחד הפער נסגר: תחום הבריאות. בסקרי שביעות הרצון שעורכת העירייה בקרב תושבי העיר, מעניקים התושבים הערבים לממסד הישראלי ציון גבוה למדי בתחום זה. חוק הבריאות הממלכתי, אשר נחקק לפני כ-18 שנה, המתגמל את קופות החולים לפי מספר הפציינטים הרשומים בהן, הוא שהביא לשינוי הגדול. קופות החולים פתחו מרפאות ברמה גבוהה גם בשכונות מזרח ירושלים ובדרך כלל מסרו את ניהולן לזכיינים מקומיים, רופאים או אנשי עסקים. "יש מרפאות במזרח ירושלים שהן המובילות במחוז, והייתי לוקח אותן ושם אותן בקלות במרכז ת"א", העיד בסוף 2012 פרופ' יוסף פרוסט, מנהל מחוז ירושלים בשירותי בריאות כללית.²⁵⁵ לכך יש להוסיף כמובן את שלושת בתי החולים הגדולים בירושלים: הדסה עין כרם, הדסה הר הצופים ושערי צדק, שכתושבים, ערביי

254 ראו למשל: 'שירותי העירייה במגזר הערבי, ניתוח צרכים ומענים', דו"ח הוועדה לבחינת שירותי העירייה במזרח ירושלים. נובמבר 1994.

255 ניר חסון. 'תעודה כחולה'. שם.

ב-48 השנים האחרונות חוברה העיר גם באמצעות מערכות תשתית משותפות בתחומי התחבורה, המים, החשמל, הביוב והטלפון. הרכבת הקלה, שהפכה לסמל הדו קיום, משרתת שכונות יהודיות וערביות. כאן בכביש מספר 1. (צילום: אריאל שרגאי)

מזרח ירושלים נהנים כבר שנים מרמת הרפואה הגבוהה שלהם, וכן את המתנדבים הרבים במד"א, יהודים וערבים, שמטפלים בשתי האוכלוסיות.

העיר מחוברת גם באמצעות מערכות תשתית משותפות, שקשה ואולי לא ניתן להפריד ביניהן מבלי לגרום סבל לתושבי העיר. שירותים ברמה משתנה ניתנים לכל חלקי העיר: מכבישים עורקיים ומשניים שחוצים אותה לאורכה ולרוחבה ומקשרים בין כל חלקיה, ועד מערכות מאוחדות של מים, חשמל, ביוב וטלפון.

בבתי החולים שאותם הזכרנו עובדים שכם אל שכם רופאים ואחיות יהודים וערבים, המשרתים את שתי האוכלוסיות. רבים מהרוקחים בירושלים הם ערבים. נהגים רבים בקווי התחבורה של אגד הם ערבים, וכך גם הנוסעים בקואופרטיב התחבורה הזה. הקניונים בירושלים: קניון מלחה, קניון הדר וקניון האחים ישראל שוקקים קונים, יהודים כערבים. 'הערבוב' ניכר אף יותר בטיילת החנויות שבין שער יפו לבין שכונת ממילא, שם יושבים כבדרך שגרה ערבים ויהודים בבתי הקפה, אלה לצד אלה. בטיילת זו גם המוכרים וגם הקונים הם יהודים וערבים. מציאות של ערבוב קיימת גם בתחומי הבנקאות, המסחר והתעסוקה: חלק ניכר מהבסטות בשוק מחנה יהודה מנוהלות על ידי ערבים. חלק מבעלי החנויות ברובע היהודי של העיר העתיקה אף הם ערבים שמעסיקים

יהודים. אפילו הלובי של בית הכנסת הגדול בירושלים, חלון הראווה של היהדות האורתודוקסית בבירה, מתוחזק ומנוקה על ידי ערבים. רשת המרכולים הגדולה רמי לוי מעסיקה בסניפיה בירושלים מאות רבות של ערבים. מציאות של 'ערבוב' קיימת גם בגני המשחקים והשעשועים בקו התפר - כמו לדוגמא בגן הפעמון. ערבים באים גם לגן החיות התנ"כי ולעין יעל, וילדיהם משתתפים בקייטנות שנערכות באתרים אלה.

יהודים פוקדים את מזרח ירושלים במספרים נמוכים יותר, אבל גם כאן קיימים 'ערבובים': העיר העתיקה, על כל רובעיה, הומה בשנים האחרונות בתיירים וביהודים רבים. יהודים חיים לא רק ברובע היהודי, אלא גם ברובע המוסלמי והנוצרי, וקיים שיתוף פעולה יהודי-ערבי בתוך החומות גם בתחום המסחר והתיירות. פסטיבל האור, שאותו מקיימת העירייה בעיר העתיקה מזה כמה שנים ברציפות, הוא דוגמא לשיתוף פעולה מסוג זה, שמהכנסותיו נהנים סוחרים יהודים וערבים כאחד.

לפני שפרצה 'האינתיפאדה הירושלמית' פקדו יהודים רבים (בעיקר מפסגת זאב ומנווה יעקב) את מרכז הקניות החדש של בית חנינא שבצפון ירושלים. אפילו לעיסויה, שממנה יצאו חוליות טרור רבות, הגיעו, עד 'האינתיפאדה הירושלמית', יהודים שנוזקו למרפאות שיניים וזולות יותר.

עד 'האינתיפאדה הירושלמית', הביטוי המובהק ביותר ל'ערבוב' גולם ב'רכבת הקלה', ששירתה מאות אלפי יהודים ועשרות אלפי ערבים. מספר התקריות בין הנוסעים משתי הקהילות היה אפסי, ובפועל היא הפכה לסמל הדו קיום, שפורעי 'האינתיפאדה הירושלמית' סימנו אותו וניסו 'להתנקש בחייו'. זו גם אחת הסיבות לכך שהרכבת הפכה מטרה למאות התקפות של בקבוקי תבערה וידויי אבנים, וזו בדיוק הסיבה שראש עיריית ירושלים ניר ברקת, הממשלה וזרועות הביטחון התעקשו להמשיך ולהפעיל את הרכבת גם בשכונות הערביות שועפט ובית חנינא, למרות התקפות אלו. בפועל הפכה הרכבת הקלה לנייר הלקמוס של הדו קיום בעיר. אויבי הדו קיום ניסו 'להתנקש בו', והם צפויים להמשיך ולהציק לרכבת הקלה. חסידי הדו קיום, רוב תושבי העיר, יהודים כערבים, יעשו הכול כדי להגן עליה. לטווח הרחוק מתוכננים בירושלים עוד חמישה קווי 'רכבת קלה', שחלקם יעברו באזורים נוספים, יהודים וערבים, של 'מזרח העיר'.²⁵⁶

עם שוך גל האלימות האחרון, צפויים מרקמי הנורמליות הללו - שהוסיפו להתקיים אפילו בתקופה הקשה שירושלים חוותה ב-2014 - לצוף מחדש. **ככל שהשנים חולפות יש למציאות בשטח ולמרקמי החיים המשותפים כוח משלהם. בסופו של דבר הם עשויים להשפיע גם על ההסדר ברמה הפוליטית והלאומית.** הערבים בירושלים נהנים גם מרמת שכר הגבוהה פי ארבע

256 קו הקמפוסים בין האוניברסיטה העברית בגבעת רם לאוניברסיטה העברית בהר הצופים, קו שיחבר את הר הצופים לשכונת גילה, קו שיחבר את רמות בצפון לגילה בדרום, ו'הקו החום' שיפעל במזרח העיר, וכן קו מהכותל המערבי לגבעת רם, דרך מרכז העיר. לפירוט ראו: דניאל שמיל. 'מתרחבים: חמישה קווי רכבת קלה נוספים יוקמו בירושלים'. **דה-מרקר**. 20.9.2013.

מזו שבשטח הרש"פ, מחופש ביטוי, מחופש דת ומנגישות לכל מקום בישראל, וכן ממענקי הביטוח הלאומי לסוגיהם. ערביי הגדה לעומת זאת, אינם נהנים מפריבילגיות אלה.

'הערבובים' ומרקמי הנורמליות, סבורים מומחים, משפיעים גם על האוריינטציה התרבותית והכלכלית, ובעקפיץ גם על זו הפוליטית, של ערביי מזרח ירושלים. הד"ר ישראל קמחי ממכון ירושלים לחקר ישראל ציין במאי 2014 ש"האוכלוסייה במזרח ירושלים נעה לכיוון מתון יותר... מכירה במצב הקיים, משלימה עמו, חיה את חיי היום יום שלה ומבקשת לשדרג את מעמדה הכלכלי".²⁵⁷ העיתונאי הוותיק דני רובינשטיין, שכותב וחוקר כבר כמעט 50 שנה את האוכלוסייה הערבית בארץ, העריך באותה עת כי "ערביי מזרח ירושלים קרובים יותר מנטלית לערביי ישראל מאשר לערביי הגדה. הם אינם מוכנים בשום פנים ואופן לחלוקת העיר מחדש, ומבקשים למצוא סידור פוליטי שיענה על שאיפותיהם הלאומיות במסגרת עיר מאוחדת".²⁵⁸ גם העיתונאי הערבי-ישראלי חאלד אבו טועמה סבר כך. (ראו בהמשך בפרק: 'מה רוצים ערביי מזרח ירושלים').

ב. עובדות (ישראליות) בשטח

הפרקטיקה שאותה תיאר אולמרט לפני כ-15 שנה והמציאות של ערבוב, מרקמים משותפים ונורמליזציה, הפכו לעובדה מוגמרת גם מכוח תנופת עשייה גדולה, שמדינת ישראל ראתה את עצמה מחויבת לה כבר מהימים הראשונים שלאחר מלחמת ששת הימים. מלכתחילה הייתה מטרת הבינוי המאסיבי במזרח העיר לבסס את השליטה היהודית בשטחים אסטרטגיים ולמנוע כל אפשרות להפריד בעתיד בין חלקיה השונים של העיר. ישראל בנתה במטרה לאחות קרעים עירוניים; להרחיב את ירושלים; לתפוש מרחבים; ולהבטיח שלא ניתן יהיה לחלק שוב את העיר.

דוד בן גוריון העניק עוד ב-1967 את ברכת הדרך שלו לראש עיריית ירושלים טדי קולק, לשר הביטחון משה דיין ולשר האוצר פנחס ספיר. "בכל מחיר", אמר להם אז בן גוריון, "צריך להביא יהודים למזרח ירושלים. צריך ליישב רבבות יהודים בתוך זמן קצר. יהודים יסכימו להתיישב במזרח ירושלים גם בצריפים. אין להמתין לבנייתן של שכונות מסודרות. העיקר שיהיו שם יהודים". יותר ממאה שנה הושתתה המדיניות הציונית בארץ ישראל על התפיסה כי ניתן להבטיח שליטה יהודית על אדמה אך ורק על ידי התיישבות, ובירושלים, יותר מאשר בכל מקום אחר שנכבש ב-1967, חשבה הנהגת המדינה לדורותיה שראוי לנהוג כך.²⁵⁹

257 שרגאי. העיר שעורבבה לה. שם.

258 שרגאי. העיר שעורבבה לה. שם.

259 עשרים שנה בירושלים. עורכים: יהושע פראוור ואורה אחימאיר. משרד הביטחון. עמ' 15, 16; שרגאי. הר המריבה. שם. עמ' 199, 200.

כשעלתה לראשונה לפני כ-15 שנה אפשרות מעשית לחלוקתה של ירושלים (בתקופת ועידת קמפ דייוויד, 2000), כינס מכון ירושלים לחקר ישראל יום עיון שעסק בהשלכות האפשריות של חלוקת העיר. במהלך הדיונים התברר כי אורך קו הפרדה על פי מתווה החלוקה של תכנית קלינטון²⁶⁰ הוא 46 ק"מ. הקו נמתח לאורך קילומטרים כה רבים בעיקר בגלל המערך המרחבי המשולב של שכונות יהודיות וערביות, והעובדה ששכונות אלו תלויות בכבישים העוברים דרך שכונות המאוכלסות בתושבי הלאום האחר. מספר המעברים להולכי רגל ולרכב שהתושבים היו נזקקים להם, אם היו מיישמים הפרדה ברוח מתווה קלינטון, היה מגיע ל-40. הדיון העלה צפי ל'כאוס תעבורתי' בתוככי ירושלים, אם ייפרסו מחסומים קבועים ו/או ניידים (לרבות נקודות גבול רשמיות) בעשרות המעברים שבין השכונות היהודיות והערביות.

במשך למעלה משלושה עשורים גרסה המדינה, כאמור, כי יש לעשות הכול כדי לאחד את העיר ולמנוע את חלוקתה מחדש. ברוח זו, ועל פי מתווה שנועד מראש למנוע חלוקה, נבנו השכונות החדשות במזרח ירושלים, שבהם מתגוררים כיום כ-200 אלף יהודים; הוקמו גם מוסדות ציבור ומוסדות ממלכתיים בשטחים שסופחו לעיר ב-1967: קריית הממשלה בשיח ג'ארה, הקמפוסים של האוניברסיטה העברית ובית החולים הדסה על הר הצופים ומלונות לאורך כביש מס' 1; נרכשו קרקעות ונכסים, הן על ידי הממשלה, הן על ידי אנשים פרטיים והן על ידי עמותות ששמו להן למטרה 'לגאול' את ירושלים. לפרק זמן של מספר שנים, במהלך שנות ה-70 אף התקיים אגף ממשלתי שכונה 'איגום', שתפקידו היה לרכוש אדמות ומבנים בעיר העתיקה ובמזרח ירושלים כדי ליישב בהם בעתיד יהודים.²⁶¹ גם מערכת הכבישים שמשרתת כיום את שתי האוכלוסיות נסללה ונפרצה על פי מתווה ששלל מראש חלוקה, וכאמור, תוואי הרכבת הקלה בקו היחיד שפועל עד כה, וגם בחלק מהקווים הנוספים המתוכננים, תוכנן ברוח זאת.

השכונות הגדולות מעבר ל'קו הירוק', כגון רמות, גילה, פסגת זאב, הר חומה, רמת שלמה או רמות, שבכל אחת מהן חיים כיום עשרות אלפי יהודים, הוקמו על ידי הממשלה. מאחזי התיישבות קטנים יותר הוקמו, לעתים בגיבוי ממלכתי, על ידי גופים אידאולוגיים. כך נוצרו מאחזים יהודיים גם במקומות הבאים: בית אורות שעל הר הצופים, הרובע המוסלמי בעיר העתיקה, הרובע הנוצרי בעיר העתיקה, אזור שער הפרחים בעיר העתיקה, אזור קבר שמעון הצדיק בשיח ג'ארה, אזור מוסררה הערבית, שכונת מעלה הזיתים בראס אל עמוד, מאחז על קו גבול השיפוט העירוני באבו דיס, בית השבעה בבית חנינא, באבו תור הערבית ומאחז בהר הזיתים. מאחזים אלה נועדו לממש הלכה למעשה את הקשר ההיסטורי והדתי של העם היהודי למקומות היותר משמעותיים עבורו בגרעין העתיק של ירושלים, אך לא פחות מכך - למנוע חלוקה חוזרת של העיר.

260 העיקרון שבבסיס תכנית קלינטון היה לחלק את העיר בהתאם לפריסת האוכלוסייה: אשר יהודי ליהודים, אשר ערבי - לערבים.

261 דו"ח על פעילות האגף ומטרותיו מצוי בידי המחבר.

שתי שכונות הפכו בפועל לשכונות מעורבות שבהן חיים כיום זה לצד זה יהודים וערבים: אבו תור ובית צפפא (שהייתה מחולקת בין ירדן לבין ישראל לפני 1967).²⁶²

ג. שוב עיר קצה?

קודם איחוד העיר הייתה ירושלים 'עיר קצה', סגורה משלושה כיוונים, שקיבלה אספקה בעיקר מערי השפלה, ולא ייצרה די כדי לספק לאחרים. "עיר תת מפותחת שנמצאת בקצה של תחנת רכבת סופית", הגדיר אותה פרופ' רפי ישראלי, מחבר הספר **ירושלים המחולקת 1947-1967**.²⁶³ האדריכל דוד קרויאנקר תיאר מציאות זאת כך:²⁶⁴ "ירושלים החצויה שכנה בקצה של דרך ללא מוצא וללא עורף עירוני. מצפון, ממזרח ומדרום לה עבר קו שביתת הנשק שהפריד בין העיר המערבית, היהודית-ישראלית, לבין העיר המזרחית, הירדנית-ערבית. גישה לירושלים הישראלית הייתה רק ממערב, וזה היה גם כיוון הפיתוח האפשרי היחיד".

הגאוגרף פרופ' עמירם גונן, לשעבר ראש מכון ירושלים לחקר ישראל וחבר בצוות תכנית מתאר 2000 לירושלים, העריך שאם תחולק ירושלים בין ישראל לפלסטין, "הדבר יחזיר את ירושלים היהודית אל הפריפריה ששכנה בה עד 1967. המסר לתושבים רבים בירושלים יהיה ברור בגלל הסדר כזה: ירושלים היא שוב עיר בקצה של פרודור, עיר של סוף הדרך, עיר בלא עורף מטרופוליני של ממש, עיר עטופה מכמה עבריה בטריטוריה של עם אחר, המנסה לשקם את עצמו, ועל כן ייטול לעצמו כל יתרון וכל הזדמנות הטמונים בהיותה של ירושלים עיר היסטורית ומרכז דתי מן המעלה הראשונה. כמו לאחר 1948, עשויה להתרחש יציאה מאסיבית של תושבים ועסקים, אם לא תבוא בשורה מקובעי המדיניות כי לא ניתן לירושלים היהודית ליסוג אחור".²⁶⁵

ואכן, כפי שצינו בפרק העוסק בהשפעות החלוקה על הדמוגרפיה של ירושלים - כשחולקה העיר ב-1948 עזבו אותה תושבים רבים. את מזרח העיר עזבו כשליש מתושביה - 28 אלף תושבים - רובם נוצרים. את מערב העיר עזבו כרבע מתושביה, כ-25 אלף איש, רובם המכריע יהודים.²⁶⁶ חלוקה כיום, אף זאת כתבנו כבר, תהפוך רבות מהשכונות לאורך קו התפר הנוכחי לשכונות ספר. ראשי מנהלים קהילתיים וראשי ועדי שכונות כבר הביעו חשש מגלי עזיבה

262 גם במאחזי ההתיישבות הקטנים שחידשו יהודים ברובע המוסלמי של העיר העתיקה ובעיר דוד חיים זה לצד זה יהודים וערבים.

263 הארץ. 'הצד הפלסטיני מתחייב להפיר את ההסכם. הצד הישראלי מתחייב להפגין אולת יד'. נדב שרגאי. 9.6.2002.

264 דוד קרויאנקר. **המאבק על מבנה העיר וחזותה**. זמורה ביתן ומכון ירושלים לחקר ישראל. 1988, עמ' 30.

265 'ירושלים - איך לחזק ולחבר את העיר המתפוררת'. בתוך **אדוני רהמ"ש ירושלים**. עורך משה עמירב. הוצאת כרמל ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. 2005. עמ' 162.

266 מירון בנבנישתי. **מול החומה הסגורה**. ויידנפלד וניקולסון, 1973. עמ' 82; 'ירושלים החצויה 1947-1967'. ישראל קמחי. מכון ירושלים לחקר ישראל. כתב יד.

של תושבים, שאת היקפם קשה להעריך עתה, ומצניחה של מחירי הדירות בשכונות אלה.²⁶⁷ תזכורת לאפשרות מסוג זה קיבלנו בקיץ 2014, במהלך 'אינתיפאדת ירושלים'. בעקבות ההתקפות הרבות על הרכבת הקלה, העמידו תושבים יהודים רבים המתגוררים על קו התפר בשכונת פסגת זאב את דירותיהם למכירה. עקב הביקוש המועט, הם נאלצו לדרוש מחירים הנמוכים ממחירי השוק, והתקשו מאד למוכרן.²⁶⁸

חלוקה, העריך עוד פרופ' רפי ישראלי,²⁶⁹ "עלולה להנציח שכונות עשירות, מבוססות ומודרניות בצד המערבי, מול עוני והזנחה פיסית בצד המזרחי. השכן באבו תור שיציץ מחלונו אל הצלחת של השכן היהודי - יקנא, ובדומה למצב כיום בקו התפר באזורים אחרים בארץ, תתפתח דינמיקה של גניבות ומעשי שוד, כפי שהיה בשנות ה-50 וה-60".

ד. תזכורת מהעיר המחולקת

חלוקה כיום תהיה בוודאי שונה מהחלוקה של 1948 והשפעותיה יהיו שונות. ירושלים היהודית גדולה, חזקה ומבוססת היום פי כמה. גם ירושלים הערבית גדלה מאד. יחד עם זאת אנו מבקשים להזכיר כאן נתונים ומאפיינים אחדים מימי העיר המחולקת. בחלק מהם ייתכנו קווי דמיון ו/או קווים מקבילים בתפקודו של המרקם העירוני, גם בנסיבות שונות של חלוקה:²⁷⁰

1. שטח העיר המערבית לאחר הסכם שביתת הנשק בגבולותיה הזמניים היה 25,760 דונם, לעומת 40 אלף דונם לפני חלוקתה. ב-1952 הוסיפה ישראל שטחים לעיר המערבית והגדילה אותה ל-37 אלף דונם.²⁷¹ חלוקה מחודשת של ירושלים על פי מתווה קלינטון תגרע מהעיר המאוחדת, המשתרעת היום על פני 125 אלף דונם, כשליש משטחה - למעלה מ-40 אלף דונם.²⁷²

2. גם בתקופה של החלוקה, עד 1967, היה מאזן ההגירה של העיר שלילי: יותר אנשים עזבו אותה מאשר באו לגור בה. לאחר מלחמת ששת הימים התאזן מאזן ההגירה ולעתים אף היה

267 פרסומים בעיתונות ושיחות עם כותב עבודה זו. ירידת מחירים דומה של דירות בשכונות תפר התרחשה בתקופת האינתיפאדה השנייה בירושלים, בעיקר בשכונות גילה, הר חומה ופסגת זאב.

268 רועי ינובסקי. 'קטסטרופת הנדל"ן של קו התפר'. **ידיעות ירושלים**, 31.10.2014.

269 **הארץ**, 9.6.2002. שם.

270 בנבנישתי. שם. קמחי. שם.

271 אלישע אפרת. **ירושלים והפרוודור, גאוגרפיה של עיר ותר**. אחיאסף, ירושלים-תל אביב, 1967. עמ' 79, עמ' 75.

272 לפי נתוני לוח א/3 בשנתון **הסטטיסטי לירושלים** לשנת 2014, עמ' 17, השתרעו השכונות הערביות של ירושלים על שטח של כ-46,711 דונם.

- חיובי. ב-32 השנים האחרונות (למעט שנה אחת) הוא שוב שלילי. חלוקה, על בסיס המגמות ששרטטנו, עלולה להאיץ עוד את קצב עזיבת העיר, הן על ידי יהודים והן על ידי ערבים.
3. גידול האוכלוסייה בירושלים היהודית ב-19 השנה שקדמו לאיחוד העיר התבסס מחציתו על ריבוי טבעי ומחציתו על גלי העלייה הגדולים שאפיינו את שנות המדינה הראשונות.
4. יותר ממחצית המועסקים בעיר המחולקת עבדו במסגרת ענף השירותים - בעיקר הממשלתי והעירוני - ובתחומי החינוך והבריאות, ורק רבע מהמועסקים עסקו בפעילות יצרנית בתחום התעשייה והמסחר. חלוקה עלולה להביא למשבר כלכלי, להגדיל עוד את חלקם היחסי של עובדי השירותים בירושלים ולצמצם באופן יחסי את חלקם של עובדי התעשייה, המסחר וההיי-טק.
5. בשנות החלוקה הייתה כלכלתה של ירושלים בנסיגה, יחסית לגידול ולצמיחה במקומות אחרים בארץ. בניגוד לעיר המזרחית שהתבססה על תיירות, מאחר שבה נמצאים האתרים הקדושים לשלוש הדתות - ענף התיירות בעיר המערבית, שבה נותרו אתרי תיירות מועטים, גילה חולשה. מרבית התיירים הזרים נכנסו לצד הישראלי של העיר המחולקת דרך מעבר מנדלבאום, שהו בה שעות אחדות והמשיכו הלאה בדרכם. חלוקה מחודשת, שתותיר שוב את אתרי התיירות והדת המרכזיים בצד הערבי (פלסטיני) עלולה להביא על הצד היהודי מציאות דומה.
6. ב-19 שנות החלוקה ירד משקלה של ירושלים בכלל אוכלוסיית המדינה מ-9.6% ל-7.4%. הסיבה העיקרית לכך הייתה מיעוט יחסי של אפשרויות תעסוקה. כיום מהווה אוכלוסיית ירושלים 10% מכלל אוכלוסיית ישראל, והיהודים בירושלים מהווים 8% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל.
7. במשך תקופה ארוכה שכנו משרדי הממשלה הגדולים בת"א ומספר המועסקים במשרדים שבת"א היה גדול מזה שבירושלים. אין לדעת כיצד תשפיע כיום מציאות של עיר מחולקת על 'נוכחות' משרדי הממשלה בירושלים.
8. אחת הבעיות הקשות שאיתן התמודדה העיר היה הניתוק שבין היישוב היהודי לבית העלמין על הר הזיתים, שחולל פעמים רבות וש-38 אלף ממצבותיו נהרסו. על רקע זה הוקמו בתי עלמין חלופיים בגבעת רם, בסנהדריה ובהר המנוחות. חלוקה מחודשת, שבמסגרתה דורשים הפלסטינים להעביר לידיהם גם את אזור הר הזיתים, עלולה לשחזר מציאות קשה זו. גם אם הר הזיתים יישאר בידי ישראל, אך הדרכים אליו יהיו חשופות לטרור פלסטיני, תיווצר מציאות קשה.
9. לגיונרים ירדנים צלפו לא פעם מחומת העיר העתיקה על יהודים בעיר המערבית. חשופים במיוחד לפגיעות היו יהודים שנעו מדרום למלון המלך דוד לכיוון תלפיות. מצב דומה

שרר בקו שבין מוסררה הערבית למוסררה היהודית. בפרק על סכנותיה הביטחוניות של החלוקה, הצבענו כבר על הקרבה המסוכנת של שכונות ערביות ליהודיות במקרה של חלוקה מחודשת, ועל הזמינות והקלות הבלתי נסבלת שבהם מסוגלים כלי נשק להגיע לידי גורמים עוינים רבים, שהאינטרס שלהם לפגוע ביהודים ובישראלים בירושלים אינו חדל להתקיים.

10. על פי עדותו של פרופ' רפי ישראלי, אשר היה חבר בוועדת שביתת הנשק עם ירדן לפני 1967, בספרו **ירושלים המחולקת** - חיי העיר בקו ההפרדה והתפר נוהלו למעשה על ידי ועדת שביתת הנשק, שמעורבות המעצמות בה הייתה רבה ובדרך כלל לרעת הצד הישראלי. דומה, כי ניתן להעריך על בסיס הניסיון שמעורבות בינלאומית נוספת בהסדר של חלוקה בירושלים לא תיטיב עם ישראל.

11. בתקופת החלוקה, ירושלים המזרחית הייתה רשמית בירתה השנייה בלבד של ממלכת ירדן. עיקר משאבי הממלכה הופנו לבירה הראשונה - עמאן. בין השנים 1949 ל-1967 גדלה אוכלוסיית עמאן פי 10, בעוד שירושלים המזרחית גדלה ב-5% בלבד.²⁷³ בשלב מסוים הביאה הזנחת העיר להתפרטות קולקטיבית של כל חברי מועצת העיר הירדנית.²⁷⁴

12. בזמן השלטון הירדני התגוררו תושבי הרובע המוסלמי בתנאים קשים במיוחד, ללא ריצוף, ללא מערכת ביוב ובבתים רבים אף ללא חשמל. הרובע המוסלמי נותר אמנם צפוף מאד, אך לאחר 1967 שופרו בו תנאי החיים באופן משמעותי.

דומה, אפוא, שניתן להעריך כי חלוקת ירושלים תהיה טראומה, לא רק ברמה הדמוגרפית, הביטחונית והלאומית-מורלית. חלוקה עתידה לפגוע קשה במרקמי החיים המשותפים, בנורמליות, ב'ערבובים' וביחד הרב שאין מרבים לדבר בו, כמו גם בכלכלת העיר ובמרקם האורבאני שלה.

ה. מה רוצים ערביי מזרח ירושלים?

האינתיפאדה הירושלמית שהתחוללה בעיר במחצית השנייה של שנת 2014 מלמדת לכאורה על התחזקות הקו הלאומי בקרב ערביי מזרח ירושלים. העובדה שבהפרות הסדר נטלו חלק אלפים רבים ונעצרו קרוב לאלף איש עשויה להוביל למסקנה שרצונם של רוב תושבי מזרח ירושלים בהפרדות, בחלוקה, ואף בביטוי פוליטי נפרד.

273 מרדכי נאור. **ירושלים עיר ועם**. יד בן צבי וידיעות אחרונות, ספרי חמד. 1995. עמ' 226.

274 הלל כהן. **כיכר השוק ריקה**. הוצאת עברית. 2007. עמ' 28.

אלא שבשנים האחרונות, ואפילו במהלך המסכת האלימה האחרונה, רבו במקביל הסימנים המעידים כי שיעור נכבד מקרב אוכלוסייה זו מתנגד לחלוקת העיר, ושבמקרה של חלוקה - שיעור נכבד אף ישנה את מקום מגוריו ויעבור לגור בצד הישראלי. תמונה מעין זו הצטיירה אפילו תוך כדי 'האינתיפאדה הירושלמית', במהלך שיחות בלתי פורמליות שניהלו תושבי שכונות יהודיות עם תושבי שכונות ערביות, במהלך מפגשים שנועדו להרגיע את הרוחות.

השקפות כאלה עולות משיחות רבות שקיימתי לאורך השנים עם ערבים במזרח ירושלים. התמונה המצטיירת ברורה למדי: הם מזדהים עם המאבק הפלסטיני, חשים את ההזנחה הישראלית והקיפוח בכל הקשור להשקעות בתשתית ובשירותים בשכונותיהם, אך מסתייגים, לעתים באופן קיצוני, מהרש"פ, מהיעדר דמוקרטיה אמיתית בתחומה, ובעיקר אינם חפצים לאבד את מעמד התושב, שמקנה להם שורה של הטבות וזכויות שאליהן התייחסנו כאן - חופש תנועה וביטוי, אפשרות לתעסוקה מגוונת, רמת שכר גבוהה, זכויות לתשלומים וקצבאות של הביטוח הלאומי ועוד. תחושתם אמביוולנטית: רגשותיהם הלאומיים גואים בתקופה של מלחמה בעזה, או בזמן שישראל פועלת צבאית בגדה להדברת הטרור (כגון במבצע 'שובו אחים'), ובמיוחד כאשר החוגים המוסלמים מצליחים להטמיע את 'עלילת אל אקצא בסכנה' בקרב חוגים נרחבים והר הבית הופך למוקד העימות והמאבק. מצד שני, גובר עדיין אצל רבים מקרב ערביי מזרח ירושלים הרצון לשמור על העיר מאוחדת ולהגן, גם במחיר 'הפסדים לאומיים ופוליטיים', על מעמדם כתושבים בה, שממנו נגזרות כאמור הטבות רבות.

רק מעטים מוכנים לומר את הדברים בגלוי ולהזדהות ברבים בשמם. בזמן האינתיפאדה הירושלמית השליטו כנופיות חמאס ואנשי פת"ח אווירה של טרור ופחד על התושבים, לבל יהינו להביע בגלוי את תחושותיהם האמתיות. קריאות מצוקה רבות שנבעו מאווירת הטרור והפחד הופנו במהלך אותם ימים הן לעיריית ירושלים, הן למשטרה והן לשב"כ, אבל באזורים כמו עיסווייה, מחנה הפליטים שועפט, א-טור או ג'אבל מוכאבר חששו יותר מידם של כנופיות וגורמי טרור מאשר מידו של השלטון הישראלי.

למרות זאת, ננסה להביא בקצרה צרור פרסומים, התבטאויות וסקרים, המלמדים על מגמת ההעדפה של תושבי מזרח ירושלים את המשך המצב הקיים על פני חלוקה ומעבר לרשות הפלסטינית:

כבר בפברואר 2008 אמר רפי איתן, שבאותה עת כיהן כשר לענייני ירושלים, ב'כנס ירושלים' של העיתון **בשבע** שהתקיים במלון היאט, כי על פי "סקר שעשינו" תושבי מזרח ירושלים לא רוצים לעזוב את השלטון הישראלי, "טוב להם איתנו". שמונה שנים קודם לכן, בשנת 2000, כאשר נידונה בקמפ דייוויד אפשרות חלוקתה של ירושלים, דרש זוהיר חמדאן, מוכתר הכפר צור באהר שבמזרח ירושלים, לקיים משאל עם בקרב התושבים הערבים בשאלת המעבר מריבונות

ישראלית לריבונות פלסטינית. בריאיון לעיתונאי קלמן ליבסקינד²⁷⁵ סיפר חמדאן כי אסף 11 אלף חתימות של תושבי מזרח העיר למען משאל עם. בין היתר אמר אז חמדאן: "לא יכולים פתאום לבוא בשניות, להפוך את העולם ולהחליט שתושב ירושלים הוא כמו תושב חברון, או שכם... התושבים של מזרח ירושלים הם משהו מיוחד. ברש"פ אין דמוקרטיה. הם לא יודעים מה זה דמוקרטיה. אני לא חושב שלבקש משאל עם במזרח ירושלים זו עבירה. לפחות עד הרגע הזה אני לא שייך לרש"פ, והיא לא שייכת לי. ערפאת הוא לא הראיס שלי, ולא מקובל עלי שהוא יחתום על הסכם שקובע מה יהיה העתיד שלי, מבלי לשאול אותי מה אני חושב... אין לו שום מנדט ממני, והוא לא מייצג אותי...".

תחושות מעורבות באשר לאפשרות המרת השלטון הישראלי בשלטון הרש"פ עלו גם מסקר דעת קהל שערכה המשלחת הפלסטינית לשיחות ז'נבה. הסקר, שנערך בשנת 2003, הקיף 650 איש תושבי מזרח ירושלים מעל גיל 18, שרואיינו פנים אל פנים בשורת נושאים. 48% הביעו רצון להמשיך ולקיים את ירושלים כעיר פתוחה, ועוד 35% דיברו על 'עיר פתוחה חלקית'. 41.5% סברו שהכרחי להשיב ריבונות פלסטינית מלאה למזרח ירושלים ו-41% הביעו נכונות להסתפק ב"ריבונות פלסטינית חלקית". 35% התנגדו לחלוקה של העיר לשתי בירות, 22% חשבו שיש לעשות זאת, ו-36% חשבו שיש טעם בכך ובלבד שהקו יהיה 'רך'.²⁷⁶

סקר מאוחר יותר וממוקד פי כמה נערך כעבור שבע שנים ופורסם בראשית 2011.²⁷⁷ הסקר היה מפורט וכלל שאלות רבות, שלא זה המקום לפרוש את כולן. בחרנו לכן להביא את עיקרי הדברים, מתוך הידיעה על הסקר שפרסם אתר **וואינט**, שכן הם ממצים ומדברים בעד עצמם:²⁷⁸

"...מחקר דעת קהל שערך מכון הסקרים האמריקני 'פיטצ'ר' עבור 'המכון ליחסי חוץ', יחד עם ראש 'המרכז הפלסטיני לדעת קהל', ד"ר נביל קוקאלי, קבע כי במקרה שירושלים תחולק כחלק מהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים, מעדיפים ערביי מזרח הבירה לחיות דווקא תחת ריבונות ישראלית.

הסקר, שנערך בקרב תושבי 19 השכונות הערביות במזרח ירושלים, הצביע גם על כך שהתנגדותם למהלך כזה כה עזה, עד כדי כך שהם יעדיפו להעתיק את מקום מגוריהם לתחומי ישראל מאשר לחיות בשליטת מדינה פלסטינית.

275 מקור ראשון. 1.9.2000.

276 הסקר מובא על ידי ד"ר מנחם קליין בספרו **יוזמת ז'נבה: מבט מבפנים**. ירושלים. כרמל. 2006. עמ' 151-153, ומצוטט בנייר הרקע של מכון ירושלים לחקר ישראל לקראת ועידת אנאפוליס, במסגרת מאמרו של פרופ' בר סימן טוב.

277 הקישור לסקר של מכון פיטצ'ר: <http://pechterpolls.com/wp-content/uploads/2011/01/Detailed-Survey-Results-on-E-Jerusalem-1-10-11-1034pm-Eastern.pdf>

278 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4012804,00.html>

המחקר הצביע גם על כך שתושביה הפלסטינים של ירושלים מעוניינים להמשיך לשאת תעודת זהות ישראלית, וליהנות משירותי הבריאות של המדינה וההטבות הסוציאליות שהיא מעניקה להם. 35 אחוזים מהם קבעו כי אזרחות ישראלית היא המועדפת עליהם, ורק 30 אחוזים בחרו להיות אזרחיה של המדינה הפלסטינית העתידית. 30 אחוזים נוספים ציינו כי הם אינם יודעים, או שהעדיפו שלא להשיב על השאלה.

... כדי להמשיך לשאת את תעודת הזהות הכחולה, נראה כי תושבי מזרח ירושלים מוכנים לשלם גם מחיר יקר: 40 אחוזים מהם אמרו שיעתיקו את מקום מגוריהם כדי להישאר אזרחים ישראלים, במקרה שמקום מגוריהם יועבר לריבונות פלסטינית. לעומתם, העידו רק 29 אחוזים כי במקרה הפוך, שבו יוחלט להותיר את האזור נתון לריבונות ישראלית, יעברו להתגורר בשטח שיועבר לאחריות הפלסטינים.

פרט להטבות הסוציאליות, הסבירו תושבי מזרח ירושלים כי העדפתם לשאת תעודת זהות ישראלית נובעת מכך שהיא מאפשרת להם חופש תנועה ברחבי המדינה, הכנסה גבוהה יותר ואפשרויות עבודה מגוונות. המיעוט שמעדיף לחיות תחת ריבונות פלסטינית הסביר זאת במניעים לאומיים ופטריוטיים.

ממצאי הסקר זכו לתהודה תקשורתית וציבורית רבה. אני עצמי שוחחתי על תוצאותיו עם פעילי ציבור במזרח ירושלים ופרסמתי את דבריהם ב**ישראל היום**. מבין הדוברים שרואיני לאותה כתבה, דומה כי דבריו של פעיל זכויות האדם באסם עיד, אחיו של השר לשעבר לענייני ירושלים ברש"פ ולשעבר איש ארגון 'בצלם', היו האמיצים והכנים ביותר. למרות אורכם נביא אותם כאן כמעט במלואם:²⁷⁹

"... זה אמתי. אני ועוד רבים במזרח ירושלים ערים למה שמתרחש בגדה ובעזה. הציבור וגם אני לא רוצים לחיות תחת שלטון שבו לאנשים אין זכויות ולא ביטוח רפואי ולא ביטוח לאומי ולא קצבת ילדים ולא הבטחת הכנסה וגם לא דמי אבטלה ודמי נכות. בני אדם, אפילו תחת כיבוש, מחפשים רמת חיים מסוימת. יש הבדל בין משכורת של 8,000 שקל בחודש במזרח ירושלים לבין 800-1,200 שקל ברשות. אפילו חייל ברשות לא מרוויח יותר מ-2,100 שקלים.

אז אנשים אומרים לעצמם: שתלך הרשות קיבנימט. אנשים מסתכלים על האופי של הרשות, של ההנהגה. הם רואים שם אוכלוסייה רחבה ענייה מול שכבה של מנהיגות פוליטית וצבאית שהגיעו מתוניס, השתלטו על אדמות, על הכלכלה, חיים בבתי פאר,

נוסעים במרצדס ולא אכפת להם מהעם שהולך יחד. נכון שהציבור מרגיש שהוא חלק מהעם הפלסטיני, אבל כל העניין הלאומי הולך ויוצא לאט לאט מהנפש שלו, אם זה בעזה, אם זה בגדה ובוודאי אם זה במזרח ירושלים. הלאומיות חשובה, אבל רמת החיים חשובה יותר.”

”במזרח ירושלים”, המשיך באסם, ”אדם שחש ברע מגיע לבית החולים הדסה ומקבל טיפול רפואי נאות ללא תשלום. אנשים בגדה לא מצליחים לקבל אפילו תרופות, שלא לדבר על אשפוז. אני שומע על תרופות שפג תוקפן, שמוצגות שם על המדפים, שאם אתה משתמש בהן אתה מסכן את חיך, היכן הרשות? היכן הפיקוח? זה בכלל מעניין אותם?”

”...כשישראל התחילה לבנות את הגדר בצפון, א-רם התרוקנה. 30 אחוזים מהתושבים שם, שמחזיקים בתעודות זהות כחולות וחיים בבתים בני שלוש קומות, הלכו ושכרו סככות בעיסאווייה ובסילוואן, רק כדי לא לאבד את תעודות התושב ולהפסיד זכויות, וכדי להתרחק מהרשות.”

אתם ישראלים או פלסטינים?

”האמת היא שאנחנו קרובים היום יותר לערביי ישראל, שכמעט ואיבדו את הזהות שלהם. אנחנו לא באמת יודעים למי אנו שייכים.”

מה יקרה בשטח אם תהיה חלוקה?

”תהיה הגירה גדולה לצד הישראלי. אין לי ספק בכך. כבר היום אלפים עברו לאבו גוש ולעין רפא ולנווה יעקב ופסגת זאב. זה לא סוד. במזרח ירושלים מחפשים חברה פתוחה, רמת חיים, זכויות, דמוקרטיה. כל זה לא קיים ברשות.”

אז מה המסקנה?

”התושבים במזרח ירושלים רוצים שקט. הממשלה אולי רואה בהם גורם שעלול להפיץ טרור, אבל היא טועה. התושבים כאן יודעים להעריך את חופש הניידות, את הנגישות למקומות עבודה, את חופש הביטוי, הזכויות הרבות, אפשרויות הפרנסה.

המתאבדים המעטים שיצאו ממזרח ירושלים הם חריגים. עם זאת, צריך להביא בחשבון שהמשך הריסת בתים במזרח ירושלים עלול להגדיל את מעגלי הטרור במזרח העיר, שהיום הם מאוד מצומצמים.”

מה המשמעות המעשית של העמדות הללו בקשר להסדר עתידי במזרח ירושלים?

"אנשים במזרח ירושלים לא מחפשים פתרון. הם מחפשים רמת חיים. 30 אלף מהם כבר הלכו רחוק יותר מאשר להסתפק בתעודת תושב, ויש להם אזרחות ישראלית. אם הממשלה תפתח מחר את דלת ההתאזרחות, אני מעריך שכ-100 אלף יפנו למשרד הפנים ויבקשו אזרחות ישראלית, אבל הממשלה עדיין מגבילה זאת.

אספר לך סיפור סמלי שממחיש את מצב הרוח ברחוב: ביום העצמאות הפלסטיני, ב-15 בנובמבר האחרון, עצרה אותי אישה ליד שער שכס וביקשה שאתרגם לה לערבית מכתב שקיבלה ממשרד הפנים. הצצתי בנייר. זה היה אישור קבלה של בקשתה להתאזרח. האישה הזאת, ביום העצמאות הפלסטיני, רקדה מולי בשמחה. אתה מבין מה זה אומר?"²⁸⁰

המעמד הפורמלי שמעגן כיום את קשריהם של תושבי מזרח ירושלים עם מדינת ישראל הוא מעמד התושב שלהם. ב-1967, כשירושלים אוחדה, קיבלו כ-70 אלף איש שחיו במזרח ירושלים את מעמד התושב. הם וצאצאיהם הוסיפו במשך השנים לשמור על זיקתם לממלכת ירדן, והאריכו שוב ושוב את תוקף הדרכון הירדני שלהם. ב-1996 קיבלו תושבי מזרח ירושלים אפשרות להצביע גם בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית וסיבכו עוד יותר את מעמדם וקונפליקט הזהות שלהם: ישראלים? ירדנים? או פלסטינים?²⁸¹

בית המשפט העליון, מצדו, הגדיר בשנת 1988 את מעמדם של תושבי מזרח העיר הפלסטינים כבעלי רישיון לישיבת קבע, שניתן לפי תקנות הכניסה לישראל. מעמד תושב הקבע ניתן לאזרחים זרים המגיעים מרצונם החופשי לישראל ומבקשים לגור בה. מעמד של תושב קבע פוקע מאליו כשהמחזיק בו עוזב את ישראל ומשתקע במקום אחר.²⁸²

עניין זה - הפקיעה האוטומטית של מעמד התושב ושליה אפשרית של מעמד זה על ידי ישראל בשל היעדרות מהמדינה - עיצב את התנהלותם של תושבי מזרח ירושלים בסוגיה זו לאורך השנים. מאז 1967 שללה ישראל את מעמד התושב של כ-14,500 איש מקרב תושבי מזרח ירושלים, על רקע היעדרותם מהארץ. היו שנים, כמו 2006, שבהן היה קצב שלילת התושבות גבוה במיוחד - 4,577 תושבים, והיו שנים, כמו 2012, שבהן היה קצב שלילת התושבות נמוך מאד - 116 שלילות בלבד.

280 דברים ברוח דומה אומר העיתונאי הערבי חאלד אבו טועמה גם במסגרת כתבה נרחבת שפורסמה באתר **מחלקה ראשונה** ביום 20.5.2012 על ידי אבינדב ויתקון. הכתבה פורסמה לראשונה ב**מקור ראשון**. ראו שם גם דבריו של ד"ר ישראל קמחי.

281 להרחבה ראו סיכום מקדים על מחקר חדש של הד"ר אמנון רמון ממכון ירושלים לחקר ישראל: 'התושבים של ערביי מזרח ירושלים - 1967-2013' (בידי המחבר).

282 מתוך 'שלילת מעמד התושבות במזרח ירושלים'. באתר 'בצלם' - מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים. 1.1.2011.

כך או אחרת, החשש התמידי מפני שלילת התושבות הוא שהביא עשרות אלפי פלסטינים שחיו מחוץ לגבולות המוניציפאליים של ירושלים (בתחומי איו"ש) - ומבחינה משפטית גם מחוץ לגבולות המדינה - לשנות את מקום מגוריהם ולעקור אל תוך גבולות ירושלים. לדבר היו כמובן השלכות על המאזן הדמוגרפי בין יהודים לבין ערבים בירושלים, על כלכלת העיר, על צפיפות הדיור בשכונות הערביות, וכן על הרגשתם של תושבי מזרח ירושלים שחיו מסיבות שונות מחוץ לעיר. אלה חשו תחת איום תמידי של שלילת מעמד התושב שלהם, שממנו נגזרים, כפי שפירטנו, הטבות וזכויות רבות.

תושבי מזרח ירושלים רשאים גם להגיש בקשות לאזרחות ישראלית ולקבלה, אך מאז מלחמת ששת הימים - מסיבות פוליטיות - רק מיעוט מהם הביע עניין בכך. גם כאשר מוגשות בקשות שכאלה, הליך אישורן ממושך וכרוך בקשיים. בשנים האחרונות חלה עלייה במספר תושבי מזרח ירושלים המבקשים אזרחות. קצב הגשת הבקשות מהיר, על פי משרד הפנים, מקצב הטיפול בהן. בעשור הקודם קיבלו 3,374 מתושבי מזרח ירושלים אזרחות ישראלית.²⁸³

הסיבה לגידול במספר המבקשים אזרחות ישראלית זכתה לפירושים שונים, ממניעים כלכליים ונוחות פרטית, דרך המשך מגמת ההשתלבות וה'ישראליות' של ערביי מזרח ירושלים ועד הכרה במציאות הפוליטית המתמשכת. עם זאת, אחת הפרשנויות גורסת כי אלה המבקשים להפוך לאזרחים ישראלים מעוניינים להבטיח בדרך זאת שלא יישלל מהם מעמד התושב, אם יעזבו את המדינה לתקופת מה, או אם ישהו בשטחים לפרק זמן מסוים.

לאור חזרתם של עשרות אלפי פלסטינים שחיו מחוץ לירושלים אל תוך גבולות העיר, בשל החשש משלילת מעמד התושב שלהם, ועל רקע התנהלות עשרות אלפי פלסטינים באופן דומה, עם הקמת גדר ההפרדה בצפון ירושלים, נראה כי לפרשנות אחרונה זו בסיס איתן.

מי שהרוב היהודי בירושלים השלמה יקר ללבו ומבקש לשמור על עצם קיומו, נדרש למעט גמישות מחשבתית בסוגיית התושבות. ההתעקשות על המשך איום השלילה של מעמד התושב מערביי מזרח ירושלים, הביאה לנהירה של עשרות אלפים מהם, שחיו מחוץ לירושלים, אל תוך תחומי העיר.

בפועל, אפוא, מדינת ישראל מממנת את מעמד התושב של עשרות אלפי השבים, מכיוון שעתה, מששבו לתחומי העיר, הם עומדים בתנאי תושבותם. האם לא היה עדיף להמשיך ולממן את מעמד התושב של אותם עשרות אלפים, בעודם חיים מחוץ לירושלים, בתחומי הגדה ולעתים אף בחו"ל? האם לא עדיף להסיר את איום השלילה, או לפחות להגמיש במידה ניכרת את התנאים, שיאפשרו לערבים החיים מחוץ לעיר להמשיך ולהחזיק במעמד זה? הסרת איום השלילה, או מיתונו, ישאירו

מחוץ לעיר עשרות אלפי פלסטינים נוספים, ירושלמים במקור, שמחזיקים תעודת תושב וחוששים משלילת תושבותם. צעד בכיוון זה נכון גם מבחינה אנושית וגם מבחינה הסברתית. הוא יאלץ אמנם את מדינת ישראל 'לשלם' כדי להוריד את המוטיבציה של התושבים הירושלמים שחיים מחוץ לעיר לשוב אליה, אך יהיה בכך גם תשלום שמטרתו - שמירה על הרוב היהודי בירושלים. ייתכן, שלפחות בעת הזאת - הדבר כדאי.

היפרדות בירושלים – ההיבט המשפטי

א. החוק הקיים

על פי החוק הקיים, ובהתאם לחוק יסוד משאל עם שקיבלה הכנסת ביום 12.3.2014, לא ניתן להעביר שטחים שבהם חלה הריבונות הישראלית לגורם זר, אלא אם כן קיבלה הכנסת החלטה על כך ברוב של 80 חברי כנסת לפחות, שהם שני שלישי מחברי הכנסת. מכיוון שבקיץ 1967 החילה ישראל את הריבונות הישראלית על שטחי ירושלים המאוחדת והמורחבת - חל חוק יסוד משאל עם גם על ירושלים.

נוסח החוק, שהוא חוק יסוד 'משוריין' שניתן לשינוי רק ברוב של חברי הכנסת (61 במספר), קובע כדלקמן:

א. החליטה הממשלה לאשרר הסכם או לחתום על הסכם, שלפיו המשפט, השיפוט והמנהל של מדינת ישראל לא יחולו עוד על שטח שהם חלים בו, לרבות הסכם הכולל התחייבות לעתיד והתחייבות המותנית בתנאים, יהא ההסכם, לאחר שאושר בכנסת ברוב חבריה, טעון אישור במשאל עם, אלא אם כן אושר ברוב של שמונים חברי הכנסת.

ב. החליטה הממשלה, שלא בדרך של הסכם, שהמשפט, השיפוט והמנהל של מדינת ישראל לא יחולו עוד על שטח שהם חלים בו, תהא ההחלטה, לאחר שאושרה בכנסת ברוב חבריה, טעונה אישור במשאל עם, אלא אם כן אושרה ברוב של שמונים חברי הכנסת.

עוד קודם שהתקבל חוק זה לא ניתן היה להעביר שטחים של מדינת ישראל בתחום ירושלים, כמו בכל מקום אחר במדינת ישראל שבו חלים "המשפט, השיפוט והמנהל של ישראל", ללא החלטת ממשלה שאושרה על ידי רוב חברי הכנסת. הדבר נבע מהמשפט החוקתי הכללי של המדינה, וכן, כפי שציין המשפטן עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ, מסעיף 6 בחוק יסוד ירושלים בירת ישראל. חוק זה, אותו חוקקה הכנסת כבר ביולי 1980, קובע בין היתר:

“לא תועבר לגורם זר, מדיני או שלטוני, או לגורם אחר בדומה לכך, בין דרך קבע ובין לתקופה קצובה, כל סמכות המתייחסת לתחום ירושלים והנתונה על פי דין למדינת ישראל או לעיריית ירושלים”.

יוצא, אפוא, כי חוק יסוד משאל עם שהתקבל בשנת 2014 הגביל עוד יותר את אפשרות הכנסת לוותר על שטחים בירושלים, שכן הוא דורש רוב של שני שלישי מחבריה לעניין זה. במקביל, אותו חוק עצמו פתח אפשרות לקבלת החלטה מעין זו על ידי כלל הציבור במדינת ישראל, יהודים כערבים, ברוב רגיל.

ב. דו"ח המשפטנים של מכון ירושלים לחקר ישראל

בנייר רקע, שהוכן במכון ירושלים לחקר ישראל לקראת ועידת אנאפוליס (2007) - שלאחריה הציג הרמ"ש דאז אהוד אולמרט ליו"ר הרש"פ אבו מאזן הצעה לחלוקת ירושלים - נבחנו היבטים שונים של 'היפרדות משכונות ערביות בירושלים'. הדו"ח הופץ ופורסם בתקשורת. מסקנותיו העיקריות אף הוצגו על ידי מחבריו ביום עיון שערך המכון. אחד ההיבטים שנבחנו היה ההיבט המשפטי. את עבודת הצוות ליוותה הפרופ' למשפט בינלאומי רות לפידות. שניים מן הפרקים בתחום המשפטי נכתבו על ידי ד"ר רובי סייבל, מומחה למשפט בינלאומי ולשעבר היועץ המשפטי של משרד החוץ, וגלעד נועם, דוקטורנט למשפטים באוניברסיטה העברית. להלן יובאו המסקנות העיקריות של השניים.

המסקנות העיקריות ממאמרו של ד"ר רובי סייבל:²⁸⁴ (ההדגשות שלי - נ.ש.)

1. אין איסור במשפט הבינלאומי על העברת שטח ממדינה למדינה.
2. המשפט הישראלי מכיר בסמכותה של ממשלת ישראל לוותר על שטחים ריבוניים.
3. אין כיום הכרה בינלאומית בריבונות ישראלית על מזרח ירושלים.
4. אם יועברו שטחים במזרח ירושלים לרש"פ או למדינה פלסטינית על פי הסכם, תהיה העברה זו מוכרת במשפט הבינלאומי. **אם ישראל תוותר על שטח ללא הסכם, ובפרט אם תשאיר בידה אחריות ביטחונית בשטחים שעליהם ויתרה, היא תמשיך להיות אחראית מבחינה בינלאומית לנעשה באותו שטח, באותם תחומים שבהם היא משאירה בידיה אחריות.** (ההדגשה שלי - נ.ש.)

5. הכלל המקובל הוא כי אדם לא יכול להיות תושב קבע בשתי מדינות. כך שאם התושבים המזרח ירושלמים יישארו בבתיהם, הם יהפכו לתושבי הרש"פ או המדינה הפלסטינית.

6. **כפייה על תושבי מזרח ירושלים לוותר על מעמד התושב שממנו הם נהנים היום היא בעייתית**, ויש בה צדדים לכאן ולכאן. בעבר היה מקובל, שכאשר שטח הועבר ממדינה אחת לשנייה, ניתן לשלול מהאוכלוסייה את אזרחות המדינה המעבירה, וזאת מבלי לשאול את דעת האוכלוסייה בנידון. **היום חל שינוי במשפט הבינלאומי ודיני זכויות אדם מחייבים לא לפעול בניגוד לרצון האוכלוסייה.**

7. האם ניתן לשלול אזרחות בניגוד לרצון התושבים? כאשר שטח מאוכלס מועבר ממדינה למדינה, המשפט הבינלאומי אינו מחייב מדינות לתת אופציה לאוכלוסייה לבחור את האזרחות הרצויה לה, אף כי רצוי לתת אופציה כזאת כאשר לאוכלוסייה יש זיקה מיוחדת לאחת המדינות.

8. מתן אופציה לגבי תושבות: המשפט הבינלאומי כמעט שאינו מתייחס לסוגיית התושבות בהקשר זה.

9. **מאחר שתושבי מזרח ירושלים הם תושבי ישראל, הם זכאים לעבור ולגור בכל מקום בישראל, אם בחרו או יבחרו לעשות זאת. במשפט הבינלאומי אין התייחסות מפורשת למצב זה, אך אם תישלל, בניגוד לרצונם, זכות תושבות ישראלית מתושבי מזרח ירושלים, אשר עברו בשלב כלשהו לחלק אחר של ישראל, הדבר יהיה כרוך בגירושם הפיסי מישראל. פעולה זו, המכוונת רק נגד תושבי קבע ערבים, עלולה להיחשב כגירוש 'שרירותי', פעולה האסורה מכוח דיני זכויות האדם.**

10. עולה מכך כי לתושבי מזרח ירושלים תהיה בפועל האופציה לעבור לגור במקום אחר בישראל ולשמור על ידי כך על מעמדם כתושבי ישראל, או להישאר במקום מגוריהם ולאבד על ידי כך את זכותם למעמד של תושב ישראל.

המסקנות העיקריות ממאמרו של גלעד נועם: (ההדגשות שלי - ג.ש.)

1. הקושי בשלילת מעמד תושבות הקבע נובע מכך שמעמד זה מעניק שורה של זכויות סוציאליות וזכויות אחרות בהתאם לדין הישראלי.

2. כתושבי קבע זכאים תושבי מזרח ירושלים לחופש תנועה בתחומי מדינת ישראל, לרבות החופש לבחור את מקום מגוריהם בגבולות המדינה. **כלומר, בהנחה שתכנית היפרדות**

משכונות במזרח ירושלים מבוססת על רציונאל דמוגרפי, יש להביא בחשבון כי היפרדות טריטוריאלית מהשכונות עצמן אין משמעותה מניעת מעבר התושבים לתחומי ישראל, ואילו צעד של שלילת מעמד תושבות הקבע הוא בעייתי מן ההיבט של שלילת זכויות.

3. מרבית הזכויות החוקתיות בישראל מוענקות גם לתושבי קבע, ובכלל זה זכויות המעוגנות בחוקי יסוד, כמו הזכות לחיים, לשלמות הגוף, לכבוד, לקניין, לחירות, ליציאה מישראל, לפרטיות ולחופש העיסוק. מרבית זכויות אלה מעוגנות בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו ובחוק חופש העיסוק. שלילה גורפת של מכלול סל השירותים החברתיים, הקצבאות, הזכות לקבלת שירותי בריאות ושלילת זכויות נוספות כתוצאה משלילת מעמד תושבות הקבע יבססו טענה חזקה לפגיעה בזכות הקיום בכבוד.

4. חוק יסוד כבוד האדם וחירותו קובע כי על פגיעה בזכויות המעוגנות בו להיעשות "בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה ואינה עולה על הנדרש".

5. נראה כי ויתור על שטחים למען שמירה על הרוב היהודי במדינה עולה בקנה אחד עם ערכיה של המדינה כמדינה יהודית. תכלית צעד של היפרדות משכונות ערביות במזרח ירושלים תיחשב כנראה כתכלית ראויה שנועדה להבטיח את הרוב היהודי במדינה.

6. השאלות הקשות שיתעוררו נוגעות למידתיות הפגיעה, בהנחה שמתושבי מזרח ירושלים תישלל תושבות הקבע שלהם והאפשרות להישאר בשטח ישראל.

7. פגיעה נרחבת במעמד התושבות משמעותה פגיעה בזכויות אלה, המוענקות לציבור גדול של תושבים ומהוות בסיס חשוב במרקם החיים שלהם. על כן, כל הסדר שיגובש יידרש לתת מענה הולם לבעיית מידתיות הפגיעה. במקרים מסוימים, כפי שהיה במקרה של מפוני רצועת עזה, הסדרי פיצוי ראויים עשויים לספק מענה לבעיה זו.

8. המצב ביחס לתושביה הערבים של מזרח ירושלים ידרוש הסדרים מורכבים יותר, כגון הסדר מעבר והמשך תחולה של לפחות חלק מהזכויות הסוציאליות, מאחר שלא מדובר רק בפגיעה המתבטאת באובדן רכוש או העתקת מקום מגורים, אלא בסל שלם של זכויות שקיומו עומד בספק עם ההיפרדות מאותן שכונות.

9. **נקודת המוצא היא שתושבים שיהיו מעוניינים בכך יוכלו להעתיק את מקום מגוריהם לתוך תחומי ישראל לפני ההיפרדות, שכן זו זכות בסיסית של כל תושב קבע.**

בפרק נוסף, שנכתב על ידי משה הירש ורות לפידות, נידון גורלן של זכויות סוציאליות בעת העברת שטח או חילופי שטחים, וכן חלופות בדבר זכויות סוציאליות והטבות הנובעות מתושבות. במסגרת בדיקה זו, שהוגדרה כמחקר המצוי עדיין בשלב ביניים, הועלו כמה אפשרויות של 'פיצוי' לתושבים, שזכויותיהם ייפגעו כתוצאה מהעברת השטח. אפשרות אחת היא ליצור זיקה בין פרק הזמן שבו היו התושבים זכאים

להטבות השונות לבין היקף ההטבות בעתיד. אפשרות אחרת שעלתה היא לבחון זיקה בין היקף הזכויות העתידיות לבין פרק הזמן שבו שילמו התושבים תשלומי חובה הקשורים לזכות הרלוונטית. אפשרות נוספת: המרת תשלומים עתידיים וזכויות אחרות בתשלומים חד-פעמיים, או - העברת החובה לספק הטבות סוציאליות וטיפוליים רפואיים למוסד אחר. במסגרת זו לא נבחנה העלות של 'פיצוי' מעין זה.

סיכום

על פי חוות הדעת של המשפטנים סייבל ונועם, ישראל תוכל 'להיפרד' משכונות במזרח ירושלים אם ילווה הדבר בהסכם ולא ייעשה באופן חד-צדדי. במקרה כזה יהיה צורך לפצות את תושבי מזרח ירושלים על מכלול שלם של זכויות שיאבד להם. ההיפרדות לא תוכל למנוע מתושבי מזרח ירושלים לממש את זכותם כתושבים לעבור ולהתגורר במערב העיר או בכל מקום אחר במדינת ישראל, קודם ההיפרדות, אם יחפצו לנהוג כך.

ג. זכויותיה החוקיות של ישראל על ירושלים²⁸⁵

ההיסטוריון הבריטי סר מרטין גילברט העיר פעם, כי ירושלים נתפסת כמיקרוקוסמוס של הזכויות ההיסטוריות היהודיות בארץ ישראל. את זכויותיה אלה בירושלים עיגנה ישראל לא רק בזיקות דתיות והיסטוריות, אלא גם במעשה חקיקה ובמשנה משפטית סדורה. מיד לאחר מלחמת ששת הימים חוקקה הכנסת את החוק לתיקון פקודת סדרי השלטון והמשפט (מס' 11) התשכ"ז 1967. התיקון קבע ש"המשפט, השיפוט והמנהל של המדינה יחולו בכל שטח של ארץ ישראל שהממשלה קבעה בצו". ב-27 ביוני פורסם כידוע הצו, שהחיל את המשפט, השיפוט והמנהל של מדינת ישראל על ירושלים המאוחדת, ובתוכה מזרח העיר.

כעבור 13 שנה חוקקה הכנסת את חוק יסוד ירושלים בירת ישראל שבו נאסר להעביר כל סוג של סמכות שלטונית או עירונית המתייחסת לתחום ירושלים, לידי כל גוף שאינו פועל מכוח חוקי המדינה.²⁸⁶

285 הכתיבה בסוגייה זו מבוססת על המקורות הבאים: דורי גולד, 'זכותה החוקית של ישראל על ירושלים'. מאמר בתוך הספר: **זכויותיה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי** בהוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2012; שמואל ברקוביץ, **מה נורא המקום הזה**, עמ' 57-58, כרטא, 2006; דורי גולד, **המערכה הדיפלומטית על ירושלים**, עמ' 5, 6, 56; מאמר של השופט חיים כהן - 'מעמדה של ירושלים במשפט של מדינת ישראל' בתוך הספר: **40 שנה בירושלים**, בהוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל, עורכים אורה אחימאירי ועקב בר סימן טוב, 2008; רות לפידות, פירוש לחוקי היסוד בעריכת יצחק זמיר: חוק יסוד ירושלים בירת ישראל, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1999; הערך: 'מעמדה המשפטית של ירושלים במשפט הבינלאומי', בתוך: **עיר בסבך, לקסיקון ירושלים בת זמננו**, עורך: אמנון רמון, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2003; רות לפידות, **ירושלים היבטים משפטיים**, מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997.

286 ראו הנוסח המלא בספר החוקים 980 מיום כ"ג באב תש"מ, 5.8.1980, עמ' 186.

מי שמבקש כיום להחזיר את הגלגל לאחור, לחלק את ירושלים, ולפרום את צעדי האיחוד הללו, גם ברמה המשפטית, נסוג למעשה גם מהתשתית והזכויות המשפטיות-היסטוריות, שעליהן נשען ב-1967 מעשה האיחוד. לא רק ההיתכנות החוקית לחלוקה צריכה לכן לעמוד לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות והציבור, אלא גם זכויותיה החוקיות של ישראל על ירושלים, זכויות העומדות כשלעצמן.

הזכויות הללו היוו את הבסיס לצעדי האיחוד המשפטיים, שבהם נקטה ישראל ב-1967. עיקרי הדברים הובאו בהרחבת יתר כסיכום עמדה או כהבעת עמדה על ידי קודמים לי (בעיקר פרופ' רות לפידות, השופט העליון חיים כהן, ד"ר דורי גולד ועו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ). להלן תמצית הדברים בקצרה:

- מאז ימי בית המקדש הראשון, ירושלים הייתה בירה תודעתית של העם היהודי, וגם כאשר גלה ממנה, הוא מעולם לא ויתר על זיקותיו הדתיות וההיסטוריות לעיר ולקודשיה. מציון, היא ירושלים, נגזר כידוע שמה של התנועה הלאומית היהודית - הציונות, זו שהניחה את התשתית המעשית והאידיאולוגית להקמת מדינת ישראל.
- רוב יהודי קיים בירושלים כבר למעלה מ-150 שנה.
- חבר הלאומים, מקור הלגיטימיות הבינלאומית קודם שקמו האומות המאוחדות, הכיר ב'קשר ההיסטורי של העם היהודי לפלסטינה' וקרא להקים בה 'בית לאומי לעם היהודי'. חבר הלאומים לא הבחין בין זכויות היהודים בירושלים לזכויותיהם בשאר חלקי הארץ.
- הצעת האו"ם לבינאום ירושלים ב-1947 הייתה בגדר המלצה בלבד. יהודי ירושלים הותקפו ב-1948, וישראל הודיעה שהכרזת הבינאום 'בטלה ומבוטלת'. דוד בן גוריון, רהמ"ש הראשון של מדינת ישראל, כונן רשמית את ירושלים כבירה ב-1950.
- הטענה העיקרית נגד צעדיה המשפטיים של ישראל בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים הייתה שמזרח ירושלים היא שטח כבוש שעל פי החוק הבינלאומי אין לספחו ללא הסכמה.²⁸⁷ על כך העירו כבר גדולי משפט בינלאומי, כפרופ' אליהוא לאוטרפכט (שכיהן כיועץ משפטי לממשלת אוסטרליה וחבר בית הדין הבינלאומי בהאג), פרופ' יהודה בלום (לשעבר שגריר ישראל באו"ם) ופרופ' סטיבן שובל (לשעבר היועץ המשפטי של מחלקת המדינה בארה"ב) ונשיא בית הדין הבינלאומי בהאג) כי קווי 1967 לא היו קווים מקודשים, ואף לא גבול בינלאומי, אלא רק קווי שביתת נשק שנקבעו ב-1949.

- על פי גישה משפטית זו, עם סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל נוצר חלל בריבונות, שאותו ניתן היה למלא רק בפעולה חוקית. ירדן לא רכשה זכות חוקית במזרח העיר מפני שהיא כבשה אותו בשנת 1948 במעשה תוקפנות ובסתירה לכללי המשפט הבינלאומי. קווי שביית הנשק שהותוו בין ירדן לישראל ב-1949 לא נועדו להיות גבולות סופיים. הסיפוח הירדני של מזרח ירושלים, ב-1950, נעשה לכן בניגוד לכללי המשפט הבינלאומי ועל כן הוא נעדר תוקף.
- גם ב-1967 ירדן תקפה את מדינת ישראל בניגוד לכללי המשפט הבינלאומי. התקפה זו הקנתה למדינת ישראל את הזכות לבטל את הסכם שביית הנשק ואף לתפוס את מזרח העיר מתוך זכותה להגנה עצמית. לפיכך, אחיזתה של ישראל במזרח ירושלים מאז מלחמת ששת הימים היא אחיזה חוקית, שכן היא ממלאת את החלל בריבונות, שנוצר מאז הסתיים המנדט הבריטי.²⁸⁸

- עמדה זו הוצגה בעיקר במאמרו של המשפטן שוברל. שוברל חידד והאיר נקודה בעלת חשיבות רבה: "כשטריטוריה נתפסת במלחמה, קיימת חשיבות לנסיבות פריצתה של אותה מלחמה. נסיבות אלה משפיעות במישרין על הזכויות המשפטיות של שני הצדדים עם סיומה".²⁸⁹ הנסיבות, על פי התפיסה הישראלית היו כאלה:

א. ישראל לא פגעה בריבונות ירדנית על השטחים שכבשה, מכיוון שפלישתה של ירדן לגדה המערבית ולירושלים, 19 שנים קודם לכן, לא הייתה חוקית ולא היו לה זכויות כלשהן שם. "מעשה עוול אינו מצמיח זכות", ציין שוברל. ריבונותה של ירדן על הגדה המערבית וירושלים לא הוכרה אלא על ידי פקיסטן ובריטניה.

ב. לעומת זאת, בניגוד לירדן, תפסה ישראל את מזרח ירושלים בפעולה חוקית של הגנה עצמית בזמן מלחמה. במהלך מלחמת ששת הימים, ירדן הפגיזה את ירושלים המערבית. היא לא שעתה לפניו ישראל לחדול מהאש. ישראל הותקפה ובתגובה מימשה את זכותה המלאה להגנה עצמית ויצאה למלחמת מגן. מכיוון שכך, ישראל לא תפסה שטחים כמעשה תוקפנות.

האם העובדה שממשלות ישראליות (ממשלת ברק וממשלת אולמרט) כבר נשאו ונתנו על חלוקת ירושלים משפיעה על הזכויות החוקיות של ישראל על ירושלים ואולי אף על ההיתכנות המשפטית-חוקית לחלוקה?

שגריר ישראל לשעבר באו"ם, ד"ר דורי גולד, הבהיר בעבר, כי על אף ששיחות על חלוקת ירושלים כבר נערכו, ועל אף העובדה שבזירה הבינלאומית מדברים לעתים בנוסח של 'הרי כולנו יודעים איך אמור להיראות מתווה הפתרון' - ישראל אינה מחויבת לחלק את ירושלים.

288 בתוך עיר בסבך, שם. עמ' 213.

289 גולד, זכותה החוקית של ישראל על ירושלים, שם. עמ' 88.

גולד ציין, כי הן מהצד הישראלי והן מהצד האמריקני, בחינת האפשרות של חלוקה הייתה מבוססת על הכלל: **'שום דבר לא גמור, עד שהכל גמור'**, וכן על ההבנה, שהנושא יוסר לחלוטין משולחן המו"מ אם לא יושג הסכם כולל. בעניין זה הבהיר לדוגמא נשיא ארה"ב לשעבר ביל קלינטון, שהציע לחלק את ירושלים במתווה אתנו-דתית: **"אלה רעיונות שלי. אם הם לא יתקבלו. הם יורדו משולחן המו"מ. הם ילכו אתי כאשר אסיים את כהונתי"**. ב-2001 הודיע ממשל בוש לישראל שהפרמטרים של קלינטון אכן הוסרו מסדר היום. גם קולין פאוול, לשעבר מזכיר המדינה של ארה"ב, אישר בעת שכיהן בתפקידו (פברואר 2001) כי ראש הממשלה הישראלי אהוד ברק הסיר את ויתוריו בעניין ירושלים משולחן הדיונים.²⁹⁰

בפגישה אמריקנית פלסטינית שהתקיימה ב-16 בספטמבר 2009, שבה ביקש סעב עריקאת להמשיך את השיחות בסוגיית ירושלים "מהמקום שבהם הם הופסקו", השיב לו דיוויד הייל, סגנו של השליח האמריקני המיוחד למזרח התיכון, גורג' מיטשל: **"אנו מעדיפים להתחיל מחדש, כי לא היה הסכם, ושום דבר לא מוסכם עד שהכל מוסכם"**.²⁹¹

במקום סוף דבר

תם מסע, אך לא נשלם. השטח והאוכלוסייה הירושלמית, בעלי הפנים הרבות, משתנים כל העת ועתידים כנראה לשנות את גווניהם עוד לא מעט פעמים. בדרך הארוכה שעוד נכונה לירושלים ראוי שקובעי ומעצבי המדיניות יכירו את פניה של ירושלים, את תושביה היהודים והערבים ואת מצוקותיהם, רצונותיהם ושאפוניהם, טוב יותר מאשר הם מכירים אותם היום.

אם ינהגו כך, הם ייזכרו עד מהרה לדעת שעוד לפני חילוקי הדעות הפוליטיים, הדתיים והאידיאולוגיים - אפשרות חלוקתה של ירושלים פשוט תלושה מן המציאות; שעוד קודם לזיכרון על צדק ואמת היסטורית - חלוקה כלל אינה רלוונטית. חלוקה אפשרית אולי על הנייר, או במתיחת קו על מפה, אבל לא בשטח.

לפני למעלה מ-20 שנה נקלעה הצמרת המדינית והביטחונית של מדינת ישראל לליקוי מאורות; לתלישות דומה מן המציאות, לחלומות באספמיה, כשחתמה על 'הסכמי אוסלו'. התוצאה הייתה טרגית והביאה ליותר מ-15,000 פעולות טרור ואיבה נגד מדינת ישראל והאוכלוסייה היהודית. למעלה מ-1,500 ישראלים נרצחו בפעולות טרור. אלפי ישראלים נפצעו. האינתיפאדה והטרור הביאו כמובן קרבנות וסבל רב גם על האוכלוסייה הפלסטינית, שמקרבה יצאו.

חלוקת ירושלים עלולה להביא על ירושלים אסון בסדר גודל דומה ואף חמור יותר. כאשר חסידי החלוקה שואלים: אז מה הפתרון שלכם? התשובה האמתית היא שאין פתרון, שעדיף להמשיך ולחיות עם הסכסוך, לנהל אותו בחוכמה, לייצר הרתעה, לנהל מלחמת חורמה בלתי מתפשרת בטרור וגם להשתדל כל העת לעשות את ירושלים מקום שטוב יותר לגור בו. 'פתרון' שרק יחריף את הבעיה ויסלים את המצב אינו פתרון. הוא תעתוע ואשליה. כך קרה ב'אוסלו'. כך עלול לקרות גם בירושלים.

ניהול חכם של הסכסוך דורש השקעה בלתי פוסקת בשני ממדים מרכזיים: ביטחון ורווחת התושבים, יהודים כערבים. ביטחון, כבר למדנו לדעת בדרך הקשה, ניתן לייצר בעיקר על ידי נוכחות בשטח. מי שמוסר שטח מפסיד ביטחון. רווחה לתושבים צריך לייצר באמצעות דאגה למקומות עבודה ולמקומות דיור, שתי נקודות חלשות בירושלים של היום.

ברי הפלוגתא ב'שמאל' טוענים שהעיר כבר מחולקת, וכל שנותר עתה הוא להעניק לכך את הגושפנקא הרשמית. בלשון המעטה - לא מדויק: אמנם יש בעיר ממד של חלוקה שהעומות הלאומי והדתי מייצר, יש בעיר תקופות שבהם שולטת 'הגאוגרפיה של הפחד', שבהם משורטטים

לכאורה הגבולות הישנים ואיש לא חוצה את הקו התאורטי אל הטריטוריה של 'האחר'. לעומת זאת יש בעיר צדדים רבים של איחוד, ערבוב, ומרקמים של נורמליות ושיתוף בין שתי האוכלוסיות. יהודים וערבים פוגשים אלה את אלה בממדים רבים של החיים בעיר. נכון שגם בימי שגרה, רק מעטים באים לבקר את 'האחר' בשכונתו שלו, אך זה אינו מוכיח דבר, למעט העובדה שאוכלוסיות בעלות גוון שונה, קהילתי או עדתי, אינן נוטות להתערבב זו בזו. כך החרדים והחילונים בירושלים ובבני ברק. כך המוסלמים והאנגלים בלונדון וכך הצרפתים והמוסלמים בפאריס. הם חיים זה לצד זה ולא זה בתוך זה.

גם הטענה ששועפט וג'אבל מוכאבר אינן ירושלים ושלא אליהן התפללנו אלפיים שנה, אינה ממן העניין. רחביה ותלפיות אף הן לא היו פעם ירושלים. לא התפללנו גם לאצטדיון טדי, לארנה או לרמות אשכול אלפיים שנה. העיר גדלה ואוחדה מתוקף התפתחות אורבאנית, תהליכים היסטוריים ומלחמה אחת שנכפתה עלינו לפני 48 שנה והובילה לשחרור העיר ולאיחודה.

יש מקום לתקן את האפליה בין האוכלוסייה היהודית לבין האוכלוסייה הערבית בכל הקשור להשקעה בתשתיות ובשירותים. הפערים בין שתי האוכלוסיות אינם מתקבלים על הדעת. מדינת ישראל אינה יכולה לטעון לריבונות על כל שטחי ירושלים השלמה והמאוחדת, אך להתייחס לחלק מתושביה - הערבים - כאל סרח עודף. אי אפשר הרי לאחוז בחבל משני קצותיו: לתבוע רק את השטח, ולהזניח את צורכי האוכלוסייה.

יחד עם זאת, ההזנחה הזאת והצורך בתיקונה אינם יכולים להעניק לגיטימציה לשגיאה גדולה פי כמה - לחלוקת ירושלים. אינך מתקן שגיאה אחת, גדולה ככל שתהיה, באמצעות שגיאה אחרת, קשה פי כמה - חלוקת ירושלים. אינך דוחק רע באמצעות מהלך רע יותר. המהלך הנדרש הוא תיקון, איחוד מחדש של הממדים המחולקים וטיפול בצדדים המוזנחים.

חלוקת ירושלים המתוארת על ידי תומכיה כמרפא ומזור לתחלואי העיר והסכסוך, עלולה לקלוע את ירושלים ותושביה לצרה גדולה ולהתברר כאשליה והרפתקאה מסוכנת.

על המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (ע"ר)
Jerusalem Center for Public Affairs

המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה הוא מכון מחקר עצמאי ללא כוונת רווח, הפעיל משנת 1976 ועוסק בחקר מדיניות. המרכז הירושלמי מתמקד במחקרים ובניתוחים אסטרטגיים, מדיניים ומשפטיים וכן בהפצתם למקבלי ההחלטות ומעצבי דעת קהל בארץ ובעולם, באמצעות ניירות עמדה, ספרים ופרסומים. רבים ממחקריו של המרכז עוסקים בזכויותיה של ישראל על-פי המשפט הבינלאומי, הטרור הגלובלי, הגרעין האיראני ובחינת רעיונות חדשים לפתרונות אזוריים במזרח התיכון.

המרכז הירושלמי מנוהל על ידי חבר עמיתים הכולל אישים ידועים מתחומי הדיפלומטיה, הביטחון והמשפט מישראל וממדינות אחרות.

תכניות מחקר ופרסומים של המרכז הירושלמי:

סוגיות מדיניות, אסטרטגיות וביטחוניות במזרח התיכון – הפרויקט עוסק בצורכי הביטחון של ישראל (גבולות בני הגנה), מעקב אחר ההתפתחויות באיראן ובמדינות האזור, והטרור הגלובלי. הפרויקט כולל מחקרים ופעילות נרחבת בזירה הבינלאומית להסברת עמדותיה ופעולותיה של ישראל בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני והמלחמה נגד הטרור.

ICA – Institute for Contemporary Affairs – מכון להצגת עמדותיה של ישראל בסוגיות שוטפות באמצעות תדרוכים לדיפלומטים ועיתונאים זרים, הכנה והפצה של מידע רלוונטי. המכון הוקם בשנת 2002 בשיתוף עם קרן משפחת וקסלר מארה"ב. במסגרת המכון מתפרסמות הסדרות Jerusalem Issue Brief, Jerusalem Viewpoint.

גבולות בני הגנה – פרויקט מתמשך להצגת צרכיה הביטחוניים של ישראל נוכח המציאות המשתנה במזרח התיכון והאתגרים האסטרטגיים הניצבים מולה.

ירושלים והתהליך המדיני – הפרויקט כולל מחקרים על הזכויות המשפטיות וההיסטוריות של ישראל בירושלים על פי הסכמים קיימים ומסמכי או"ם וניתוח הסכנות בתרחיש של חלוקת הבירה.

הפורום למשפט בינלאומי – הפורום מתמודד עם סוגיות הנוגעות למשפט הבינלאומי במאבקה של ישראל נגד הטרור ומספק מענה להאשמות נגד ישראל בגין החזקתה בשטחים נתונים במחלוקת וזכותה להגנה עצמית. כמו כן פועל המרכז לקידומה של אמנה בינלאומית נגד הסתה לטרור.

המאבק בדה-לגיטימציה של ישראל – המרכז פועל בכל הזירות הרלוונטיות נגד המהלכים לערעור מעמדה של ישראל כמדינה לגיטימית במשפחת העמים, ולהכפשתה באמצעות דוחות עוינים של המועצה לזכויות אדם של האו"ם (דו"ח שאבאס) בדבר התנהגות צה"ל בעת לחימה.

יחסי ישראל-אירופה – ניתוח מערכת היחסים בין אירופה לישראל על רקע ההתפתחויות המדיניות האחרונות והפצת חומר הסברתי בשפות אירופאיות.

אתרי האינטרנט של המרכז הירושלמי:

עברית www.jcpa.org.il

אנגלית www.jcpa.org

צרפתית www.jcpa-lecape.org

גרמנית www.jer-zentrum.org

נשיא: ד"ר דורי גולד

מנכ"ל: חיה הרשקוביץ

הוועד המנהל של המרכז הירושלמי:

יו"ר: פרופ' ארטור אידלמן

פרופ' רלה גפן

מר הווארד וייסבנד

מר צבי מרום

פרופ' שמואל סנדלר

Jerusalem Center for Public Affairs

English - www.jcpa.org | Hebrew - www.jcpa.org.il

תכניות החלוקה לירושלים הן אשליה מסוכנת ומתעתעת. הפסדיה מרובים לאין ערוך מתועלותיה.

חלוקה לא זו בלבד שלא תשפר את ביטחון האוכלוסייה היהודית בעיר אלא עלולה לקלוע את ירושלים למצוקה ביטחונית קשה פי כמה, לחשוף מאות אלפי תושבים לירי אש נק"ל, ואף למנוע טיפול ביטחוני ומודיעיני בטרור.

חלוקה עלולה להביא על יהודי ירושלים נזק דמוגרפי במקום תועלת דמוגרפית. נסיון העבר מלמד, כי עשרות אלפי יהודים צפויים לעזוב את ירושלים ועשרות אלפי ערבים יבקשו להכנס ולגור בצד הישראלי-יהודי שלה.

חלוקה, כך נוכחנו כבר, תאיים באופן ממשי על חופש הגישה למקומות הקדושים ליהודים ולנוצרים.

חלוקה תרסק את מרקמי השיתוף והנורמליות בין האוכלוסיות, אלה שהתקשורת אינה מרבה לעסוק בהם.

חלוקה, העריך פעם לא אחר מאשר רהמ"ש לשעבר אהוד אולמרט - האיש שהציע לפלסטינים לחלק את ירושלים - תהפוך את מרקם החיים העירוני ל'ספגטי' בלתי אפשרי ול'גהנום'. מומחים חוששים שהעיר תאמץ מחדש דפוסי התנהגות של 'עיר קצה'.

נדב שרגאי מציע להתמודד עם 'הבעיה הדמוגרפית', במקום לברוח ממנה ולייצר בעיות קשות פי כמה. הוא גם מתמודד עם מסכת הזיוף והבדיות שהמוסלמים מפיצים על ירושלים.

נדב שרגאי סופר, עיתונאי ישראלי וחוקר בכיר במרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. שרגאי הינו מומחה לנושאי ירושלים. בין ספריו: הר המריבה: המאבק על הר הבית, יהודים ומוסלמים, דת ופוליטיקה (כתר, 1995); על אם הדרך: סיפורו של קבר רחל (שערים לחקר ירושלים, 2005); עלילת "אל-אקצא בסכנה": דיוקנו של שקר (ספריית מעריב והמרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה).

ISBN 978-965-218-124-4

9 789652 181244